SAMUELIS PUFENDORFII DE OFFICIO HOMINIS ET CIVIS JUXTA...

Samuel : von Pufendorf

Digitized by Google

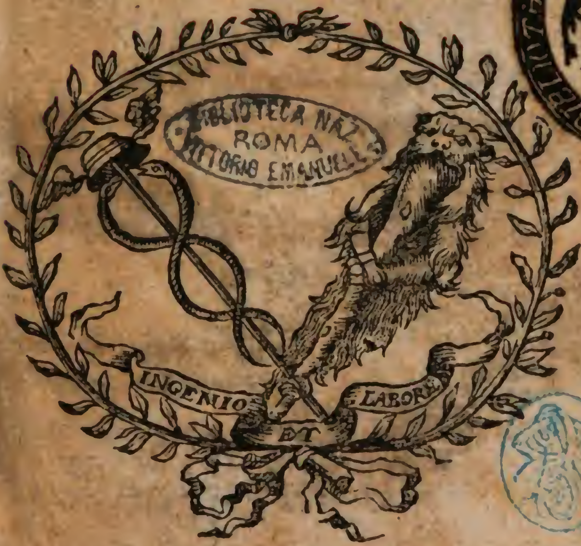
BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
14
35 K
28 M

14-28.6.65

SAMUELIS PUFENDORFII

DE OFFICIO HOMINIS ET CIVIS JUXTA LEGEM NATURALEM

LIBRI DUO.

BIBLIOTECA NAZ.
ROMA
VITTORIO EMANUELE

LONDINI SCANORUM
Sumtibus ADAMI Junghans imprimebat
VITUS Haberegger/ Acad. CAROL. Typogr.

ANNO M DC LXXIII.

ILLUSTRISSIMO ATQ;
CELSISSIMO HEROI

DOMINO GUSTAVO OTTONI STEENBOCK,

COMITI IN BOGESUND,
LIBERO BARONI IN
CHRONEBECH ET
öHRESTEEN, &c.

REGNI SUECIÆ ARCHITHALASSO,
ET ACADEMIÆ GOTHORUM CA-
ROLINÆ CANCELLARIO, &c.

DOMINO MEO GRATIOSISSIMO.

ILLUSTRISSIME ATQ; CELSISSIME COMES,
DOMINE GRATIOSISSIME,

HAut levis in diverſa animum meum diſtrahebat dubitatio, num ſatis ex decoro foret, tantillum opus tam illuſtris ſibi Nominis auſpicia adſcitum ire. Nam ex una parte ruborem incutiebat libelli tenuitas, qui nullius ingenij aut ſplendoris capax erat; quippe prima duntaxat rudimẽta moralis philoſophiæ, ex diffuſiore noſtro opere fere excerpta, complectens. Qui uti fortaſſe aliquem præbere uſum poteſt primum eam ad diſciplinam

gradum molientibus: ita ſi & faſtigij Tui, & meæ obligationis heic habenda erat ratio, ad neutram ſatis adparebat attemperatus. Ex altera parte devotiſſimum ILLUSTRISSIMÆ TUÆ EXCELLENTIÆ animũ ſtimulabant privata non minus quam publica Tua merita, ut ingrati notam ſibi vehementer pertimeſcendam duceret, ſi qualemcumq; occaſionem negligeret ſaltem conteſtandi, quantopere Eidem foret devinctus. Neq; de illis jam meritis loquor, queis per res domi foriſq; egregie geſtas patriam Tibi maximopere obſtrictam reddidiſti, ſimulq; Nomen Tuum immortali gloriæ dudum dedicaſti. Iſta pro dignitate recenſere, hiſtoriæ labor eſt, quæ dum circa glorioſiſſima Nationis Tuæ facinora,

nora, & feliciſſime per tot regiones circumlata arma deſudat, magnam Te ſemper tantarum rerum partem deprehendit; Eundemq́ʒ, ubi à bellis ceſſatum eſt, primum ampliſſimæ provinciæ gubernandæ, poſt totius regni tutorio moderami admotum non minus pacis artibus efflore ſcentem admiratur. Iſta potius hoc loco attingere fas fuerit, quæ in recentem hanc Academiam, in quâ invitante Optimo Maximo REGE fortunarum ſedem figere mihi datum fuit, ab ILLUSTRISSIMA TUA EXCELLENTIA profecta ſunt. Quæ Te ſapientiſſimum juxta ac benigniſſimum defenſorem, ac ſummum moderatorem nunquã pro meritis ſatis deprædicare poteſt, dum ſuis commodis ac ornamentis inter

tan-

tantam publicorum negotiorum molem citra tædium velificantem quotidie deprehendit. Enimvero quæ peculiariter ILLUSTRISSIMA TUA EXCELLENTIA in me contulit, qua cum veneratione à me æſtimanda ſunt? Aliis ſumma votorum eſt, id faſtigij Viris innoteſcere, & probari. Aſt mihi ita effuſa Tua gratia alluſit, ut eandem & in commodis meis promovendis, & in aſſultibus malevolorum abs me averruncandis non ſemel benigniſſimā expertus ſim. Quibus ut aliquid reponatur, cum longe ſupra menſuram fortunæ meæ ſit; neceſſarium tamen utique fuerit, ſaltem ſubmiſſo animi cultu, & ingenua tot beneficiorum profeſſione defungi; poſtquam id quoque ſummorum Virorum

benignitas habet, ut grati conteſtatione animi libenter ſibi ſatisfieri patiatur. Et quia generoſis mortalium ſolenne eſt, etiam tenui ſibi exhibito cultui interpretatione pietatis dignationem ultro addere; id quoq; ILLUSTRISSIMÆ TUÆ EXCELLENTIÆ bonitas ſperare me jubet, ut in magnitudinem Tuam deliquiſſe non videar, ſi tam exiguo opuſculo utar in occaſionem publice exprimendi erga Eandem devotiſſimi mei animi. Nam ſplendidius aliquod, & quod ævum ferre queat opus, abs me expectare longum fuerit; præſertim cum immane quantum refrigerentur ingenia, ſi deprehendant, dum vulgo ſeſe laborant eripere, livorem & inſcitiam impune in ſe dentem exercere, otij

ratio-

rationem non reddi. Novo tamen vigore eſfloreſcet animus, & oborta tædia ejiciet, ſi huncce cultum ab ILLUSTRISSIMA TUA EXCELLENTIA placida fronte admiſſum intellexero; ſimulq́; in poſterum de gratia, & patrocinio Tuo ſecurum me eſſe juſſeris. Ita DEUS O. M. ILLUSTRISSIMAM TUAM EXCELLENTIAM, in Patriæ, Splendidiſſimæ Tuæ Familiæ, ac noſtræ novellæ reip. decus ac emolumentum plurimos per annos florentem vigentemq́; conſervet!

ILLUSTRISSIMÆ TUÆ EXCELLENTIÆ

devotiſſimus

Londini Scanorum
X. Kal. Febr. A.
M.DC. LXXIII.

SAMUEL PUFENDORF.

LECTORI BENEVOLO SALUTEM.

NI receptus pleriſq; eruditis mos legis propemodum vim induiſſet, ſupervacuum videri poterat circa rationem hujus ſcripti aliquid præfari; cum res ipſa ſatis loquatur, me nihil aliud egiſſe, quam ut tironibus præcipua juris naturalis capita brevi, & ut arbitror perſpicuo compendio exponerem: ne ſi citra cognitionem velut elementarem in diffuſa ejus diſciplinæ ſpatia ſeſe immiſerint, copia & difficultate rerum ab initio protelentur. Simul & illud publico expedire viſum, ejusmodi doctrina morali ſtudioſæ juventutis animos imbui, cujus uſus manifeſtus in vita civili ſpectaretur. Et licet alias ſemper inglorium judicaverim, aliorum diffuſiora ſcripta, & multo magis propria, in compendium redigere: tamen cum ſuperiorum autoritas accederet, à cordatis vitio mi-

hi

hi verſum iri non arbitror, quod iſt-hoc laboris unice juventutis utilitati dare voluerim; cujus merito tantus eſſe favor debet, ut in ejusdem gratiam ſuſcepta opera, etiam ingenij & ſplendoris non capax, nemine indigna ſit judicanda. Cæterum quin ejusmodi principia ad univerſum juris diſciplinam magis idonea ſint, quã cujusvis juris civilis elementa, nemo cui ſanum ſinciput abnuet. Atq; hæc in præſens ſufficere poterant, ni quidam monuiſſent, non abs re fore, aliqua præmittere, quæ ad indolem juris naturalis in univerſum intelligendam, ejusdemq; limites accuratius deſignandos facerent. Quod eo libentius ſuſcepi, quia hoc modo prætextus adimitur hominibus importune curioſis febriculoſam ſuam cenſurã extendendi ad hancce diſciplinam, quæ ſepe velut interjecta ab ipſorum provincia disjungitur. Manifeſtum igitur eſt, ex tribus velut fontibus homines cogniti-

gnitionem officij ſui, & quid in hac vita ſibi tanquam honeſtum ſit agendum, tanquam turpe omittendum, haurire; ex lumine rationis, ex legibus civilibus, & ex peculiari revelatione diviniNuminis. Ex primo fluunt officia hominis communiſſima, præcipue quæ ipſum cum aliis hominibus ſociabilem reddunt: ex altero officia hominis, quatenns peculiari & definitæ civitati ſubjectus degit: ex tertio officia hominis Chriſtiani. Inde & tres ſeparatæ diſciplinæ proveniunt, quarum prima eſt juris naturalis, omnibus gentibus communis: altera juris civilis ſingularum civitatum, quæ tam multiplex eſt, aut eſſe poteſt, quot numero ſunt civitates, in quas genus humanum diſceſſit. Tertia Theologia moralis habetur, illi parti Theologiæ contradiſtincta, quibus credenda exponuntur. Singulæ harum diſciplinarum modum ſua dogmata probandi adhibent, ſuo principio reſponden-

tem.

tem. In jure naturali aliquid faciendum aſſeritur, quia per rectam rationem idem ad ſocialitatem inter homines neceſſarium colligitur. Præceptorum juris civilis ultima ratio eſt, quia legislator ita conſtituit. Theologus moralis in eo ultimo adquieſcit, quia DEUS in Scripturis Sacris ita juſſit. Quemadmodum autem diſciplina juris civilis jus naturale tanquam generalem magis diſciplinam præſupponit: ita ſi quid jure civili continetur, de quo jus naturale ſilet, non ideo hoc illi repugnare cenſendum eſt. Simili modo ſi in Theologia morali aliqua tradantur, ex revelatione divina profluentia, ad quæ ratio noſtra jam non pertingit, quæq; adeo & jus naturale ignorat: imperitum valde foret, ideo illam cum hac committere, aut repugnantiam aliquam iſtarum diſciplinarum ſomniare. Vice verſa, ſi quæ in diſciplina juris naturalis præſupponantur ex eo, quod per rationem in-

veſti-

veſtigari poteſt; illa propterea iis, quæ Sacræ Literæ ſuper eadem re liquidius tradut, nequaquam opponuntur, ſed tantum abſtrahendo concipiuntur. Sic v. g. in diſciplina juris naturalis, abſtrahendo ab illa cognitione, quæ ex Sacra Scriptura hauritur, formatur conditio primi hominis, utcunq́; in mundum projecti, quatenus ſola ratiocinatio aſſequi poteſt. Iſta opponere iis, quæ ſuper eadem conditione divinæ literæ tradunt, hic vero eſt ſuccus nigræ loliginis, hæc eſt ærugo mera. Enimvero uti juri quidem civili, & naturali facile inter ſe conveniet: ita inter idem jus naturale & Theologiam moralem fines regere, ac quibus potiſſimũ partibus illa differant definire, paulo operoſius videtur. Qua ſuper re paucis ſententiam meam exponam, non quidẽ pro autoritate Papali, ac ſi ab omni errore privilegio aliquo mihi cautum foret, neq́; qui ex ſomniis divinitus immiſſis, aut

irra-

irrationabili aliquo inſtinctu ſingularis cujusdam illuminationis fiducia animetur; ſed tanquam talis, cui ſpartam ſibi commiſſam pro modulo ingenij exornare cordi ſit. Ita tamen ut, quemadmodum cordatos & eruditos viros meliora ſuggerentes lubenter audire, & citra pertinaciam prius placita emendare ſum paratus: ita flocci faciam Midæ æmulos cenſores, rerum ad ſe nihil ſpectantium arbitria proterve involantes, totamq; ardelionum nationem, cujus characterem lepidiſſime *Phædrus* repræſentat: *Trepide*, inquit, *concurſans, occupata in otio Gratis anhelans, multa agendo nihil agens, Sibi moleſta, & aliis odioſiſſima.* Primum igitur diſcrimen, quo iſtæ diſciplinæ invicem ſeparantur, reſultat ex diverſo fonte, unde ſua dogmata utraq; derivat; de quo jam jam tetigimus. Ex quo conſequitur; ſi aliqua ſint, quæ divinis literis agere aut omittere jubeamur, quorum neceſſitatem tamen

ratio

ratio ſibi relicta perſpicere nequit, illa extra jus naturale eſſe, & ad Theologiam moralem proprie ſpectare. Præterea in Theologia lex conſideratur, prout innexam habet divinam promiſſionem, & quandam rationem fœderis inter DEUM & homines. Abs qua conſideratione jus naturale abſtrahit; quippe cum iſta à peculiari DEI revelatione proficiſcatur, quam ſola ratio invenire nequit. Illud porro diſcrimen longe maximum eſt, quod finis diſciplinæ juris naturalis tantum ambitu hujus vitæ includatur, adeoq; ea hominem formet, prout hanc vitam cum aliis ſociabilem exigere debeat. Aſt Theologia moralis hominem Chriſtianum informat, cui propoſitum eſſe debet non hanc ſolum vitam honeſte tranſire; ſed qui fructum pietatis poſt hancce vitam maxime expectat, quiq; adeo *πολίτευμα* ſuum in cœlis habet, heic autem viatoris duntaxat aut peregrini inſtar gerit.

rit. Quanqvam enim animus hominis non ſolum ardenti cum affectu immortalitati velut immineat, ſuiq́; deſtructionē vehementer averſetur; atq́; inde apud plerosq; gentiliū inoleverit perſuaſio de animæ à corpore ſeparatæ duratione, & quod tunc bonis bene, malis male ſit futurum: ejusmodi tamē circa hæc perſuaſio, in qva animus hominis plane & firmiter adquieſcere poſſit, ex ſolo Dei verbo hauritur. Inde & juris naturalis ſcita ad forum duntaxat humanum adaptantur, quod ultra hancce vitam ſeſe non extendit; quæ ipſa multis in partibus prave ad forum divinum adplicantur, circa quod Theologiæ maxime curæ eſt. Ex quo & illud fluit, ut, quia forum humanum circa externas tantum hominis actiones occupatur, ad ea autem, quæ intra pectus latitant, nec aliqvem effectum, aut ſignum foras produnt, non penetret, adeoq́; nec circa eadem ſit ſolicitum; jus quoq; naturale magnam

partem circa formandas hominis exteriores actiones verſetur. Aſt Theologiæ morali non ſufficit exteriores hominis mores utcunq; ad decus cõpoſuiſſe; ſed in eo maxime laborat, ut animus, ejusq; motus interni ad placitum Numinis fingantur: & illas ipſas actiones improbat, quæ extrinſecus quidem recte ſe videntur habere, ab animo tamen impuro promanant. Quæ ratio etiam videtur, quare in divinis libris haut ita frequenter agatur de illis actionibus, quæ pœnis fori humani ſunt ſancitæ, aut circa quas ibidem jus dicitur; quam de illis, quæ, uti *Seneca* loquitur, ſunt extra publicas tabulas. Uti manifeſte adparet iis, qui præcepta & virtutes ibidem inculcatas accurate inſpexerit. Etſi cum & illæ ipſæ virtutes Chriſtianæ animos hominum ad ſocialitatem quam maxime diſponant, Theologia quoq; moralis honeſtatem vitæ civilis efficaciſſime promoveat. Uti & vice verſa, ſi aliquem

quem videas, qui turbulentum, & importunum vitæ civilis membrum ſe gerat; tuto judices licet, religionem Chriſtianam intra labra tantum ipſi hærere, cor nondum penetraſſe. Atq; ex hiſce non ſolum genuini limites, qui jus naturale, prout à nobis illud traditur, á Theologia morali ſeparant, manifeſte puto adparent: ſed etiam quod jus naturale nequaquam dogmatibus, veræ Theologiæ repugnet; . ſed tantum á quibusdam ejus dogmatibus quæ per ſolam rationem inveſtigari nequeunt, abſtrahat. Unde & illud patet, neceſſarium eſſe, ut in diſciplina juris naturalis homo nunc conſideretur, prout ipſius natura eſt corrupta, adeoq; prout eſt animal multis pravis cupidinibus ſcatens. Nametſi nemo tam ſtupidus ſit, quin in ſeipſo inordinatos ac in devia tendentes affectus deprehendat: tamen niſi divinæ literæ prælucerent, nemini jam conſtare poſſet, iſtam affectuum re-

bellionem per culpam primi hominis proveniſſe. Et conſequenter cum jus naturale ad ea non abeat, quo ratio pertingere nequit, incongruum foret, idem ex natura hominis integra velle deducere. Præſertim cum & pleraque præcepta ipſius Decalogi, prout verbis negativis concepta ſunt, naturam hominis corruptam manifeſte præſupponant. Sic v. g. primum præceptum utiq; præſupponere videtur hominem ad idololatriam & πολυθεότητα credendam proclivem. Si enim ponas hominem, integra adhuc natura præditum, in quo liquida DEI erat cognitio, & qui ſubinde velut familiari ejus revelatione fruebatur: non video, quomodo tali in mentem venire potuerit, aliquid ſibi fingere, quod loco veri DEI, aut cum eo colere vellet; aut credere in eo Numen ineſſe, qvod ipſe finxerat. Igitur huic opus non erat verbis negativis injungi, ne deos alienos coloret; ſed ſuf-

ficie-

ficiebat eidem ſimplex & affirmativum præceptum; diliges, honorabis, & coles Deum, quem univerſi hujus, & tuum quoq; creatorem noſti. Idem circa ſecundum præceptum obtinet. Nam quare negativo præcepto vetaretur Deum blasphemare, qui liquido ipſius majeſtatem & beneficia intelligebat, & quem nullæ pravæ cupidines agitabant, cujusq; animus ſtatu ſibi à Deo aſſignato placide adquieſcebat? Quomodo hunc tanta inſania ſubire poterat? Quin hic affirmativo tantum præcepto monendus erat, ut nomen Dei glorificaret. Aliter tamen dicendum videtur de tertio, ut & quarto præcepto; quæ cum affirmativa ſint, neq; neceſſario corruptam naturam præſupponant, in utroq; ſtatu locum invenire poſſunt. Sed circa reliqua præcepta, proximum ſpectantia, res æque eſt manifeſtiſſima. Homini enim, qualis initio á Deo conditus erat, ſufficiebat ſimpli-

citer injunxiſſe, ut proximum ſuum diligeret; ad quod & natura proclivis erat. Aſt quomodo eidem poterat præcipi, ne occideret, quando nondum mors cadebat in hominem, quæ per peccatum in mundum introivit? Verum nunc negativo præcepto quam maxime opus eſt, ubi pro dilectione tanta odia inter homines graſſantur, ut etiam magna eorum ſeges detur, qui ex mera invidia, aut libidine alterius fortunam invadendi alios non innocentes ſolum, ſed & amicos, & de ipſis bene meritos ſubverſum ire non dubitent; & quidem ut horridum & inconſultum turbulenti animi impetum ſub conſcientiæ vocabulo, ſi diis placet, vēditare non erubeſcant. Sic quid opus erat expreſſe adulteria vetare inter eos conjuges, qui tam ardenti & ſincero amore ſeſe amplecterentur? Aut quid furta vetare intererat, cum nulla adhuc avaritia, nulla penuria foret, & nemo quid ſibi pro-

proprium putaret, quo alteri prodeſſe poſſet? Aut quid neceſſum erat falſa teſtimonia interdicere, cum nondum exiſterent, qui exinde famam ſibi atq; gloriam aucuparentur, ſi alterum fœda atq; inficeta calumnia adſpergere poſſent? Sicut non inepte huc adplicaveris illud *Taciti*: *Vetuſtiſſimi mortalium, nulla adhuc mala libidine, ſine probro, ſcelere, eoq; ſine pœna aut coërcitionibus agebat: & ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur.* Atq; hæc ipſa probe intellecta viam pandere poſſunt ad amovendam eam dubitationem; num igitur lex diverſa fuerit in ſtatu naturæ integræ, an vero eadem? Ubi paucis reſponderi poteſt; ſumma legis capita in utroq; ſtatu eſſe eadem: ſed multa præcepta particularia propter diverſitatem conditionis humanæ variare; ſeu potius, eandem ſummam legis per diverſa, (non tamen contraria) præcepta ſeſe explicare, prout

diverſo ſeſe modo habuit homo, cui illa lex obſervanda. Summam legis Salvator noſter ad duo capita redegit: dilige DEUM, & dilige proximum. Ad hæc capita referri poteſt univerſa lex naturalis, tam in integro, quam in corrupto ſtatu hominum; (niſi quod in ſtatu integro nullum aut modicum videatur diſcrimen fuiſſe inter jus naturale, & Theologiam moralem.) Nam & ſocialitas, quam nos pro fundamento juri naturali ſubſtravimus, commode in dilectionem proximi reſolvi poteſt. Sed quando ad præcepta particularia deſcenditur, ſane diſcrimen non leve emergit tam circa præcepta affirmativa quam negativa. Et quidem affirmativa præcepta quod attinet, eorum non pauca jam in iſthoc ſtatu dantur, quibus in primævo ſtatu locus non fuiſſe videtur: idq; partim quia illa præſupponunt tale inſtitutum, quod an in feliciſſimam hominum conditionem

cadat,

çadat, non conſtat; partim quia ſine miſeria & morte, quæ ab illo ſtatu exulabat, non intelliguntur. v. g. Jam inter præcepta legis naturalis eſt, ne quis alterum in emtione venditione decipiat, ne falla ulna, menſura, aut pondere utatur, ut pecuniam creditam convento tempore reſtituat. Aſt illud nondum ad liquidum eſt perductum, an ſi peccati expers genus humanum perſtitiſſet, ejusmodi commercia, qualia nunc agitantur, exercenda fuerint, & an aliquis uſus pecuniæ tunc futurus fuerit. Sic ſi tales civitates, quales nunc ſunt, in ſtatu innocentiæ locum non habuerunt; locus quoq; ibidem non fuit præceptis, quæ id genus civitatum, iisq; contentum imperium præſupponunt. Jam quoq; jure naturali jubemur ſuccurrere egenis, ſubvenire iniqua calamitate oppreſſis, curam habere viduarum, orphanorumq; At-

qui hæc fruſtra præcipiuntur iis, qui miſeriæ, egeſtati, mortiq; non ſunt obnoxij. Ad condonandas injurias, pacemq́; conciliandam pronos eſſe nos jam jubet lex naturalis. Quæ fruſtranea eſt inter eos, qui in leges ſocialitatis non peccant. Atq́; id ipſum manifeſte quoq́; perſpicitur in præceptis negativis, ad jus jam naturale (non poſitivum) ſpectantibus. Etſi enim quodvis præceptum affirmativum virtualiter contineat interdictum omnis oppoſiti; (v. g. qui jubetur diligere proximum, eo ipſo vetatur inferre illi omnia, quæ dilectioni repugnant:) tamen ut expreſſis præceptis illa ſanciantur, ſuperfluum videtur, ubi nulli pravi cupidines ad talia patranda propellunt. Ad quod illuſtrandum accommodari poteſt, quod Solon parricidarum pœnam lege publica ſancire noluit, quod tantum ſcelus in aliquem filium cadere

non

non arbitraretur. Cui ſimile eſt, quod *Franc. Lopez, de Gomara hiſt. Gen. Ind. Occident.* cap. 207. refert de populis Nicaraguæ, apud illos nullam fuiſſe ſtatutam pœnam in eum, qui regulum, (Cacique ipſi vocant) occidiſſet; quod nullus, ajebant, ſit ſubditus, qui excogitare aut patrare tam dirum facinus velit. Vereor ne putidum videatur iſthæc tam aperta pluribus inculcare. Ad tironum tamen captum hoc exempli addam. Sunt alicujus informationi commiſſi duo pueri, ſed diſpari plane indole. Unus modeſtus eſt, verecundusq;, & magno literarum amore flagrans. Alter diſſolutus, petulans, fœdas potius libidines, quam libros amat. Summa officij utriq; eadem, literas addiſcere. Sed peculiaria præcepta diſparia. Priori enim ſufficit injunxiſſe, quæ ſtudia quo tempore, quavé ratione tractare debeat. Alteri præter hæc

acerrima ſub comminatione vetan-
dum, ne circumcurſitet, nè alea lu-
dat, ne libros vendat, ne in exercitiis
componendis aliena vitula aret, ne
pergræcetur, ne ſcorta conſectetur.
Eadem ſi quis prioris indolis puero
operoſe declamare inſtituat, hic ἐυφη-
μεῖν ipſum jubebit, & cuivis potius
quam ſibi iſta canere, qui talium nul-
la cupidine tangatur. Ex qvo mani-
feſtum arbitror eſſe, longe aliam fo-
re juris naturalis faciem, ſi quis ſta-
tum hominis integrum velit præſup-
ponere. Simulq́; cum tam liquido
limites hujus diſciplinæ, quibus à The-
ologia morali ſejungitur, deſignati
ſint; non deteriore hancce diſciplinam
conditione futuram, quam juris pru-
dentiam civilem, medicinam, ſcienti-
am naturalem, aut matheſin; in quas
ſi aliquis ἀμύητος irrumpere aude-
at, ſine populi ſuffragiis cenſuram ſi-
bi vindicans, non dubitant idſi occi-

nere,

nere, quod quondam Apelles Megabyzo, de arte pictoria neſcio quid piſſerere aggredienti: quæſo, ajebat, tace, ne pueri, qui melidem terunt, te irrideant, loqui orſum de rebus, quas non didiciſti. Sed cum bonis quidem cordatisq́; viris facile nobis conveniet. Malevolos autem, ineruditosq́; obtrectatores ſatius fuerit invidiæ ſuæ excruciandos commendare; ſiquidem utiq́; conſtat, æterna poſitumq́; lege eſt, ut Æthiops cutem non mutet.

ELEN-

ELENCHUS CAPITUM

LIBRI PRIMI.

CAPUT 1. DE ACTIONE HUMANA. p. 1
C. 2. DE NORMA ACTIONUM HUMANARUM, SEU DE LEGE IN GENERE. 18
C. 3. DE LEGE NATURALI. 28
C. 4. DE OFFICIO HOMINIS ERGA DEUM SEU DE RELIGIONE NATURALI. 37
C. 5. DE OFFICIO HOMINIS ERGA SE IPSUM. 47
C. 6. DE OFFICIO QUORUMLIBET ERGA QUOSLIBET; ET PRIMO, DE NON LÆDENDIS ALIIS. 64
C. 7. DE AGNOSCENDA NATURALI HOMINUM ÆQUALITATE. 72
C. 8. DE PROMISCUIS OFFICIIS HUMANITATIS. 77.
C. 9. DE OFFICIO PACISCENTIUM IN GENERE. 82.
C. 10. DE OFFICIO SERMOCINANTIUM. 96.
C. 11. DE OFFICIO JURANTIUM. 101.
C. 12. DE OFFICIO CIRCA ADQUIRENDUM RERUM DOMINIUM. 112.
C. 13. DE OFFICIIS, QUÆ EX DOMINIO RERUM PER SE RESULTANT. 117.

C. 14. DE PRETIO. 119.
C. 15. DE CONTRACTIBUS, QUI PRETIA RERUM PRÆSUPPONUNT, ET FLUENTIBUS INDE OFFICIIS. 126.
C. 16. QUIBUS MODIS SOLVANTUR OBLIGATIONES, QUÆ EX PACTIS ORIUNTUR. 139.
C. 17. DE INTERPRETATIONE. 142.

LIBRI SECUNDI

CAPUT 1. DE STATU HOMINUM NATURALI. 149.
C. 2. DE OFFICIIS CONJUGALIBUS. 157.
C. 3. DE OFFICIIS PARENTUM ET LIBERORUM. 163.
C. 4. DE OFFICIIS DOMINORUM ET SERVORUM. 170.
C. 5. DE CAUSA IMPULSIVA CONSTITUENDÆ CIVITATIS. 174.
C. 6. DE INTERNA CIVITATUM STRUCTURA. 179.
C. 7. DE PARTIBUS SUMMI IMPERII. 185.
C. 8. DE FORMIS RERUMPUBL. 190.
C. 9. DE AFFECTIONIBUS IMPERII CIVILIS. 195

C. 10.

C. 10. DE MODIS ADQUIRENDI IMPERIUM, INPRIMIS MONARCHICUM. 201.
C. 11. DE OFFICIO SUMMORUM IMPERANTIUM. 206.
C. 12. DE LEGIBUS CIVILIBUS IN SPECIE. 213.
C. 13. DE JURE VITÆ ET NECIS. 217.
C. 14. DE EXISTIMATIONE. 225.
C. 15. DE POTESTATE SUMMI IMPERII IN BONA CIVITATE CONTENTA. 229.
C. 16. DE BELLO ET PACE. 231.
C. 17. DE. FOEDERIBUS. 239.
C. 18. DE OFFICIIS CIVIUM. 241.

SAMUELIS PUFENDORFII DE OFFICIO HOMINIS ET CIVIS LIBER PRIMUS.

CAPUT PRIMUM. DE ACTIONE HUMANA.

§. 1.

OFficium nobis heic vocatur actio hominis pro ratione obligationis ad præſcriptum legum recte attemperata. Ad quod intelligendum, neceſſarium eſt præmittere tum de natura actionis humanæ, tum de legibus in univerſum.

§. 2. Per *humanam actionem* intelligimus non quemvis motum à facultatibus hominis procedentem; ſed illum duntaxat, qui provenit ac dirigitur ab iis facultatibus, quæ humano generi præ brutis Creator O. M. attribuit, nempe qui velut prælucente *intellectu*, ac decernente *voluntate* ſuſcipitur.

§. 3. Datum quippe eſt homini, ut non ſolum varias res, quæ in hoc univerſo occur-

runt, poſſit cognoſcere, eas inter ſe conferre, & harum occaſione novas ſibi notiones formare: ſed ut etiam poſſit proſpicere, quid acturus ſit, ac ad id exſequendum ſeſe movere, idemq́; ad certam normam, certumq́; finem conformare, & quid inde proventurum ſit colligere, Quin & quæ peracta jam ſunt, an ad regulam congruant, judicare. Sed nec omnes hominis facultates ſeſe perpetuo, aut modo uniformi movent: verum aliquæ iſtarum intrinſeco hominis impulſu excitantur, excitatæq́; temperantur, & diriguntur. Deniq́; nec in omnia objecta promiſcue homo fertur, ſed quædam adpetit, quædam averſatur. Sæpe quoq́; licet objectum agendi adſit, motum ſuſpendit; & pluribus objectis præſentibus unum eligit, cætera reſpuit.

§. 4. Circa facultatem ergo comprehendendi & dijudicandi res, quæ *intellectus* vocabulo venit, id ante omnia pro certo habendum eſt: cuilibet homini matura ætate & mente integra tantum ſupereſſe naturalis velut luminis, ut adhibita cultura, ac debita meditatione poſſit recte comprehendere ſaltem generalia illa præcepta & principia, quæ ad vitam hancce honeſte & tranquille exigendam faciunt; ſimulq́; judicare, iſta utiq́; indoli humanæ congruere. Hoc enim niſi ſaltem intra ſphæram fori humani

mani admittatur, quibusvis ſuis delictis homines ignorantiam invincibilem obtendere poſſent: cum nemo in foro humano argui poſſit violaſſe regulam, quam capere ſupra ipſius vires eſt.

§. 5. Intellectus hominis, quando de eo, quod agendum vel omittendum eſt, recte informatus fuerit, & quidem ita, ut ſententiæ ſuæ certas & indubias rationes norit reddere, ſolet vocari *conſcientia recta*. Sed ubi quis veram quidem ſententiam circa agenda vel omittenda fovet, quam tamen ipſe per rationes demonſtrare nequeat, ſed eandem ex vitæ civilis tenore, ex aſſuetudine, aut ſuperiorum autoritate hauſerit; neq; tamen ipſi ſuppetat ratio, quæ contrarium magis perſuadeat, ſolet vocari *conſcientia probabilis*. Qua maxima pars mortalium regitur: quippe cum paucis rerum cognoſcere cauſas conceſſum ſit.

§. 6. Solet tamen quibusdam non raro evenire, circa caſus potiſſimum ſingulares, ut ex utraq; parte ſeſe offerant rationes; nec illi ita polleant judicio, ut, utræ præponderent, liquido diſcernere queant. Id quod vocari ſuevit *conſcientia dubia*. De qua hæc eſt regula: quamdiu in ancipiti hæret judicium, bonum quid ſit, an malum, actio erit ſuſpendenda. Nam nondum diſcuſſa dubitatione ad agendum ſeſe de-

terminare, propoſitum peccandi, aut ſaltem neglectum legis involvit.

§. 7. Sæpe etiam intellectus hominis pro vero falſum adprehendit; & tunc in *errore* verſari dicitur. Qui error *vincibilis* ſolet adpellari, quando quis adhibita attentione & diligentia debita cavere poterat, ne in eum incideret. *Invincibilis* autem, quando quis etiam adhibita omni diligentia, quam vitæ communis ratio fert, iſtum evitare non poterat. Qualis error tamen ſaltem inter eos, queis rationis lumen excolere, & vitam ad honeſtatem componere cordi eſt, non circa communia vivendi præcepta, ſed duntaxat circa ſingularia negotia incidere ſuevit. Nam & naturalis juris præcepta generalia plana ſunt: & qui leges poſitivas fert, id ante omnia agere ſolet & debet, ut illæ ſubjectis innoteſcant. Unde citra ſupinam negligentiam heic error non naſcitur. Sed in ſingularibus negotijs facile eſt, ut error invito & præter culpam obrepat circa objectum, aliasq; actionis circumſtantias.

§. 8. Ubi vero ſimpliciter cognitio abeſt, vocatur *ignorantia*. Quæ duplici modo conſideratur; uno, prout ad actionem aliquid confert; altero, prout invito, aut non circa culpam oborta fuit. Priori reſpectu ignorantia ſolet dividi in *efficacem* & *concomitantem*. Illa eſt, quæ

ſi ab

ſi abfuiſſet, præſens actio non fuiſſet ſuſcepta. Hæc eſt, quæ licet abfuiſſet, nihilominus actio ſuſcepta fuiſſet. Poſteriori reſpectu ignorantia eſt *voluntaria*, vel *involuntaria*. Illa eſt, quam quis vel ultro affectavit, rejectis veri cognoſcendi mediis, aut debita diligentia non abhibita obrepere ſibi paſſus eſt. Hæc eſt, quando quis ignorat, quæ nec ſcire poterat, nec tenebatur. Et hæc iterum *duplex* eſt. Vel enim quis in præſens quidem ignorantiam exuere non potuit, ut tamen in culpa ſit, quare in tali ſtatu verſetur. Vel non ſolum in præſens ignorantiam vincere nequit, ſed & in culpa non eſt, quare ad talem conditionem ſit devolutus.

§. 9. Altera facultas, quæ in homine præ brutis peculiariter cernitur, *voluntas* vocatur; per quam velut intrinſeco impulſu ad agendum ſeſe homo movet, & eligit, quod ſibi maxime arridet; averſatur, quod ſibi non convenire videtur. Habet igitur homo à voluntate, tum quod *ſponte* agat, i. e. ut non per intrinſecam aliquam neceſſitatem ad agendum determinetur, ſed actioins ſuæ ipſe autor ſit: tum ut *libere* agat, i. e. ut uno objecto propoſito poſſit agere vel non agere, idemq́; eligere vel reſpuere; aut pluribus objectis propoſitis unum eligere, cætera reſpuere. Porro cum actionum humanarum quædam propter ſe ſuſcipiantur,

acerrima ſub comminatione vetandum, ne circumcurſitet, nè alea ludat, ne libros vendat, ne in exercitiis componendis aliena vitula aret, ne pergræcetur, ne ſcorta conſectetur. Eadem ſi quis prioris indolis puero operoſe declamare inſtituat, hic εὐφημεῖν ipſum jubebit, & cuivis potius quam ſibi iſta canere, qui talium nulla cupidine tangatur. Ex qvo manifeſtum arbitror eſſe, longe aliam fore juris naturalis faciem, ſi quis ſtatum hominis integrum velit præſupponere. Simulq́; cum tam liquido limites hujus diſciplinæ, quibus à Theologia morali ſejungitur, deſignati ſint; non deteriore hancce diſciplinam conditione futuram, quam juris prudentiam civilem, medicinam, ſcientiam naturalem, aut matheſin; in quas ſi aliquis ἀμύητος irrumpere audeat, ſine populi ſuffragiis cenſuram ſibi vindicans, non dubitant id ſi occi-

nere, quod quondam Apelles Megabyzo, de arte pictoria neſcio quid piſſerere aggredienti: quæſo, ajebat, tace, ne pueri, qui melidem terunt, te irrideant, loqui orſum de rebus, quas nondidiciſti. Sed cum bonis quidem cordatisq; viris facile nobis conveniet. Malevolos autem, inerud itosq; obtrectatores ſatius fuerit invidiæ ſuæ excruciandos commendare; ſiquidem utiq; conſtat, æterna poſitumq; lege eſt, ut Æthiops cutem non mutet.

ELEN-

ELENCHUS CAPITUM

LIBRI PRIMI.

CAPUT 1. DE ACTIONE HUMANA. p. 1.
C. 2. DE NORMA ACTIONUM HUMANARUM, SEU DE LEGE IN GENERE. 18.
C. 3. DE LEGE NATURALI. 28.
C. 4. DE OFFICIO HOMINIS ERGA DEUM, SEU DE RELIGIONE NATURALI. 37.
C. 5. DE OFFICIO HOMINIS ERGA SEIPSUM. 47.
C. 6. DE OFFICIO QUORUMLIBET ERGA QUOSLIBET; ET PRIMO, DE NON LÆDENDIS ALIIS. 64.
C. 7. DE AGNOSCENDA NATURALI HOMINUM ÆQUALITATE. 72.
C. 8. DE PROMISCUIS OFFICIIS HUMANITATIS. 77.
C. 9. DE OFFICIO PACISCENTIUM IN GENERE. 82.
C. 10. DE OFFICIO SERMOCINANTIUM. 96.
C. 11. DE OFFICIO JURANTIUM. 101.
C. 12. DE OFFICIO CIRCA ADQUIRENDUM RERUM DOMINIUM. 112.
C. 13. DE OFFICIIS, QUÆ EX DOMINIO RERUM PER SE RESULTANT. 117.

C. 14.

C. 14. DE PRETIO. 119.
C. 15. DE CONTRACTIBUS, QUI PRETIA RERUM PRÆSUPPONUNT, ET FLUENTIBUS INDE OFFICIIS. 126.
C. 16. QUIBUS MODIS SOLVANTUR OBLIGATIONES, QUÆ EX PACTIS ORIUNTUR. 139.
C. 17. DE INTERPRETATIONE. 142.

LIBRI SECUNDI

CAPUT 1. DE STATU HOMINUM NATURALI. 149.
C. 2. DE OFFICIIS CONJUGALIBUS. 157.
C. 3. DE OFFICIIS PARENTUM ET LIBERORUM. 163.
C. 4. DE OFFICIIS DOMINORUM ET SERVORUM. 170.
C. 5. DE CAUSA IMPULSIVA CONSTITUENDÆ CIVITATIS. 174.
C. 6. DE INTERNA CIVITATUM STRUCTURA. 179.
C. 7. DE PARTIBUS SUMMI IMPERII. 185.
C. 8. DE FORMIS RERUMPUBL. 190.
C. 9. DE AFFECTIONIBUS IMPERII CIVILIS. 195

C. 10.

C. 10. DE MODIS ADQUIRENDI IMPERIUM, INPRIMIS MONARCHICUM. 201.
C. 11. DE OFFICIO SUMMORUM IMPERANTIUM. 206.
C. 12. DE LEGIBUS CIVILIBUS IN SPECIE. 213.
C. 13. DE JURE VITÆ ET NECIS. 217.
C. 14. DE EXISTIMATIONE. 225.
C. 15. DE POTESTATE SUMMI IMPERII IN BONA CIVITATE CONTENTA. 229.
C. 16. DE BELLO ET PACE. 231.
C. 17. DE FOEDERIBUS. 239.
C. 18. DE OFFICIIS CIVIUM. 241.

SAMUE-

SAMUELIS PUFENDORFII DE OFFICIO HOMINIS ET CIVIS LIBER PRIMUS.

CAPUT PRIMUM. DE ACTIONE HUMANA.

§. 1.

O*Fficium* nobis heic vocatur actio hominis pro ratione obligationis ad præſcriptum legum recte attemperata. Ad quod intelligendum, neceſſarium eſt præmittere tum de natura actionis humanæ, tum de legibus in univerſum.

§. 2. Per *humanam actionem* intelligimus non quemvis motum à facultatibus hominis procedentem; ſed illum duntaxat, qui provenit ac dirigitur ab iis facultatibus, quæ humano generi præ brutis Creator O. M. attribuit, nempe qui velut prælucente *intellectu*, ac decernente *voluntate* ſuſcipitur.

§. 3. Datum quippe eſt homini, ut non ſolum varias res, quæ in hoc univerſo occur-

runt, poſſit cognoſcere, eas inter ſe conferre, & harum occaſione novas ſibi notiones formare: ſed ut etiam poſſit proſpicere, quid acturus ſit, ac ad id exſequendum ſeſe movere, idemq́; ad certam normam, certumq́; finem conformare, & quid inde proventurum ſit colligere, Quin & quæ peracta jam ſunt, an ad regulam congruant, judicare. Sed nec omnes hominis facultates ſeſe perpetuo, aut modo uniformi movent: verum aliquæ iſtarum intrinſeco hominis impulſu excitantur, excitatæq́; temperantur, & diriguntur. Deniq́; nec in omnia objecta promiſcue homo fertur, ſed quædam adpetit, quædam averſatur. Sæpe quoq́; licet objectum agendi adſit, motum ſuſpendit; & pluribus objectis præſentibus unum eligit, cætera reſpuit.

§. 4. Circa facultatem ergo comprehendendi & dijudicandi res, quæ *intellectus* vocabulo venit, id ante omnia pro certo habendum eſt: cuilibet homini matura ætate & mente integra tantum ſupereſſe naturalis velut luminis, ut adhibita cultura, ac debita meditatione poſſit recte comprehendere ſaltem generalia illa præcepta & principia, quæ ad vitam hancce honeſte & tranquille exigendam faciunt; ſimulq́; judicare, iſta utiq́; indoli humanæ congruere. Hoc enim niſi ſaltem intra ſphæram fori humani

mani admittatur, quibusvis ſuis delictis homines ignorantiam invincibilem obtendere poſſent: cum nemo in foro humano argui poſſit violaſſe regulam, quam capere ſupra ipſius vires eſt.

§. 5. Intellectus hominis, quando de eo, quod agendum vel omittendum eſt, recte informatus fuerit, & quidem ita, ut ſententiæ ſuæ certas & indubias rationes norit reddere, ſolet vocari *conſcientia recta.* Sed ubi quis veram quidem ſententiam circa agenda vel omittenda fovet, quam tamen ipſe per rationes demonſtrare nequeat, ſed eandem ex vitæ civilis tenore, ex aſſuetudine, aut ſuperiorum autoritate hauſerit; neq; tamen ipſi ſuppetat ratio, quæ contrarium magis perſuadeat, ſolet vocari *conſcientia probabilis*. Qua maxima pars mortalium regitur: quippe cum paucis rerum cognoſcere cauſas conceſſum ſit.

§. 6. Solet tamen quibusdam non raro evenire, circa caſus potiſſimum ſingulares, ut ex utraq; parte ſeſe offerant rationes; nec illi ita polleant judicio, ut, utræ præponderent, liquido diſcernere queant. Id quod vocari ſuevit *conſcientia dubia*. De qua hæc eſt regula: quamdiu in ancipiti hæret judicium, bonum quid ſit, an malum, actio erit ſuſpendenda. Nam nondum diſcuſſa dubitatione ad agendum ſeſe de-

terminare, propoſitum peccandi, aut ſaltem neglectum legis involvit.

§. 7. Sæpe etiam intellectus hominis pro vero falſum adprehendit; & tunc in *errore* verſari dicitur. Qui error *vincibilis* ſolet adpellari, quando quis adhibita attentione & diligentia debita cavere poterat, ne in eum incideret. *Invincibilis* autem, quando quis etiam adhibita omni diligentia, quam vitæ communis ratio fert, iſtum evitare non poterat. Qualis error tamen ſaltem inter eos, queis rationis lumen excolere, & vitam ad honeſtatem componere cordi eſt, non circa communia vivendi præcepta, ſed duntaxat circa ſingularia negotia incidere ſuevit. Nam & naturalis juris præcepta generalia plana ſunt: & qui leges poſitivas fert, id ante omnia agere ſolet & debet, ut illæ ſubjectis innoteſcant. Unde citra ſupinam negligentiam heic error non naſcitur. Sed in ſingularibus negotijs facile eſt, ut error invito & præter culpam obrepat circa objectum, aliasq; actionis circumſtantias.

§. 8. Ubi vero ſimpliciter cognitio abeſt, vocatur *ignorantia*. Quæ duplici modo conſideratur; uno, prout ad actionem aliquid confert; altero, prout invito, aut non circa culpam oborta fuit. Priori reſpectu ignorantia ſolet dividi in *efficacem* & *concomitantem*. Illa eſt, quæ

ſi ab

ſi abfuiſſet, præſens actio non fuiſſet ſuſcepta. Hæc eſt, quæ licet abfuiſſet, nihilominus actio ſuſcepta fuiſſet. Poſteriori reſpectu ignorantia eſt *voluntaria*, vel *involuntaria*. Illa eſt, quam quis vel ultro affectavit, rejectis veri cognoſcendi mediis, aut debita diligentia non abhibita obrepere ſibi paſſus eſt. Hæc eſt, quando quis ignorat, quæ nec ſcire poterat, nec tenebatur. Et hæc iterum *duplex* eſt. Vel enim quis in præſens quidem ignorantiam exuere non potuit, ut tamen in culpa ſit, quare in tali ſtatu verſetur. Vel non ſolum in præſens ignorantiam vincere nequit, ſed & in culpa non eſt, quare ad talem conditionem ſit devolutus.

§. 9. Altera facultas, quæ in homine præ brutis peculiariter cernitur, *voluntas* vocatur; per quam velut intrinſeco impulſu ad agendum ſeſe homo movet, & eligit, quod ſibi maxime arridet; averſatur, quod ſibi non convenire videtur. Habet igitur homo à voluntate, tum quod *ſponte* agat, i. e. ut non per intrinſecam aliquam neceſſitatem ad agendum determinetur, ſed actioins ſuæ ipſe autor ſit: tum ut *libere* agat, i. e. ut uno objecto propoſito poſſit agere vel non agere, idemq; eligere vel reſpuere; aut pluribus objectis propoſitis unum eligere, cætera reſpuere. Porro cum actionum humanarum quædam propter ſe ſuſcipiantur,

quædam quatenus ad aliud conſequendum inſerviunt, i. e. quædam rationem *finis*, quædam *mediorum* habeant: circa finem quidem ita voluntas verſatur, ut eum cognitum primo adprobet, dein ad eundem conſequendum efficaciter ſeſe moveat, & velut ad eum tendat, vehementius aut remiſſius; eoq́; obtento adquieſcat, placideq́; fruatur. Media autem primo probantur, tum quæ maxime idonea fuerint viſa eliguntur, ac demum uſui adplicantur.

§. 10. Quemadmodum autem hoc maxime nomine homo actionum ſuarum autor habetur, quia ipſe voluntario eas ſuſcepit: ita circa voluntatem id cum primis obſervandum, ejus ſpontaneitatem utiq́; aſſerendam eſſe ſaltem circa illas actiones, de quibus ab homine in foro humano ratio ſolet exigi. Ubi autem homini nihil plane ſpontaneitatis relinquitur, ibi non ipſe homo, ſed qui eidem neceſſitatem adfert, autor habebitur actionis, ad quam homo invitus membra viresq́; ſuas accommodat.

§. 11. Porro quanquam voluntas bonum in genere ſemper adpetat, & malum in genere averſetur: magna tamen inter ſingulos homines tum adpetituum tum actionum cernitur varietas. Idq́; inde provenit, quod non omnia bona & mala homini velut pura adpareant, ſed invicem mixta, bona malis, mala bonis. Et

quia

quia diverſa objecta diverſas velut partes in ho, mine peculiariter afficiunt, v. g. quædam æſtimationem illam, quam homo de ſe ipſo habet, quædam ſenſus ejus exteriores, quædam amorem ſui, quo ſeipſum conſervare ſtudet. Ex quo eſt, quod illa quidem homo adprehendat tanquam *decora*, iſta tanquam *jucunda*, hæc tanquam *utilia*. Et prout quodq́; horum validum motum homini impreſſit, ita eundem quoq́; verſus ſe peculiariter propendere facit. Cui accedit in pleriſq́; hominibus ad certa quædam peculiaris inclinatio, aut à certis averſatio. Hinc fit, ut circa quamlibet fere actionem ſeſe ſimul offerant ſpecies bonorum & malorum, verorum aut adparentiū, ad quas ſolide diſcernendas aliis major, aliis minor eſt perſpicacia. Inde mirum non eſt, unum in id ferri, abs quo alter maxime abhorret.

§. 12. Sed nec ſemper voluntas hominis circa quamlibet actionem velut in æquilibrio poſita deprehenditur, ſic ut inclinatio in hanc aut illam partem unice ab impulſu ejusdem intrinſeco poſt mature perpenſa omnia proveniat: ſed frequentiſſime per extrinſeca velut momenta verſus unam magis quam alteram partem homo propellitur. Ut enim prætereamus communem illam mortalium in prava proclivitatem, cujus originem atq́; indolem alterius

ſori eſt excutere; primo voluntati ſingularem quandam vergentiam conciliat *peculiaris ingenij diſpoſitio*, qua ad certum genus actionis aliqui valde proclives redduntur. Quæ non in ſingulis tantum hominibus, ſed & integris in nationibus deprehenditur. Eam autem producere videtur cœli nos ambientis, ſoliq́; genius, humorum in corporibus temperatura ex ipſo ſemine, ætate, victu, valetudine, ſtudiorum ratione, ſimilibusq́; cauſis proveniens; item conformatio organorum, queis animus ad functiones ſuas obeundas utitur, & ſimilia. Ubi notandum, præterquam quod homo adhibita cura temperamentum ſuum non parum retundere & alterare poſſit; quantacunq́; etiam vis eidem tribuatur, non tamen eousq́; illa valere judicanda eſt, ut hominem neceſſario in violationem legis naturalis rapiat, quousq́; hæc in foro humano exercetur; ubi pravæ cupidines, intra actum exteriorem ſubſiſtentes, non attenduntur. Adeoq́; ſi vel maxime natura recurrat, furcâ licet expulſa; id tamen prohiberi poteſt, ne exteriores actiones vitioſas producat. Et quæ in ſuperanda ejusmodi inclinatione occurrit difficultas, illam ſplendor laudis penſat, quæ heic victorem manet. Quod ſi autem ejusmodi ſtimuli animum concutiant, quos nulla ratio, quo minus erumpant, reprimere poteſt;

via

via tamen eſt, ut citra peccatum velut depleri queant.

§. 13. Valde quoq́; in certas actiones voluntatem inclinat frequens ejusdem generis actionum repetitio, ex qua enata proclivitas *conſuetudo* vocatur. Per hanc quippe efficitur, ut libenter & expedite actio aliqua ſuſcipiatur, ſic ut objecto præſente in id velut trahi animus videatur, aut idem abſens vehementiſſime deſideret. De qua id obſervandum; uti nulla videtur eſſe adſuetudo, quin eam adhibita diligentia iterum exuere poſſit homo: ita nulla quoq́; animum eousq́; detorquere valet, ut non exterioribus ſaltem actibus, in quos illa rapitur, heic & nunc cohibendis par homo ſit. Et quia penes hominem fuit ejusmodi adſuetudinem contrahere: inde utut hæc actiones facilitet, tamen neq́; inde bonarum actionũ pretio aliquid decedit, neq́; pravarum malitia redditur levior. Quin uti bona adſuetudo hominis laudem, ita prava ejusdem turpitudinem intendit.

§. 14. Plurimum quoq́; intereſt, an placida tranquillitas animo conſtet; an vero idem peculiaribus motibus, quos *affectus* vocant, concutiatur. Circa quos illud tenendum; quantumcunq́; vehementes iſti ſint; tamen debito rationis uſu hominem iisdem ſuperiorem eſſe poſſe, ipſorumq́; impetum ſaltem intra ulti-

mum actum ſiſtere. Cum autem affectuum alij excitentur ſpecie boni, alij ſpecie mali, & ſtimulent, vel ad adquirendum aliquod gratum, vel declinandum moleſtum: naturæ humanæ congruens eſt, ut hos, quam illos, plus favoris aut veniæ mortales inter comitetur, eoq́; magis, quo infeſtius & intolerabilius fuit malum, quod eos excitavit. Longe quippe tolerabilius habetur carere bono, ad naturæ conſervationem non adeo neceſſario, quam excipere malum, ad naturæ deſtructionem tendens.

§. 15. Deniq́; uti dantur certi *morbi*, qui uſum rationis in perpetuum, aut ad tempus plane tollunt: ita multas apud nationes frequens eſt, homines ſibi ultro arceſſere morbi quoddam genus brevi tranſiens, uſum rationis non parum perturbans. Quo innuimus *ebrietatem*, ex certis potulentorum generibus, ac quibusdam fumis provenientem; quæ violento motu ſanguinem ac ſpiritus impellit & turbat, ac ad libidinem inprimis, iram, temeritatem & enormem lætitiam homines proclives reddit; ſic ut multi velut extra ſe per ebrietatem rapti videantur, & diverſum plane genium induiſſe, quam quo ſobrij conſpiciebantur. Hæc tamen uti non ſemper omnem uſum rationis ſequeſtrat; ita quatenus ultro arceſſita eſt, odium potius quam favorem actionibus per eandem ſuſceptis conciliare apta eſt. §. 16.

§. 16. Porro actiones humanæ uti *voluntariæ* ſolent vocari, quatenus à voluntate proficiſcuntur & diriguntur: ita ſi quæ reluctante voluntate ſcienter ſuſcipiuntur, *invitæ* adpellantur, preſſius ſumto hocce vocabulo. Nam latius id acceptum etiam illas comprehendit, quæ per *ignorantiam* patrantur. Invitum autem nobis hoc loco idem notat, quod *coactum*; quando nempe quis ab extrinſeco principio validiore adigitur membra ſua adplicare, ita ut averſationem & diſſenſum ſuum ſignis ac præcipue renitentia corporis ſignificet. Minus autem proprie invita & illa dicuntur, quando incumbente graviore neceſſitate aliquid tanquam minus malum eligitur, & ſuſcipitur, abs quo alias homo extra neceſſitatem conſtitutus vehementer abhorrebat. Quales actiones vulgo *mixtas* vocant. Hæ cum ſpontaneis illud habent commune, quod voluntas pro præſenti ſtatu eas utiq; eligat tanquam minus malum. Cum invitis autem aliquatenus quoad effectũ conveniunt, quod vel plane non, vel non ita graviter, uti ſpontaneæ, ſoleant agenti imputari.

§. 17. Cæterum actionum humanarum, quæ ab intellectu & voluntate proficiſcuntur & diriguntur, hæc eſt præcipua affectio, quod illæ homini poſſint *imputari*, ſeu quod homo pro earum autore recte poſſit haberi, ac ad redden-

dam

dam de iisdem rationem adſtringi; quodq́; in ipſum redundent effectus, qui ex iſtis proveniunt. Nulla enim propior ratio eſt, quare alicui actio quæpiam imputari poſſit, quam quia ab iſto ſciente & volente, mediate aut immediate, profecta eſt; ſeu quia penes ipſum fuit, ut fieret vel non fieret. Hinc axiomatis primarij loco in diſciplinis moralibus ad forum humanum ſpectantibus habetur; quod de illis actionibus rationem poſci queat homo, quæ ut fiant vel non fiant penes ipſum eſt. Seu quod eodem recidit; quod quælibet actio, directionis humanæ capax, quam penes aliquem eſt fieri vel non fieri, ipſi queat imputari. Sic & contra nemo pro autore ejus actionis haberi poteſt, quæ penes ipſũ neq́; in ſe neq; in ſua cauſa fuit.

§. 18. Ex hiſce præmiſſis aliquot particulares formabimus propoſitiones, unde conſtet, quid cuiq́; imputari, ſeu cujus actionis, eventusq́; autor quisq́; poſſit haberi. I. Actiones ab alio patratæ, ut & operationes quarumvis aliarum rerum, nec non quivis eventus, non poſſunt alteri imputari, niſi quatenus ille poteſt & tenetur iſtas moderari. Nihil quippe eſt frequentius inter homines, quam ut uni commiſſum ſit alterius actiones dirigere. Heic igitur ſi actio aliqua ab altero ſit patrata, circa quam iſte omiſit, quod penes ſe erat; actio illa imputabitur

bitur non ſolum ei, qui immediate ipſam patravit, ſed etiam iſti, qui ex debita & poſſibili directione aliquid omiſit. Habet tamen ea res fere ſuum modum finemq́;, ſic ut illud *poſſibile* cum aliquo velut temperamento & moraliter ſit intelligendum. Cum per quamcunq́; ſubjectionem unius ſub altero ſubjecti tamen libertas non extinguatur, quin alterius directioni reniti, & in diverſa tendere poſſit; nec vitæ humanæ indoles ferat, ut quis uni perpetuo velut affixus omnes iſtius motus obſervare queat. Igitur ſi quis omnia fecit, quæ directionis ſibi injunctæ natura ferebat, ubi nihilominus quid ab altero patratum fuit, patranti ſoli imputabitur. Sic poſtquam in animalia homines dominium exercent, quæ per illa in alterius detrimentum facta ſunt, domino imputabuntur, ſiquidem is ex debita cuſtodia & circumſpectione aliquid neglexit. Sic & quævis mala, quæ alteri obtingunt, imputari iſti poſſunt, qui eorum cauſam & occaſionem, cum poſſet & deberet, non ſubtraxit. Sic cum multarum rerum naturaliũ operationes promovere aut ſuſpendere ſit penes homines, quod ab hiſce commodi vel damni datum ſit iſtis imputabitur, quanti eorundem opera vel neglectus ad id momenti attulit. Aliquando etiam præter ordinem imputantur alicui eventus tales, qui alias

ſupra humanam directionem ſunt, quatenus intuitu certi hominis iſtos divinum Numen peculiariter procuravit. Extra hoſce & ſimiles caſus ſufficit, ſi de propriis actionibus rationem quis poſſit reddere.

§. 19. II. Quæcunq́; in quolibet homine ſunt vel non ſunt, quæ penes ipſum non fuit, ut adeſſent vel non adeſſent, non poſſunt ipſi imputari, niſi quatenus per induſtriam naturalem defectum non ſupplevit, aut nativas vires non adjuvit. Sic cum perſpicaciam ingenij, viresq́; corporis nemo ſibi præſtare poſſit, nemini quoq́; eo nomine imputari quid poterit, niſi quantum culturam adhibuit, aut adhibere neglexit. Sic non ruſtico, ſed urbano atq́; aulico horridi mores vitio vertuntur. Unde & valde abſurdæ ſunt judicandæ exprobrationes ejusmodi qualitatum, quarum cauſa penes nos non fuit; v. g. brevis ſtaturæ, formæ parum felicis, & ſimilium.

§. 20. III. Quæ per ignorantiam invincibilem patrantur, imputari non poſſunt. Quia neq́; dirigere actionem poſſumus, ubi intellectus lumen non prælucet; & præſupponitur, tale lumen ſibi hominem non potuiſſe comparare, neq́; quo minus poſſet, in culpa fuiſſe. Quin & in vita communi τὸ *poſſe* moraliter accipitur pro illa facultate, ſolertia & circumſpe-

ctione,

ctione, quæ vulgo ſufficere judicatur, & quæ probabilibus rationibus ſubnixa fuit.

§. 21. IV. Ignorantia, ut & error, circa leges & officium cuiq; injunctum ab imputatione non liberat. Nam qui leges & officium alicui injungit, efficere ſolet & debet, ut in notitiam ſubjecti illæ perveniant. Et ad ſubjecti captum leges ac regulæ officij attemperari ſolent & debent; circa quas cognoſcendas & retinendas quemlibet ſolicitum eſſe oportet. Unde qui eſt cauſa ignorantiæ, reſpondere etiã tenebitur de iis actionib⁹, quæ ex illa ignorantia promanant.

§. 22. V. Cui occaſio agendi citra ſuam culpam deeſt, illi non imputatur, quod non egerit. Videtur autem occaſio quatuor hæcce complecti; ut objectum actionis ſit in promtu; ut adſit commodus locus, ubi non poſſimus ab aliis impediri, aut malo aliquo multari; ut adſit oportunum tempus, quo non ſint obeunda negotia magis neceſſaria, quodq; item alijs, qui ad actionem concurrunt, ſit oportunum; ut deniq; naturales agendi vires ſuppetant. Citra iſthæc enim cum actio fieri nequeat, etiam abſurdum fuerit, ſi alicui imputetur, ad quod agendum occaſio defuit. Sic medicus ſegnitiæ non poteſt argui, ſi nemo ægrotet. Sic liberali eſſe non conceditur, qui ipſe indiget. Sic talentum ſuum defodiſſe argui nequit, cui rite ambienti

ſtatio

ſtatio denegata fuit. Et cui multum datum fuit, ab eo multum repetetur. Sic non poſſumus ſimul ſorbere & flare.

§. 23. VI. Non poteſt quoq́; alicui imputari, quod non præſtiterit ea, quæ vires ipſius excedunt, neq́; per eas prohiberi aut effici poſſunt. Inde vulgo impoſſibilium nulla eſſe obligatio dicitur. Addendum tamen, modo quis ſua culpa vires præſtandi non detriverit, aut perdiderit. Hic enim eodem modo tractari poteſt, atq́; ſi vires adhuc obtineret; cum alias facilis eſſet via quamvis obligationem paulo laborioſiorem eludendi, ultro corruptis præſtandi viribus.

§. 24. VII. Imputari quoq́; non poſſunt, quæ quis coacte patitur, aut agit. Talia enim amoliri aut defugere ſupra ipſius vires poſitum intelligitur. Cogi autem dicimur duplici modo; uno, quando alius valentior per violentiam noſtra membra ad aliquid agendum aut patiendum adplicat: altero, ſi potentior grave aliquod malum cominus intentet, (idq́; ſtatim repræſentandi facultatem habeat,) niſi ultro nos ad aliquid faciendum moveamus, aut à faciendo abſtineamus. Tunc enim, niſi expreſſe obligemur, id quod alteri eſt inferendum noſtro malo redimere, is qui eam nobis neceſſitatem adfert, pro autore facinoris habebi-

bebitur; nobis autem non magis factum iſtud imputari poterit, quam gladio aut ſecuri cædes.

§. 25. VIII. Eorum, qui rationis uſu deſtituuntur, actiones non imputantur. Quia quid agatur liquido dignoſcere, & ad normã comparare nequeunt. Et huc ſpectant actiones infantum, antequam uſus rationis paulo diſtinctius ſeſe incipiat exſerere. Quod enim iſti propter quaſdam actiones increpantur aut verberantur, id non ideo fit, quaſi in foro humano pœnam proprie dictam meriti ſint, ſed per modum nudæ emendationis, & diſciplinæ; ne per talia moleſtiam aliis faceſſant, aut ne pravam adſuetudinem contrahant. Sic & furioſorum, mente motorum, & delirorum actiones pro humanis non habentur, quibus quidem citra ſuam culpam iſte morbus provenit.

§. 26. IX. Deniq; imputari non poſſunt, quæ quis in ſomniis agere ſibi videtur; niſi quatenus talibus interdiu cogitandis cum delectatione immoratus, eorum imagines animo alte impreſſit: etſi & hæc rariſſime in foro humano attendantur. Alias enim phantaſia in ſomno eſt veluti cymba ſine rectore fluitans, ſic ut penes hominem non ſit præſtare, qualia viſa iſthæc effingat.

§. 27. Circa imputationem autem actionum alterius paulo diſtinctius obſervandum, quod

aliquando quidem contingat, ut actio ei, qui immediate eam patravit, plane non imputetur, ſed alteri, qui hoc tantum velut inſtrumento uſus eſt. Sed frequentius eſt, ut & ei, qui actionem patravit, & alteri, qui ad eandem agendo quid vel omittendo concurrit, illa ſimul imputetur. Id quod fit triplici potiſſimum modo; vel ut alter principalis cauſa actionis, patrator minus principalis habeatur; vel ut uterq; pari velut paſſu ambulet; vel ut alter minus principalis, patrator principalis cauſa ſit. Ad primam claſſem pertinent, qui alterum autoritate ſua ad quid permoverunt; qui conſenſum requiſitum adhibuerunt, citra quem alter agere non poterat; qui poterant & debebant prohibere, & non fecerunt. Ad ſecundam claſſem pertinent, qui mandant, aut ad facinus patrandum conducunt; qui adjuvant; qui receptum & defenſionem præſtant; qui cum opem ferre injuriam patienti poſſent & deberent, non fecerunt. Ad tertiam claſſem referuntur, qui conſilium ſpeciale dant; qui laudant & aſſentantur ante patratum facinus: qui exemplo ſuo ad peccandum accendunt, & ſimiles.

CAPUT II.

DE NORMA ACTIONUM HUMANARUM,

ſeu de Lege in genere.

§. 1.

Quia actiones humanæ à voluntate dependent, voluntates autem ſingulorum non ſemper ſibi ſimiles, & diverſorũ in diverſa fere tendere ſolent; igitur ad ordinẽ & decorem in genere humano conſtituendum neceſſarium fuit normam aliquam exiſtere, ad quam iſtæ componerentur. Alias enim ſi in tanta voluntatis libertate, tantaq́; inclinationum & ſtudiorum diverſitate quisq; citra reflexionem ad certam normam ageret, quod ipſi in mentem veniret, non poterat non maxima confuſio in genere humano exiſtere.

§. 2. Norma illa vocatur *Lex*, quæ eſt decretum, quo ſuperior ſibi ſubjectum obligat, ut ad iſtius præſcriptum actiones ſuas componat.

§. 3. Hæc definitio ut eo melius intelligatur, evolvendum eſt, quid ſit obligatio; unde ea oriatur; quis obligationem recipere; & quis eandem alteri injungere queat. Vulgo igitur *obligatio* dicitur vinculum juris, quo neceſſitate adſtingimur alicujus rei præſtandæ. Scilicet injicitur per eam quaſi frænum aliquod noſtræ libertati, ut quamquam de facto voluntas in diverſum tendere queat; intrinſeco tamen per eandem velut ſenſu imbutam ſe deprehendat, ut, ni præſcriptæ normæ conformis ſit actio edita, non recte ſe egiſſe cogatur agnoſcere. A-

deoq́; ſi quid mali eo nomine homini eveniat, non immerito id ſibi accidere judicet; cum normam prout par erat ſequenti iſtud evitaſſe licuerit.

§. 4. Quod autem *homo aptus ſit ad recipiendam obligationem*, duplex cauſa eſt: una quidem, quia is voluntatem habet, quæ ſeſe in diverſas partes flectere, adeoq; & ad normam componere poteſt: altera, quia homo à poteſtate ſuperioris non eſt immunis. Nam ubi alicujus agentis vires per naturam ad uniformem agendi modum ſunt alligatæ, ibi libera actio fruſtra exſpectatur: iſtiq́; incaſſum præſcribitur aliqua norma, qui eam neq; intelligere, neq; ad eandem ſeſe componere poteſt. Si quis autem non agnoſcat ſuperiorem, eo ipſo nemo exiſtit, qui neceſſitatem eidem jure queat injicere. Et ſi maxime is in agendo certam rationem obſervet, & à quibusdam actionibus conſtanter abſtineat; id tamen non ex obligatione aliqua, ſed ex proprio beneplacito facere intelligitur. Sequitur ergo, ut ille obligationis ſit capax, qui & ſuperiorem habet, & normã præſcriptam poteſt cognoſcere, & voluntatem habet in diverſa flexilem; quæ tamen ubi norma per ſuperiorem fuerit præſcripta, ſentiat ſe ab ipſa non recte diſcedere. Quali natura hominem præditum adparet.

§. 5. *Introducitur obligatio* in animum homi-

nis *proprie à ſuperiore*, i. e. tali, cui non ſolum *vires* ſunt malum aliquod repræſentandi contranitentibus; ſed & cui *juſtæ* ſunt *cauſæ*, quare poſtulare queat, ex ſuo arbitrio voluntatis noſtræ libertatem circumſcribi. Talia enim ubi in aliquo fuerint, poſtquam quid velit ſignificavit, neceſſum eſt in animo hominis oriri metum reverentia temperatum: illum quidem ex potentia, hanc autem ex conſideratione cauſarum, quæ etiam remoto metu allicere aliquem debebant ad iſtius voluntatem amplectendam. Qui enim nullam rationem allegare novit, quare mihi invito obligationem velit impingere, præter ſolas vires, is terrere quidem me poteſt, ut effugiendo majori malo ipſi tantiſper parere ſatius ducam. Sed eo metu remoto nihil amplius obſtat, quo minus meo potius, quam illius arbitrio agam. Contra qui rationes quidem habet, quare ego ipſi parere debeam, à viribus tamen malum aliquod mihi imponendi deſtituitur, ejus juſſa impune à me poſſunt negligi, ni potentior aliquis hujus auctoritatem proculcatam adſertum eat. Rationes autem, quare quis recte poſtulare queat, ut ab altero ſibi obtemperetur, ſunt; ſi ab iſto in hunc inſignia quædam bona ſint profecta; ſi conſtiterit, iſtum & bene huic velle, & rectius, quam ipſe valet, eidem proſpicere poſſe; ſimulq; ſi

actu iſte hujus directionem ſibi vindicet; & deniq; ſi quis ultro alteri ſeſe ſubjecerit, & in ipſius directionem conſenſerit.

§. 6. Cæterum ut lex vim ſuam in animis eorum, quibus fertur, exſerere poſſit, requiritur *cognitio tum legislatoris, tum ipſius legis.* Nemo enim obedientiam præſtare valebit, ſi neq; cui parere debeat, neq; ad quid teneatur noverit. Et legislatoris quidem cognitio eſt facillima. Legum quippe naturalium eundem eſſe auctorem, qui univerſi, ex lumine rationis conſtat. Nec civis ignorare poteſt, quis in ipſum imperium obtineat. Leges porro naturales quomodo innoteſcant, paulo poſt exponetur. Civiles autem leges per *promulgationem* publice & perſpicue factam in ſubjectorum notitiam perveniunt. In qua de duobus conſtare debet; tum quod lex eum habeat auctorẽ, penes quem ſummum in civitate eſt imperium; tum quæ ſit legis ſententia. Prius cognoſcitur, ſi vel ipſe legem ſua voce promulget, vel autographo conſignet; vel ſi id fiat per ipſius delegatos. Quorum auctoritas fruſtra in dubiũ vocatur, ſi cõſtet, hoc cum munere, quod in civitate gerunt, eſſe conjunctum, & ipſos regulariter ad idem adhiberi; ſi iſtæ leges in uſum judiciorum deducantur; ſi nihil contineant, quod ſummo imperio deroget. Ut autem ſententia legis

recte

recte percipiatur, promulgantibus incumbit, quanta fieri poteſt perſpicuitate uti. Si quid in legibus obſcurum occurrat, ejus declaratio petenda abs legisſlatore, aut illis, qui ad jus ſecundum leges dicendum publice ſunt conſtituti.

§. 7. Cujuſlibet *legis perfectæ duæ partes* ſunt: una, per quam definitur, quid ſit faciendum, quidvé omittendum: altera, per quam indicatur, quodnam malum ſit propoſitum ei, qui præceptum intermittit, & interdictum facit. Nam uti propter pravitatem ingenij humani, in vetita tendere amantis, ſupervacuum eſt dicere, *hoc fac*, ſi non facientem nil mali ſit manſurum: ita abſurdum eſt dicere, *pœnas dabis*, ni cauſa, quæ pœnam mereatur, præceſſerit. Sic igitur omnis vis legis conſiſtit in ſignificando eo, quid ſuperior à nobis fieri velit, vel non velit, & quæ pœna violatoribus legis ſit conſtituta. Vis autem obligandi, i. e. intrinſecam neceſſitatem adferendi, & vis cogendi, ſeu per pœnas ad obſervationem legum adigendi proprie eſt in legiſlatore, & cui legum cuſtodia atq; exſecutio eſt commiſſa.

§. 8. Illud quod per leges alicui injungitur, debet non ſolum intra vires eſſe illius, cui leges feruntur, ſed & utilitatem aliquam afferre ſive illi ipſi, ſive aliis. Nam uti ſub comminatione pœnæ aliquid exigere velle ab aliquo, quod eſt

& ſemper fuit ſupra ipſius vires poſitum, abſurdum & crudele fuerit; ita ſupervacuum eſt naturalem voluntatis libertatem conſtringere, ſi nulla in quenquam utilitas inde proveniat.

§. 9. Quanquam autem regulariter lex omnes legiſlatoris ſubditos complectatur, in quos materia legis quadrat, & quos legiſlator ab initio exemtos non voluit: interdum tamen contingit, ut ab obligatione legis aliquis peculiariter ſolvatur. Id quod *diſpenſare* vocant. Uti tamen diſpenſare ille tantum poteſt, cui legem ferendi & abrogandi poteſtas competit: ita cavendum, ne promiſcua, & citra graviſſimas cauſas facta diſpenſatione autoritas legum convellatur, & invidiæ atq; indignationi inter ſubjectos anſa præbeatur.

§. 10. A diſpenſatione tamen multum differt *æquitas*, quæ eſt correctio ejus, in quo lex deficit ob univerſalitatem; ſeu dextra legis interpretatio, qua ex naturali ratione oſtenditur, caſum aliquem peculiarem ſub lege univerſali non comprehendi, eo quod alias abſurdi quid inde foret ſecuturum. Nam quia ob infinitam varietatem omnes caſus néq; prævideri, neq; exprimi poſſunt; ideo judices, quorum eſt generalia legum decreta ad ſpeciales caſus adplicare, debent à lege excipere ejusmodi caſus, quos excepturus fuerat ipſe legiſlator, ſi

præ-

præſens adeſſet, aut tales caſus prævidiſſet.

§. 11. Porro à relatione & congruentia ad normã moralem actiones humanæ certas ſortiuntur qualitates, & denominationes. Et illæ quidem actiones, de quibus in neutram partem quid diſponit lex, vocantur *licitæ* ſive *permiſſæ*. Etſi quandoq; in vita civili, ubi non omnia ad vivũ poſſunt reſecari, illa etiam licita dicantur, in quæ pœna fori humani non eſt conſtituta, etſi in ſe honeſtati naturali repugnent. Quæ porro actiones cum lege congruunt, *bonæ*, quæ diſcrepant, *malæ* vocantur. Sed ut aliqua actio bona ſit, neceſſum eſt, ut ex omni parte cum lege congruat; ut mala ſit, ſufficit, ſi in una duntaxat parte deficiat.

§. 12. Juſtitia autem quandoq; eſt attributum *actionum*, quandoq; *perſonarum*. Quando *juſtitia perſonæ* tribuitur, ſolet vulgo definiri, quod ſit conſtans & perpetua voluntas ſuum cuiq; tribuendi. Juſtus quippe vir dicitur, qui juſta faciendo delectatur, qui juſtitiæ ſtudet, ſeu in omni re conatur facere id, quod juſtum eſt. Injuſtus contra, qui negligit cuiq; ſuum tribuere, vel id non debito ſuo, ſed præſente commodo menſurandum exiſtimat. Sic ut juſti hominis non paucæ poſſint eſſe actiones injuſtæ & vice verſa. Juſtus quippe juſta facit propter præceptum legis, injuſta non niſi per

infirmitatem: injuſtus autem juſta facit propter pœnam legi adjunctam, injuſta per animi malitiam.

§. 13. Quando vero *juſtitia actionibus* tribuitur, tunc nihil aliud eſt, quam recta adplicatio earundem ad perſonam. Et juſta actio, quæ ex proæreſi, ſeu à ſciente & volente adplicatur ad perſonam, cui illa debetur. Sic ut juſtitia actionum à bonitate in hoc potiſſimum differat, quod hæc ſimpliciter notet convenientiam cum lege; juſtitia autem præterea involvat reſpectum ad eos, in quos actio exercetur. Quo nomine etiam juſtitia virtus adverſus alium dicitur.

§. 14. Juſtitiæ diviſionem non omnes eodem modo inſtituunt. Receptiſſima eſt diviſio in *univerſalem* & *particularem*. Illa dicitur, quando quodcunq; officium exercetur erga alios, etiam quod per vim, aut intentata in foro actione exigi non poterat. Hæc autem eſt, quando alicui potiſſimum exhibentur, quæ ille ſuo jure poſtulare poterat; & hæc iterum ſolet dividi in *diſtributivam* & *commutativam*. Illa nititur pacto inter ſocietatem & membra inito circa participandum pro rata damnum & lucrum. Hæc autem nititur contractu bilatere potiſſimum circa res & actiones in commercium venientes.

§. 15.

§. 15. Cognitoquid juſtitia ſit, facile, etiam quid *injuſtitia* ſit colligitur. Ubi obſervandum, quod actio injuſta, quæ deſtinato ex conſilio ſuſcipitur, & per quam violatur, quod alteri perfecto jure debebatur, aut quod tali jure undecunq; partum is poſſidebat, proprie *injuria* vocetur. Quæ triplici modo fit, vel ſi alicui denegetur, quod ſuo jure poſtulare poterat, (non ſi quid duntaxat ex humanitate aut ſimili virtute debebatur;) vel ſi auferatur, quod ſuo jure, adverſus auferentem valente, tenebat; vel ſi malum aliquod alteri inferatur, quod inferendi poteſtatem non habebamus. Ad injuriam præterea requiritur deſtinatum conſilium, & malitia ejus, qui facit. Quæ ubi abfuerit, læſio alterius *infortunium* aut *culpa* vocatur, gravior aut levior, prout gravis aut levis fuerit ſocordia & negligentia, ex qua quis in alterum velut incurrit.

§. 19. Lex reſpectu auctoris dividitur in *divinam* & *humanam*; illa abs Deo, hæc ab hominibus lata eſt. Sed ſi lex conſideretur, prout neceſſariam & univerſalem congruentiam cum hominibus, vel minus, habet, dividitur in *naturalem* & *poſitivam*. Illa eſt, quæ cum rationali ac ſociali natura hominis ita congruit, ut humano generi honeſta & pacifica ſocietas citra eandem conſtare nequeat. Unde & illa per

ratio-

rationis homini congenitæ lumen, & ex conſideratione humanæ naturæ in univerſum inveſtigari & cognoſci poteſt. Hæc eſt, quæ ex communi conditione humanæ naturæ hautquidquam fluit, ſed abs ſolo legiſlatoris placito proficiſcitur: etſi nec ipſa ſua ratione, ac uſu, quem certis hominibus, aut peculiari ſocietati generat, carere debeat. Eſt autem *lex divina* alia *naturalis*, alia *poſitiva*. *Humana* autem omnis, preſſè accepta, *poſitiva* eſt.

CAPUT III.

DE LEGE NATURALI.

§. 1.

Quænam legis naturalis ſit indoles, quæ neceſſitas, & quibus eadem præceptis in iſthac mortalium conditione conſtet, planiſſime perſpicitur, ſi quis naturam & ingenium hominis penitius perſcrutatus fuerit. Sicuti enim ad accuratam legum civilium cognitionem plurimum facit, ſtatum civitatis, moresq; & ſtudia civium probe intellexiſſe: ita perſpecto communi mortalium ingenio, ſtatuq; facile patebit, quibus legibus eorundem incolumitas contineatur.

§. 2. Id igitur homo habet commune cum omnibus animantibus, queis ſenſus ſui ineſt, ut ſe ipſo nihil habeat carius, ſeipſum ſtudeat

om-

omnibus modis conſervare; ut quæ bona ſibi videntur adquirere, mala repellere nitatur. Qui quidem affectus regulariter tantus eſt, ut reliqui omnes eidem cedant. Et quicunq; hominis ſalutem impugnatum it, eum non poteſt non iſte averſari eousq; ut etiam depulſo malo intentato plerumq; odium, & cupiditas vindictæ adhuc remaneat.

§. 3. Aſt in eo præ brutis homo deteriore jam conditione videtur, quod vix ullum aliud animal tanta à nativitate imbecillitas proſequatur; ſic ut miraculi ſit inſtar futurum, ſi quis ad maturam ætatem pervenerit, niſi aliorum hominum auxilium accedat. Cum nunc inter tot inventa humanæ neceſſitatis adminicula plurium annorum ſolicita informatio requiratur, ut proprio quis marte victũ & amictum ſibi parare queat. Fingamus hominem, citra omnem ab aliis hominibꝰ accedentem curam & culturam ad robuſtam ætatem provectum, cui nihil ſit ſcientiæ, niſi quod ex proprio ingenio velut ultro pullulavit, eundemq; ab omni aliorum hominum ope atq; conſortio in ſolitudine deſtitutum. Sane vix miſerabilius animal deprehendetur. Elingue nimirum ac nudum, cui nihil aliud relictum, quam herbas radicesq́; vellere, aut ſponte natos fructus legere, ſitim fonte, flumine, aut lacuna obvia levare, repel-

repellendis aëris injoriis antra ſubire, aut muſco graminéve corpus utcunq; tegere, tempus tædioſiſſimum per otium exigere, ad quemvis ſtrepitum aut alterius animantis occurſum exhorreſcere, deniq; fame, frigore, aut per feram beſtiam demum perire. Contra quidquid jam commoditatum vitam humanam comitatur, id omne ex mutua hominum ope redundavit. Sic ut poſt Deum O. M. nihil in hoc orbe ſit, ex quo major utilitas homini provenire queat, quam ex ipſo homine.

§. 4. Iſthoc tamen tam utile invicem animal non paucis laborat vitiis, & non minore nocendi facultate præditum eſt; quæ conjunctionem cum ipſo reddunt ſatis ancipitem, magnamq; requirunt cautionem, ne pro bono malum quis ab illo ſortiatur. Jam primum major fere ad nocendum proclivitas in homine, quam in quovis brutorum deprehenditur, Nam bruta fere cibi deſiderio & Veneris efferantur, quorum utriq; tamen facili negotio ipſa ſatisfacere poſſunt. Et eo deſiderio ſopito non temere in iras, aut ad lædendum alios concitantur, niſi quis irritaverit. Aſt homo animal eſt nullo non tempore in libidinem paratum, cujus ſtimulis longe frequentius vellicatur, quã conſervandæ ſpeciei neceſſariũ videbatur. Ejusdẽ quoq; venter non ſatiari duntaxat, ſed &

titi-

titillari vult; & ſæpe plura adpetit, quam natura digerere valet. Veſtibus ne indigerent bruta natura proſpexit. Aſt homo non ad neceſſitatem tantum, ſed & ad oſtentationem veſtiri gaudet. Multi præterea affectus atq; cupidines, brutis ignoti, in mortalium genere deprehenduntur. Superflua habendi libido, avaritia, gloriæ & alios eminendi cupiditas, invidia, æmulatio, ingeniorumq́; contentio. Indicio eſt, quod pleraq; bella, quibus genus mortalium colliditur, ob cauſas gerantur brutis ignotas. Atq; iſta omnia ſtimulare homines poſſunt & ſolent, ut ſibi mutuo nocere velint. Accedit in multis eximia quædã petulantia, & aliis inſultandi libido; quibus cæteri, etiam modeſto ingenio præditi, ſtudio ſe ac ſuam libertatem conſervandi, ac tuendi non poſſunt non offendi, ac ad reſiſtendum accingi. Quandoq; etiam homines ad mutuas læſiones incitat inopia, & quod præſens rerum copia cupiditatibus aut indigentiæ eorum non ſufficiat.

§. 5. Sed & maxima vis ineſt hominibus ad noxas mutuo inferendas. Nam etſi neq; dentibus, neq; unguibus aut cornibus ſint formidabiles, ut multa brutorum: tamen habilitas manus in efficaciſſimum nocendi inſtrumentum evaleſcere poteſt; & ſolertia ingenij aſtu & per inſidias graſſandi facultatem dat, quà aperta

ta vi pertingere non licet. Sicut facillimum ſit, hominem homini graviſſimum malorum naturalium, nempe mortem, inferre.

§. 6. Deniq; & in genere humano conſideranda eſt inſignis illa ingeniorum varietas, qualis in ſingulis brutorum ſpeciebus non cernitur; quippe quæ conſimiles fere inclinationes habent, pariq; affectu & appetitu ducuntur. Aſt inter homines quot capita tot ſenſus, & ſuum cuiq; pulcrum. Nec ſimplici aut uniformi cupidine omnes agitantur, ſed multiplici & varie inter ſe mixto. Imo unus & idem homo ſæpe ſibi diſſimilis cernitur, & quod uno tempore concupivit, ab eodem alio tempore valde abhorret. Nec minor in ſtudiis, inſtitutis, & ad exſerendum animi vigorem inclinationibus varietas, quæ jam in infinitis fere vitæ generibus conſpicitur. Per quæ ne mutuo collidantur homines, ſolicita temperatura & moderatione opus eſt.

§. 7. Sic igitur homo jam eſt animal ſui conſervandi ſtudioſiſſimum, per ſe egenum, ſine auxilio ſui ſimilium ſervari impotens, ad mutua commoda promovenda maxime idoneum; idem tamen juxta malitioſum, petulans, & facile irritabile, ac ad noxam alteri inferendam pronum non minus quam validum. Unde colligitur, eidem ut ſit ſalvus, neceſſum eſſe

ut

ut ſit ſociabilis, i. e. ut cum ſui ſimilibus conjungatur, & adverſus illos ita ſe gerat, ut ne iſti probabilem cauſam accipiant eum lædendi, ſed potius ejusdem commoda ſervare & promovere velint.

§. 8. Hujus ergo ſocialitatis leges, ſeu quæ docent, quomodo quis ſeſe debeat gerere, ut commodum ſocietatis humanæ membrum exiſtat, vocantur *leges naturales.*

§. 9. His poſitis adparet, *fundamentalem legem naturalem* eſſe hanc: Cuilibet homini quantum in ſe colendam & ſervandam eſſe ſocialitatem. Ex quo conſequitur, quia qui vult finem, vult etiam media, ſine quibus finis obtineri nequit: omnia, quæ ad iſtam ſocialitatem neceſſario & in univerſum faciunt, jure naturali præcepta; quæ eandem turbant aut abrumpunt, vetita intelligi. Reliqua autem præcepta ſunt tantum velut ſubſumtiones ſub hacce generali lege, quorum evidentiam lumen illud naturale hominibus inſitum inſinuat.

§. 10. Iſthæc porro præcepta etſi manifeſtam habeant utilitatem: tamen ut eadem vim legis obtineant, neceſſũ eſt præſupponi, Deum eſſe, & ſua providentia omnia regere; eundéq; mortalium generi injunxiſſe, ut iſta rationis dictamina tanquam leges, ab ipſo vi congeniti luminis promulgatas, obſervent. Alias enim

poſſent ea quidem fortaſſe obſervari intuitu utilitatis, ſicut quæ à medicis regendæ valetudini præſcribuntur, non autem tanquam leges; quippe quæ neceſſario ponunt ſuperiorem, & quidem talem, qui alterius gubernationem actu ſuſceperit.

§. 11. Eſſe autem Deum legis naturalis auctorem, ex ratione naturali ita demonſtratur, ſi præciſe præſenti mortalium conditioni inhæreamus, non attendendo, an primæva conditio diverſa ab hac fuerit, & unde iſta mutatio provenerit. Cum natura hominis ita ſit conſtituta, ut citra ſociabilem vitam humanum genus incolume eſſe nequeat, hominisq́; animus notionum huc inſervientium capax deprehendatur; & vero pateat, non ſolum genus humanum, uti aliæ creaturæ, originem ſuam Deo debere, ſed & eundem iſtud utcumq; jam conſtitutum providentiæ ſuæ moderamine complecti: inde conſequitur, Deum velle, ut homo iis viribus, quas ſibi præ brutis peculiares ineſſe ſentit, ad naturæ ſuæ incolumitatem utatur, utq; adeo à brutorum exlege vita, humana vita ſit diſtincta. Id quod cum aliter, quã ſervata lege naturali obtineri nequeat; intelligitur quoq; à Deo obligatum hominem ad iſthanc ſervandam, tanquam medium non ex arbitrio hominum inventum, ac ex eorum libidin

dine mutabile, ſed expreſſe ab ipſo Deo huic fini procurando conſtitutum. Qui enim obligat ad finem, cenſetur quoq; eundem obligaſſe ad uſurpanda media fini neceſſaria. Sed & ſocialem vitam à Deo hominibus pro imperio injunctam eſſe, indicio eſt, quod in nullo prætetea animante ſenſus religionis, aut metus Numinis deprehendatur, qui in animali exlege intelligi non poſſe videtur. Abs quo generatus tener admodum ſenſus in animis hominum non plane corruptorum, quo convincuntur, in legem naturalem peccando offendi illum, cui in animos hominum imperium eſt, & qui metuendus ſit, etiam ubi ab hominibus metus non impendet.

§. 12. Quod vulgo dicitur, iſthanc legem natura notam eſſe, id non ita capiendum videtur, quaſi in animis hominum jam naſcentium inhæreant actuales & diſtinctæ propoſitiones circa agenda & fugienda. Sed partim quod illa per lumen rationis inveſtigari poſſit, partim quod ſaltē communia & præcipua capita legis naturalis ita plana & liquida ſint, ut ſtatim asſenſũ inveniant, & ita animis inoleſcant, ut nunquam inde iterum deleri queant, utut forte homo impius ad ſopiendas conſcientiæ vellicationes eorundem ſenſum plane ſtudeat extinguere. Quo nomine etiam in Sacris Literis cor-

dibus hominum inſcripta dicitur. Inde & cum à puero ex vitæ civilis diſciplina eorundem ſenſu imbuamur; & vero recordari non poſſimus id tempus, quando primum eadem hauſerimus, non aliter de ea cognitione cogitamus, ac ſi illa nobis naſcentibus jam adfuiſſet. Id quod cuilibet etiam circa linguam ipſi vernaculam contingit,

§. 13. *Diviſio officiorum*, quæ ex lege naturali homini incumbunt, commodiſſime videtur inſtitui *ſecundum objecta*, erga quæ iſta ſunt exercenda. Quo intuitu illa in tres principales partes diſpeſcuntur; quarum prima tradit, quomodo ex ſolo rectæ rationis dictamine quis ſeſe debeat gerere adverſus *Deum*; altera quomodo adverſus *ſeipſum*; tertia quomodo adverſus *alios homines*. Quanquam autem primario & directe ea præcepta legis naturalis, quæ ad alios homines ſpectant, ex ſocialitate, quam fundamenti loco ſubſtravim⁹, deriventur: tamen etiam indirecte officia hominis erga Deum tanquam Creatorem inde deduci poſſunt, quatenus ultimum firmamentum officiis erga alios homines à religione & metu Numinis accedit, ſic ut ſociabilis quoq; non eſſet homo, ni religione foret imbutus. Et quia ſola ratio in religione ulterius progredi nequit, quam quousq; illa inſervit promovendæ tranquilli-

tati

tati & ſocialitati hujus vitæ. Nam prout religio ſalutem animarum procurat, ex peculiari revelatione divina provenit. Officia autem hominis erga ſeipſum ex religione & ſocialitate conjunctum promanant. Ideo enim quædã non pro abſoluto ſuo lubitu homo circa ſeipſum diſponere poteſt, partim ut cultor idoneus divini Numinis, partim ut commodum & utile membrum ſocietatis humanæ eſſe queat.

CAPUT IV.

DE OFFICIO HOMINIS ERGA DEUM, ſeu de Religione Naturali.

§. 1.

OFficium hominis erga Deum, quantum quidem ex naturali ratione inveſtigari poteſt, *duabus* partibus abſolvitur: tum ut de Deo recte ſentiamus, tum ut actiones noſtras ad ipſius voluntatem componamus. Inde religio naturalis conſtat propoſitionibus tum *theoreticis*, tum *practicis*.

§. 2. Inter ea, quæ de Deo cuivis homini ſentienda ſunt, primum omnium eſt, ut certo perſuaſus ſit, *Deum exiſtere*, i. e. revera dari ſum̃um aliquod & primum Ens, abs quo hoc univerſũ dependeat. Id quod ſapientes ex ſubordinatione cauſarum, quæ demum in primo aliquo ſiſti volunt, ex motu, & ex contemplatione machinæ hujus univerſi, & ſimilibus argumentis

liquidiſſimo demonſtrarunt. Quæ ſi quis negget abs ſe capi poſſe, non ideo atheiſmi ſui excuſationem invenit. Cum enim univerſum genus humanum in perpetua velut poſſeſſione iſtius perſuaſionis fuerit; neceſſum erat, ſi quis eandem oppugnare velit, ut non ſolum omnia argumenta, quibus Deus eſſe probatur, ſolide deſtruat, ſed & plauſibiliores rationes pro asſertione ſua proferat. Simulq́; cum generis humani ſalutem ea perſuaſione contineri hactenus creditum ſit, oſtendendum ipſi præterea fuerit, generi humano per atheiſmum melius conſuli, quam retento ſano cultu Numinis. Quod cum fieri nullo modo queat, omnium eorum, qui iſthanc convellere quocunq; modo aggrediuntur, impietas maxime eſt deteſtanda, & graviſſimis pœnis coercenda.

§. 3. Alterum eſt, *Deum eſſe univerſi hujus conditorem.* Cum enim ex ratione manifeſtum ſit, iſthæc omnia non extitiſſe à ſeipſis, oportet ut eadem ſummam aliquam cauſam habeant. Quæ ipſa eſt id, quod Deum adpellamus. Ex quo conſequitur, falli eos, qui ſubinde *Naturam* tanquam ultimam omnium rerum & effectuum cauſam crepant. Nam ſi per id vocabulum intelligitur efficacia illa & vis agendi, quæ in rebus conſpicitur, illa ipſa utiq; autorem ſui, i. e. Deum arguit: tantum abeſt, ut ejus vis ad ne-

gan-

gandum Deum quid valere poſſit. Sin autem per Naturam intelligatur ſumma rerum omnium cauſa, ex profano quodam faſtidio defugitur plana & recepta Dei adpellatio. Errant quoq; illi, qui credunt, Deum eſſe aliquid eorum, quæ in ſenſus incurrunt, & præcipue *ſidera*. Nam hæc omnia ſubſtantia ipſorum arguit non eſſe primum aliquod, ſed ab alio ortum. Nec minus indigne de Deo ſentiunt, qui eum *mundi animã* dicunt. Anima enim mundi, qualiscunq; illa demum ſit, partem mundi notat: pars autem rei quomodo ejusdem cauſa, i. e. prius aliquid eſſe potuit? Quod ſi autem per animam mundi intelligatur primum illud & inviſibile, à quo omnium rerum vis & motus dependet, pro plano vocabulo obſcurum & figuratum nomen ſubſtituitur. Ex hoc ipſo quoq; adparet, *mundum non eſſe æternum*. Id enim abhorret à natura ejus, quod cauſam habet. Et qui mundum æternum aſſerit, aliquã ejus cauſam negat, & ſic ipſum Deum negat.

§. 4. Tertium eſt, *Deum tum in univerſum mundum, tum in genus humanum regimen exercere*. In quod ex admirabili & conſtanti ordine, qui in hoc univerſo cernitur, liquido adparet. Quoad effectum autem moralem perinde eſt utrum quis neget, Deum exiſtere, an ab eodem humana curari; cum utrumq; omnem religi-

onem plane tollat. Fruſtra enim metuitur aut colitur, utut in ſe ſit præſtantiſſimus, qui nulla plane noſtri cura tangitur, & nihil boni maliq; in nos vult aut poteſt conferre.

§. 5. Quartum eſt, *nullum attributum in Deum cadere, quod aliquam imperfectionem involvat.* Cum enim ille omnium rerum cauſa ſit & origo, abſurdum foret, creaturam ipſius aliquam ſibi poſſe perfectionem animo concipere, quæ abs Deo abeſſet. Imo cum iſtius perfectio infinitis modis exſuperet captum tantillæ creaturæ, eandem terminis potius negativis quam poſitivis exprimere par erit. Inde Deo hautquaquam ſunt tribuenda, quæ *finitum aut determinatum* quid notant; quia finito majus ſẽper attribui poteſt. Et omnis determinatio ac figura terminos ac circumſcriptionem involvit. Quin nec dicendus eſt diſtincte & plene comprehendi aut *concipi noſtra imaginatione*, vel quacunq; facultate animæ noſtræ; quia quicquid animo diſtincte & plene concipere valemus, id finitum eſt. Neq; vero ideo, quia Deum infinitum dicimus, ejus conceptum plenum animo tenemus: cum infinitum proprie non notet aliquid in ipſa re, ſed impotentiã in animo noſtro; ac ſi diceremus, non capere nos magnitudinem ejus eſſentiæ. Inde nec recte dicitur, quod *partes* habeat, aut ſit *totũ* aliquid; quia

quia hæc attributa finitorum ſunt. Neq; quod *in loco* aliquó contineatur;quia hoc innuit fines & terminos magnitudinis. Neq; quod *moveatur*, aut *quieſcat*; utrumq; enim ſupponit eſſe in loco. Sic nec Deo proprie attribui poſſunt, quæ *dolorem* aliquem aut *paſſionem* notant; (*proprie* dico. Nam ubi talia Deo attributa leguntur, id fit ἀνθρωποπαθῶς, pro effectu, non affectu:) ut eſt ira, pœnitentia, miſericordia. Item, quæ *egeſtatem* & *abſentiam* alicujus boni notant: ut eſt adpetitus, ſpes, concupiſcentia, amor cupidinis. Nam hæc involvunt indigentiam, adeoq́; & imperfectionem: cum intelligi non poſſit, ut quis adpetat, ſperet, cupiatvé, niſi quibus indiget, caretvé. Sic & quando Deo tribuitur *intellectus*, *voluntas*, *ſcientia*, & *actus ſenſuum*, viſio, auditio: illa longe ſublimiori modo ſunt capienda, quam quo nobis inſunt. Nam voluntas eſt adpetitus rationalis: adpetitus autem præſupponit abſentiam, & indigentiam rei congruentis. Et intellectio ac ſenſus in hominibus involvit paſſionẽ, per objecta in organa corporis, & potentias animæ impreſſam. Quod eſt indicium potentiæ ab alio dependentis, & conſequenter non perfectiſſimæ. Deniq; & illud à perfectione divina abhorret, ſi dicantur *plures uno Dij*. Nam præterquam quod admiranda mundi harmonia unum duntaxat ejus

moderatorem arguit, etiam finitus tunc fore Deus, ſi plures eſſent paris poteſtatis ab ipſo non dependentes. Sic ut contradictionem involvat, plura dari infinita. Quæ cum ita ſint, maxime rationi congruum eſt, circa attributa Dei utcunq; exprimenda uti nominibus vel *negativis*, ut infinitus, incomprehenſibilis, immenſus, æternus, i.e. principio & fine carens: vel *ſuperlativis*, ut optimus, maximus, potentiſſimus, ſapientiſſimus, &c. vel *indefinitis*, ut bonus, juſtus, creator, rex, dominus, &c. eo ſenſu ut non tam velimus, quid ſit, diſtincte dicere, quam noſtram admirationem & obedientiam qualicunq; expreſſione profiteri; quod eſt ſignũ animi humilis, & animi honorantis quantum poteſt.

§. 6. Propoſitiones *practicæ* religionis naturalis verſantur partim *circa internum*, partim *circa externum cultum Dei. Internus cultus* Dei conſiſtit in ejus *honore*. Honor autem eſt opinio alienæ potentiæ conjunctæ cum bonitate. Debet ſcilicet animus hominis ex conſideratione potentiæ & bonitatis Dei quantam poteſt animo venerationem adverſus ipſum concipere. Ex quo fluit, ut eundem debeat *amare*, tanquam omnis boni autorem & datorem; in eum *ſperare*, tanquam abs quo in futurũ quoq; omnis noſtra felicitas dependeat; ejus volun-

tate

tate *adquieſcere*, tanquam qui pro ſua bonitate omnia optime faciat, nobisq́; det, quæ maxime expediunt; eum *timere*, tanquam potentiſſimum, & cujus offenſa maximum ſit malum conciliare apta; ei deniq; in omnibus humilime *obſequi* tanquam creatori, domino ac rectori optimo maximo.

§. 7. *Externus* Dei *cultus* in hiſce potiſſimũ conſiſtit, ut homo Deo *gratias agat* pro tot bonis ab eo acceptis. Ut ipſius voluntatem per actiones ſuas, quantum fieri poteſt, exprimat, ſeu ei *obtemperet*. Ut ejus magnitudinem *admiretur*, & *celebret*. Ut *preces* ad ipſum *fundat* pro obtinendis bonis & averruncandis malis; preces enim ſunt ſigna ſpei, ſpes vero bonitatis & potentiæ divinæ agnitio eſt. Ut ſi res tulerit per ſolum Deum *juret*, & juramentum religioſiſſime obſervet. hoc enim poſtulat omniſcientia & potentia Dei. Ut de Deo *conſiderate loquatur*: id enim eſt ſignum timoris; timor autem potentiæ confeſſio eſt. Ex quo conſequitur, *non eſſe utendũ Dei nomine temere & fruſtra*; utrumq; enim inconſideratum. *Non eſſe jurandum, ubi non eſt opus*; eſt enim fruſtra. *Non eſſe curioſe & petulanter diſputandum circa naturam & gubernationem Dei*: ex hoc enim nihil aliud ſequitur, quam ut Deum exigere velimus ad modulum noſtræ rationis. Item ut *quicquid Deo*

præ-

præſtandum eſt, in ſuo genere ſit eximium. & honorem exprimere aptum. Item, ut *homo Deum non ſolum ſecreto, ſed & palam & publice in conſpectu hominum colat.* Occultare enim aliquid eſt, quaſi quis eo exercendo erubeſceret. Contra publicus cultus non ſolum de noſtra devotione teſtatur, ſed & alios exemplo incitat. Deniq; ut *ſummo conatu leges naturales obſervet.* Nam uti imperium Dei parvipendere ſuperat omnes contumelias; ita è contrario omnibus ſacrificiis eſt acceptior obedientia.

§. 8. Enimvero id certum eſt, effectum hujus religionis naturalis, præciſe & pro præſenti hominũ conditione conſideratæ, intra ſphæram hujus vitæ terminari; ad æternam autem ſalutem nanciſcendam nequaquam valere. Ratio quippe humana ſibi relicta jam ignorat, pravitatem, quæ in facultatibus & inclinationibus hominis cernitur, per culpam humanam proveniſſe, Deiq; offenſam & æternum exitium mereri. Eoq́; & neceſſitas Salvatoris, ejusq́; officium & meritũ, nec non promiſſa Dei humano generi facta, & quæ alia inde dependent, eandem latent: per quæ ſola ſalutem æternam hominibus provenire, ex divinis literis conſtat.

§. 9. Operæ pretium porro fuerit paulo diſtinctius expendiſſe uſum, quem in vita humana religio gignit; ut conſtet, *eam revera eſſe ultimum*

timum & firmiſſimum humanæ ſocietatis vinculum Nam in libertate naturali, ſi metum divini Numinis removeas, ubi quis propriis viribus fiſus fuerit, quælibet imbecillioribus pro libitu inferet, ac hõneſtatem, pudorem, fidem inter inania vocabula reputabit, nec ad recte faciendum aliter, quam ſenſu propriæ imbecillitatis adigetur. Porro, religione remota, civitatum firmitas intrinſeca ſemper in incerto foret, ac ad cives in officio continendos hautquidquam ſufficeret metus temporalis pœnæ, fides ſuperioribus data, ejusq́; ſervandæ gloria, & gratitudo, quod ope ſummi imperij à miſerijs ſtatus naturalis defendantur. Tunc enim revera locum haberet; qui mori ſcit, cogi neſcit: quippe cum Deum non metuentibus nihil magis quam mors metui poſſit. Huic contemnendæ qui ſufficeret, in imperantes quævis tentare poſſet. Ut autem id vellet, vix cauſa defutura foret; puta ut declinaret incommoda, quæ ſibi ab alterius imperio videntur incumbere; aut ut ipſe potiretur commodis, quæ imperij poſſeſſorem comitantur. Præſertim cum facile judicare poſſit; jure ſe id facere, vel quod, qui in præſens rerum potitur, prave remp. videatur gerere, vel quod ipſe longe melius imperaturum ſeſe ſperet. Occaſio autem ad talia tentanda facile offerri poſſet, rege vitam ſuam

non

non ſatis caute circumſepiente, (& quis tali rerum ſtatu cuſtodes ipſos cuſtodiet?) vel multis conſpirantibus, vel bello externo ingruente adſcitis in partes hoſtibus. Præterea cives ad injurias mutuo inferendas futuri eſſent proniſſimi. Cum enim in foro civili pronuncietur ſecundum acta & probata, omnia ſcelera & flagitia, ex quibus lucrum provenire aptum eſt, ſi occulte patrari & ſine arbitris poſſent, pro dexteritate ingenij, in qua placere ſibi quis poſſet, haberentur. Nemo quoq; opera miſericordiæ aut amicitiæ foret exerciturus, niſi gloriæ aut emolumenti explorata ſpe. Ex quo & illud conſequeretur, ut dum nemo in alterius fide, remotis pœnis divinis, ſolidam fiduciam collocare poſſet, ſinguli perpetuo metu & ſuſpicionibus anxij viverent, ne ab aliis deciperentur, aut læderentur. Sed & tam imperantes quam ſubjecti parum proclives futuri eſſent ad præclara & glorioſa opera patranda. Nam imperantes, nullo conſcientiæ vinculo conſtricti, omnia munia, ipſamq; juſtitiam venalia eſſent habituri, & in omnibus privatum commodum quæſituri cum oppreſſione civium: à quorum rebellione uti ſibi ſemper metuerent; ita ſuam ſalutem unice in eo poſitam intelligerent, ut iſtos quam maxime enerves redderent. Cives contra, oppreſſionem imperantium formidantes,

tes, nunquam non circumſpecturi forent occaſiones rebellandi; nec minus tamen ipſi inter ſe diffiſuri, ſeq́; mutuo formidaturi erant. Quin & conjuges, oborta vel levi querela, ſe invicem eſſent ſuſpectaturi, ne veneno, aut alio clandeſtino modo necarentur. Par periculum à familia immineret. Cum enim ſine religione nulla quoq́; futura foret conſcientia, non facile eſſet occulta ejusmodi ſcelera deprehendere; quippe quæ plerumq́; per inquietudinem conſcientiæ, & terrores, in exteriora indicia erumpentes, prodantur. Unde adparet, quantopere interſit generis humani, atheismo omnes vias, ne invaleſcat, præcludere; ſimulq́; quanta vecordia eos agitet, qui ad opinionem prudentiæ politicæ conciliandã facere autumant, ſi in impietatem proclives videantur.

CAPUT V.
DE OFFICIO HOMINIS Erga Seipſum.

§. 1.

QUanquam hominem amor ſui penitus infixus ſubigat, ſolicitam ſui curam agere, ſuaq́; cõmoda omnibus modis procurare, ſicut hoc intuitu aliquam obligationẽ comminiſci ſupervacuum videatur; alio tamen reſpectu homo utiq́; certa quædam circa eſeipſum obſervare tenetur. Cum enim non ſibi ſoli

ſoli ſit natus homo, ſed ideo tam eximiis dotibus à Creatore ſit ornatus, ut & ipſius gloriam celebret, & idoneum ſocietatis humanæ membrum exiſtat: inde ita ſeſe componere homo tenetur, ut ne dona Creatoris incultu perire patiatur, & ad ſocietatem humanam aliquid pro virili conferat. Sic etſi ſua cuiq; ruditas maximo ſit probro & damno: recte tamen à magiſtro vapulat diſcipulus, ſi, quarum capax erat, artes addiſcere negligat.

§. 2. Porro cum homo conſtet duabus partibus, *anima* & *corpore*, quarum illa rectoris, hoc miniſtri aut inſtrumenti vicem ſubit, ſic ut animi imperio, corporis ſervitio magis utamur: utriusq; quidem cura, ſed illius tamen præcipue agenda. Et *animus* quidem ante omnia ad commode tolerandam vitam ſocialem eſt formandus, officiiq; & honeſti ſenſu & amore inbuendus. Tum pro cujusq; capacitate & fortuna aliquid addiſcendum, ne quis inutile terræ pondus ſit, ſibi gravis, aliis moleſtus. Sed & tempeſtive eligendum honeſtum vitæ genus, prout impulſus genij, corporis atq; ingenij habilitas, natalium conditio, fortunæ bona, parentum autoritas, imperantium civilium juſſa, occaſio, aut neceſſitas ferunt.

§. 3. Cum autem animus fultutis *corporis* ſuſtineatur, inde vires ejus congruentibus alimentis

mentis ac laboribus erunt firmandæ & conſervandæ, nec intemperantia cibi potusq́;, intempeſtivo ac non neceſſario labore, aliave ratione affligendæ. Quo nomine vitanda ingluvies, ebrietas, immodica venus, & ſimilia. Cum etiam inordinati & vehementes affectus non ſolum ad perturbandam ſocietatem ſtimulos moveant, ſed & ipſi homini plurimum noceant: inde danda opera, ut quis affectus ſuos quantum fieri poteſt compeſcat. Et quia multa pericula repelli poſſunt, ubi animoſe iis obviam eatur, mollities animi ejicienda, idemq́; contra periculorum terrores obfirmandus.

§. 4. Quia autem nemo ſibi ipſi vitam dedit, ſed illa pro Dei beneficio eſt habenda, adparet quoq; homini nequidqvam competere poteſtatem in propriã vitam hactenus, ut eandem pro lubitu poſſit abrumpere; ſed exſpectandum utiq; eſſe, quoad quis evocetur ab eo, qui nos in hacce ſtatione collocavit. Equidem id utiq; recte fieri poſſe videtur, cum homo poſſit & debeat ſua opera aliis inſervire, & vero certum genus laborum, aut eorum intenſio, vires hominis ita atterat, ut ſenium vitæq́; terminus maturius ingruat, quam ſi qvis molliter ætatem exegiſſet; ut quis eligat probabilem occaſionem brevioris vitæ, qvo talenti ſui uſũ aliis eo largius diſpenſet. Sed & cum ſæpe mul-

torum vita ſervari nequeat, niſi pro iis alij probabili ſeſe vitæ periculo exponant; per imperantem legitimum poſſe civi ſub comminatione graviſſimarum pœnarum injungi, ne ejusmodi periculum fuga declinet. Imo & ultro tale periculum ſubire licebit, modo graviores cauſæ non retrahant, & ſpes ſit iſthoc in aliorum ſalutem ceſſurum; & hi digni ſint, qui tam care redimantur. Nam id ſtolidum fuerit, alteri perituro fruſtra ſeſe comitem addere, aut egregium virum pro nauci homine mortem oppetere. De cætero tamen per legē naturæ haut quidquam præcipi videtur, ut quivis cujusvis alterius vitam ſuæ vitæ præferat; ſed cæteris paribus ſibi quisq; proximus eſſe permittitur. Aſt vero, qui vel tædio moleſtiarum, quæ vitā humanam communiter comitantur, vel indignatione malorum, quæ humanæ ipſos ſocietati erubeſcendos non erant redditura, vel metu dolorum, queis fortiter toleratis exemplo ſuo prodeſſe aliis poterant, vel per vanam jactantiam fidei aut fortitudinis vitam ultro abrumpunt & projiciunt, utiq; in legem naturalem peccare ſunt cenſendi.

§. 5. Cæterum quia ſæpe numero conſervatio ſui, quam & tenerrimus affectus, & ratio homini commendat, cum præcepto de ſocialitate collidi videtur, dum nempe ſalus noſtra ab

alio

alio homine in periculum conjicitur, ſicut aut nobis ſit pereundum, vel grave incommodũ ſubeundum, aut alter cum læſione propulſandus: igitur quali cum *moderamine defenſio noſtri contra alios homines ſit temperanda* jam tradendum. Inſtituitur igitur defenſio noſtri vel *ſine læſione* ejus, abs quo malum nobis imminebat, dum efficimus, ut ei anceps aut formidoloſa noſtri invaſio videatur; *vel cum iſtius læſione* aut pernicie. Prior modus quin ſit licitus, omniq; peccato vacet, dubium non habet.

§. 8, Enimvero circa poſteriorem modum ſcrupulus moveri poteſt; quod parem jacturam videatur facere genus humanum occiſo invaſore, quam ſi ipſe peream; & quod utiq; perdendus ſit mei ſimilis, quicum ad colendã vitam ſocialem adſtringor. Et quod majores turbas videatur parere violenta defenſio, quam ſi vel fugam arripiam, vel corpus patienter invaſori præbeam. Verum iſta hoc defenſionis genus hautquidquam faciunt illicitum. Nam ut adverſus aliquem pacifice & amice agam, requiritur, ut ipſe ſe talem erga me præbeat, qui ejusmodi officia à me recipere idoneus ſit. Et quia ſocialitatis lex ad ſalutem mortalium ſpectat, ideo ejusdem talis eſt facienda interpretatio, quæ ſingulorum ſalutem non peſſumdet. Inde ubi alter exitio meo imminet, nulla eſt

lex, quæ meam me ſalutem prodere jubeat, ut alterius malitia impune graſſari queat. Et qui ex tali occaſione læditur aut occiditur, habet quod ſuæ pravitati imputet, quæ mihi iſthanc neceſſitatem impoſuit. Alias quippe omnia bona, quæ natura aut induſtria nobis peperit, fruſtra forent conceſſa, ſi alteri injuſte illa invadenti vim non liceret opponere; & parata præda improbis expoſiti forent probi, ſiquidem hi iſtis nunquam deberent vim opponere. Sic ut violentam ſui defenſionem plane proſcribere, exitio generi humano ſit futurũ.

§. 7. Non tamen ſemper, quando injuria intentatur, ad extrema licet provolare; ſed *tutiora prius remedia tentanda*; puta ut aditum invaſori intercludam, ut intra munita loca me contineam, ut invaſorem moneam â furore deſiſtere. Sicut & hoc prudentis eſt, *levis injuriæ patientia*, ſi commode fieri poſſit, defungi, & de ſuo jure aliquid remittere potius, quam intempeſtiva violentiæ oppoſitione majori ſeſe periculo exponere; præſertim ubi impetatur id, quod facile reparari aut penſari queat. Verum ubi hoc aut ſimili modo ſalus mea in tuto locari nequeat, pro eadem expedienda vel extrema tentare licebit.

§. 8. Sed ut liquido judicari poſſit, an quis intra *limites inculpatæ defenſionis* ſubſtiterit, di-

ſpici-

ſpiciendum prius eſt; utrum quis *in naturali libertate*, nulli mortalium ſubjectus, an vero *imperio civili* obnoxius degat. Priori ſtatu, ubi alter injuriam inferre pertendat, nec pœnitentia pravi conatus ductus ad pacem mecum colendam redire velit, hunc vel cum cæde repellere potero. Idq́; non ſolum ſi vitam meam impetat, ſed & ſi vulnerare, aut lædere duntaxat, aut etiam res, ſalvo corpore, eripere conetur. Nam neq; cautum eſt mihi, quod ab iſtis injuriis ad majores non ſit tranſiturus; & qui ſeſe hoſtē profitetur, nullo amplius jure munitur, quo minus quovis modo à me repellatur. Ac revera tunc inſociabilis eſſet hominum vita, ſi contra eum, qui modicas injurias continuare non deſiſtit, extrema non liceret adhibere. Hoc modo enim modeſtiſſimus quisq; deterrimo cuiq; perpetuum ludibrium deberet. In hoc porro ſtatu non ſolum in præſens intentatum periculum repellere, ſed & hoc depulſo invaſorem eo uſq; perſequi poſſum, quoad ab illo in futurū ſatis mihi cautum ſit. Super qua *cautione* ita habendū. Si quis, injuria intentata, ultro pœnitentia ductus veniam petat, & damni reſtitutionē offerat, in gratiā cum ipſo, fide accepta, redire debeo. Nam firmum eſt ſignū animi emendati, ſponte pœnitere, & veniam petere. Aſt qui tunc demum pœnitentiam præ ſe fert,

 quan-

quando reſiſtendi vires deficiunt, ejus nudo promiſſo fidere parum tutum videtur. Igitur tali vel vires nocendi ſubtrahendæ, vel aliud vinculum injiciendum, ne deinceps nobis exiſtat formidabilis.

§. 9. Qui autem imperio civili ſubjecti degunt, tunc demum violentam ſui defenſioné licite adhibent, quando tempus ac locus non fert auxilium magiſtratus implorari ad repellendam eam injuriam, qua vita, vitæq; æquipollens, aut irreparabile bonum in præſentaneum periculum conjicitur. Et quidem ut periculum tantummodo depellatur: vindicta autem & cautio de non offendendo in poſterum magiſtratus arbitrio relinquatur.

§. 10. Licet autem defenſionem ſuſcipere tá adverſus eum, qui dolo malo, quam qui *per errorem* exitium mihi intentat; puta, ſi quis inſania agitatus me invaſerit, aut quia me aliũ, qui cum inimicitiæ ipſi intercedunt, crediderit. Nam ſufficit, quod alteri non ſit jus ad me invadendum, aut occidendum, neq; in me ſit obligatio ad mortem fruſtra ſubeundam.

§. 11. Circa *tempus*, intra quod defenſio recte fieri poteſt, ita habendum eſt. Qui in naturali libertate utrinq; degunt, etſi poſſint ac debeant præſumere, alios adverſus ſe officia legis naturalis obſervaturos: tamen propter mali-

tiam

tiam ingenij humani nunquam ita ſecuri eſſe debent, quin ſibi mature innoxia munimenta circumponant; puta, aditum præſtruendo hoſtilia molientibus, arma viroſq; comparando, ſocios adjungendo, aliorum conatus vigilanter obſervando, & quæ ſunt ſimilia. Verum iſta ſuſpicio, orta ex communi hominum malitia, non ſufficit, ut ſub obtentu defenſionis meæ alterum ultro armis opprimere poſſim, ne quidem ſi potentiam ipſius nimis gliſcere videam; præſertim ubi eandem innoxia induſtria, aut per benignitatem fati citra aliorũ oppreſſionẽ adauxerit. Quin ſi quis præter facultatem nocendi etiam voluntatem oſtendat, non quidem adverſus me, ſed alium, non ideo ſtatim meo nomine eum invadere ultro poſſum; niſi ad auxilium alteri, qui injuſte à potentiore invaditur, ex fœdere tenear. Quod eo promtius facere expedit, ſi probabile ſit, iſtũ altero oppreſſo in me quoq; tranſiturum, & priore victoria pro inſtrumento ſequentis uſurum. Aſt ubi liquido adparet, alterum circa inferendã mihi vim jam occupari, licet conatus ſuos nondum plene expromſerit, ſtatim licebit violentam ſui defenſionem auſpicari, & noxã adparantem occupare; ſiquidem nulla ſpes ſit fore, ut amice admonitus hoſtilem animum exuat, aut ejusmodi admonitio rebus noſtris

noxia ſit futura. Unde heic pro aggreſſore erit habendus, qui prior voluntatem nocendi alteri concepit, & ad eandem exſequendam ſe cōparavit; defenſionis autem favor illum comitabitur, qui celeritate uſus tardius molientem oppreſſerit. Neq; enim ad defenſionem requiritur primum ictum excipere, aut ictus, qui intentantur, eludere duntaxat & repellere.

§. 12. Aſt in civitatibus hautquidquam tā laxū ſpatium ad ſui defenſionem indulgetur. Nam heic licet quis intellexerit, civem ſeſe cōparare ad vim ipſi inferendam, aut atroces minas ſpargere; nequaquam, occupare iſtum licebit; ſed ad communem imperantem erit deferendus, & ab eodem cautio petenda. Verū ubi quis ab altero jam invaditur, & in eas redigitur anguſtias, ut magiſtratus, aut aliorum civium implorandi ſubſidium facultas non ſit; tunc demū ad repellendam vim vel extrema invaſori licebit intentare; non quidem ea intentione, ut per cædem vindicta ob injuriam exigatur, ſed quatenus vita citra ejusmodi cædem è præſenti periculo nequit eripi. *Initium* autem temporis illius, quo quis in ſui defenſionem alium impune poteſt occidere, inde ſumitur; quando aggreſſor voluntatem impetendi vitam meam præ ſe ferens, & à viribus inſtrumentisq; nocendi inſtructus, jam intra

illum

illum locum extiterit, ex quo reipſa nocere poſſit, computato quoq; illo ſpatio, quo opus eſt, ſi ego prævenire, quam præveniri malim. Etſi propter perturbationem animi, quã tantum periculum excitat, modicus exceſſus in foro humano non curetur. *Perdurat* autem *ſpatium inculpatæ tutelæ*, quoad aggreſſor fuerit depulſus, aut ultro receſſerit, vel pœnitentia in ipſo facinoris momento tactus, vel quod conatũ ejus eventus deſtituerit; ita ut in præſens nocere amplius nequeat, nobisq́; ſit facultas in loca tuta nos recipiendi. Nam ultio injuriæ & cautio in futurum ad imperij civilis curam & poteſtatem ſpectat.

§. 13. Quanquam autem dictum ſit, non recte ad cædem provolari, ubi commodiore via periculum depelli poteſt: tamen propter *perturbationem animi*, quam imminens periculum parere ſolet, non omnia ad vivum reſecari ſolent; cum in tali periculo trepidanti non ita accurate omnes evadendi vias liceat circumſpicere, ſicut ei qui tranquillo animo rem conſiderat. Inde uti ex loco tuto ad provocantem ultro deſcendere temerarium eſt; ita ſi in aperto me loco conſtitutum alter invadat, non præciſe ad *fugam* obligor; niſi forte in propinquo ſit tale ſuffugium, in quod me citra periculũ poſſim recipere: neq; ſẽper ceſſim ire teneor. Nã

& ibi nudum tergum oſtendendum, & utrinq; periculum lapſus imminet, ac ubi ſemel gradu ſis depulſus, eundem iterum componere haut facile eſt. Uti autem aliquis favore defenſionis non excluditur, quod ultro in publicum ad ſua negotia obeúnda prodiit, cum ſi domi manſiſſet, à periculo immunis erat futurus: ita eodẽ non fruitur, qui ab altero in *duellum* provocatus, ubi comparuerit, ita premitur, ut ni illum transfodiat, ipſi ſit pereundũ. Nam cum leges id periculum ſubire vetent, ejus quoq; ad excuſandám cædem nulla habetur ratio.

§. 14. Quod pro defenſione vitæ, idem & pro *defenſione membrorum* conceditur, ſic ut & ille innocens habeatur, qui violentum invaſorem occidit, cui fortaſſe intentio fuit membro eum duntaxat mutilandi, aut grave vulnus infligendi. Nam & natura à mutilatione, & gravi læſione maxime abhorremus; & mutilatio membri, præcipue nobilioris, quandoq; non multo minoris quam ipſa vita æſtimatur. Quin in anteceſſum non conſtat, an non ex mutilatione ac vulnere mors ſit ſecutura: ac talis patientia communem hominum conſtantiam ſuperat, ad quã leges regulariter nõ ſolent obligare, in gratiam præſertim hominis malitioſi.

§. 15. Sed & quod pro vita, id & pro *pudicitia* licere judicatur: quippe cum nulla major

con-

contumelia honeſtæ fœminæ inferri queat, quam ſi quis invitæ eripere aggrediatur, cujus integritate ejus ſexus decus maxime aſtimatur; & efficiat, ut hoſti ex ſuo ſanguine prolem ſuſcitare cogatur.

§, 16. *Defenſio* autem *rerum* inter eos quidē, qui in naturali libertate vivunt, etiam *ad cædem uſq́;* invaſoris procedere poteſt; modo res non ſit ejusmodi, ut contemni mereatur. Nam citra res utiq; vita noſtra ſervari nequit; & æque hoſtilem animum declarat, qui res, quam qui vitam per injuriam impetit. Verum in civitatibus, ubi erepta ſubſidio magiſtratus recuperari poſſunt, id regulariter non conceditur; niſi in eo caſu, ubi qui res noſtras ereptum venit, in judicium adduci non poteſt. Quo intuitu licitum eſt occidere prædones, & fures nocturnos.

§. 17. Atq; hæc de defenſione ab iis facta; qui ultro ab aliis per injuriam invaduntur. Qui autem prior alterum læſit, tunc demum recte ſe defendere, eaq́; defenſione iſtum denuo lædere poteſt, poſtquam pœnitentia tactus reparationem damni dati, & cautionem de non lædendo in poſterum obtulit, & læſus eandem per aſperitatem animi reſpuit, ac manu ſibi vindictam facere pertendit.

§. 18. Deniq; & tanti habetur conſervatio ſui, ut ſi ea obtineri aliter nequeat, in plurimis

caſi-

caſibus ab obligatione communiũ legum eximere cenſeatur. Quo nomine *neceſſitas* lege carere dicitur. Scilicet cum tanto ardore ad ſui conſervationem homo rapiatur, non facile præſumitur talem iſti obligationem impoſitã, cui propria ſalus cedere debeat. Quanquam enim non Deus ſolum, ſed &, ubi materiæ gravitas requirit, imperium civile tam rigidã nobis obligationem injungere queat, ut mors ſit potius oppetenda, quam latum unguem ab illa diſcedamus: tamen non ſemper tam rigida legum præſumitur obligatio. Has enim qui tulerunt, aut qui inſtituta quædam inter homines introduxerunt, cum utiq; ſalutem aut commoditatem hominum per ea promovere voluerint, regulariter quoq; ob oculos cenſentur habuiſſe conditionem naturæ humanæ, & quã non poſſit non homo refugere & amoliri illa, quæ ad ſui deſtructionem tendunt. Inde regulariter leges inprimis poſitivæ, & quævis inſtituta humana judicantur excipere caſum neceſſitatis, ſeu non obligare, quando ipſarum obſervationem comitaturum eſſet malum, humanam naturam deſtruens, aut communi hominum conſtantia ſuperius; niſi expreſſe, aut propter negotij naturam iſte quoq; caſus ſit comprehenſus. Unde neceſſitas non id quidem efficit, ut directe lex poſſit violari, & peccatum

admitti

admitti: ſed ex benevola legislatorum mente, ſimulq́; naturæ humanæ conſideratione præſumitur, caſum neceſſitatis ſub lege generaliter concepta non contineri. Exemplo uno & altero res erit declaranda.

§. 19. Quanquam alias homini non ſit jus in ſua membra, ut illa pro lubitu mutilet, perdatvè; licebit tamen *abſcindere membrum inſanabili* vitio correptum, ne totum corpus pereat, aut partes adhuc ſinceræ trahantur, aut inutili appendice aliorum uſus membrorũ impediatur.

§. 20. Si *in naufragio plures in ſcapham* inſiluerint, quam illa ferre poſſit, neq; ad unum peculiari jure ſcapha pertineat: videtur ſorte ducendi, qui projiciantur: & ſi quis ſortis periculum ſubire detrectaverit, tanquam qui omniũ interitũ quærat, extra ſortẽ præcipitari poterit.

§. 21 Si *duo in præſens vitæ periculum* incidant, in quo utriq; ſit pereundum, uni quid facere licet, ex quo alteri, alias perituro, fata admoveantur, ut ipſe ſalvus ſit. v. g. Si ego natandi peritus cum altero natandi imperito in profundas aqvas incidiſſem, & ille me circumplexus teneret, neq; mihi tantæ ſint vires, ut ipſum mecum aquis efferre valeam: potero talem à me violenter amoliri, ne cum ipſo ſimul ſuffocer, etſi is per exiguum tempus à me utcunq; ſuſtentari potuerit. Sic in naufragio, ubi ego tabulam

bulam occupavi duorum non capacem, ſi quis adnatans eidem quoq; ſe velit injicere, me ſimul ſecum perditurus, potero eum quavis violentia à tabula repellere. Sic quando duobus fugientibus hoſtis necem intentans inſtat, unus vel porta poſt ſe clauſa, vel ponte dejecto alterum in periculo vitæ deſtituere poteſt, ſi uterq; ſimul ſervari nequeat.

§. 22. Ex neceſſitate poteſt alteri *periculum mortis aut magnæ læſionis intentari indirecte*, ita ut nobis non ſit propoſitum ipſi nocere, ſed duntaxat pro noſtra conſervatione talem actum ſuſcipere, ex quo probabiliter noxa ipſi poſſit inferri; ut tamen mallemus quavis potius alia ratione neceſſitate noſtra defungi, & ipſam læſionem quantum in nobis temperemus. Sic ſi robuſtior mortem intentans me perſequatur, ac in anguſta via, qua fugiendum, forte quis occurrat; ubi admonitus non ceſſerit, aut id temporis locivè anguſtia non admiſerit, licebit illum proſternere, & per eum jacentem fugam perſequi, etſi probabiliter ex eo impulſu vehementer videatur affligendus. Niſi forte illi peculiari obligatione tenear, ut etiam ultro pro ipſo periculum ſubire debeam. Quod ſi fugæ interpoſitus, admonitus licet, decedere via nequeat, puta ſi infans ſit, aut claudus; ſaltem excuſationem merebitur, qui ſuper eundem ſal-

tum

tum molitur potius, quã moras nectendo corpus hoſti præbet. At vero ſi quis petulanter vel inhumane mihi obſtiterit, & viam fugiendi concedere noluerit, etiam directe impelli ac proſterni poteſt. Cæterum quibus per iſtos caſus læſio conciliatur, eam tanquam fatalem calamitatem ferre debent.

§. 23. Si quis præter propriam culpam *in extrema inopia victus aut veſtium* adverſus frigus neceſſariarum verſetur, neq́; ab aliis locupletioribus atq́; abundantibus precibus, pretio, aut oblata ſua opera, ut ultro ſibi illas concederent, impetrare potuit; citra crimen furti aut rapinæ vi vel clanculum illas ſubducere poterit, præſertim ſi intentionem habuerit earum æſtimationem præſtandi, quando occaſio oblata fuerit. Nam locuples in ejusmodi neceſſitate conſtituto ex officio humanitatis debebat ſuccurrere. Quanquam autem regulariter, quæ ex humanitate debentur, hautquaquam vi poſſint eripi: tamen extrema neceſſitas efficit, ut talia non minus aſſeri queant, quam quæ ex obligatione perfecta debentur. Neceſſum tamen eſt, ut egenus omnes prius vias tentet, quo volente domino neceſſitatibus ſuis ſuccurrere queat; nevè dominus pari neceſſitate teneatur, aut mox in eandem ſit devolvendus. Et ut reſtitutio fiat, præſertim ubi alteri⁹ fortunæ non ferant, gratis tale quid condonare. §. 24.

§. 24. Deniq; videtur & neceſſitas, circa res noſtras verſans, veniam indulgere *res alienas perdendi*; ita tamen ut citra noſtram culpā id periculum rei noſtræ extiterit; ut idem commodiore via diſpelli nequeat; ut ne pro viliori noſtra re alterius pretioſiorem perdamus; ut æſtimationem ejusdem præſtemus, ſi quidem iſta alias peritura non fuerat, aut in partem damni veniamus, ſi alterius res una cum noſtra alias peritura erat, quæ nunc ſua jactura noſtram ſervat. Quam æquitatem fere *leges nauticæ* ſequuntur. Sic & orto incendio, eoq; ædibus meis imminente licebit vicini ædes diruere, ita tamen, ut quorum ædes hoc modo ſervatæ ſunt, pro rata vicini damnum ſarciant.

CAPUT VI.

DE OFFICIO QUORUMLIBET ERGA QUOSLIBET, & primo, de non lædendis aliis.

§ I.

SEquuntur *officia*, quæ homini *adverſus alios homines* ſunt exercenda. Eorum aliqua proveniunt *ex communi obligatione*, qua Creator omnes homines ut tales inter ſe devinctos voluit: aliqua autem *ex certo inſtituto* per homines introducto aut recepto, vel *ex certo hominum ſtatu adventitio* promanant Illa cuilibet erga quemlibet exercenda; hæc autem non

niſi erga certos, poſita certa conditione aut ſtatu. Inde & illa poſſis vocare *abſoluta*, hæc *hypothetica*.

§. 2. Inter officia abſoluta ſeu quorumlibet erga quoſlibet *primum* locum obtinet: *ne quis alterum lædat*. Eſt quippe hoc officium omnium latiſſimum, omnes homines ut tales complexum. Idemq́; facillimum, utpote nuda actionis intermiſſione conſtans, niſi qua obluctantes rationi libidines quandoq; compeſcendæ ſunt. Quin & maxime neceſſarium idem eſt, quod citra illud ſocialis hominum vita nullo modo conſiſtere queat. Qui enim nihil boni in me confert, qui ne vulgaria quidem officia mecũ miſcet, cum eo tamen tranquille vivere poſſũ, modo nulla ratione me lædat. Imo á maxima parte mortalium nihil amplius quam iſthoc deſideramus; bona fere inter paucos invicem communicantur. Aſt cum eo, qui me lædit, nullo modo pacifice poſſum vivere; cum natura cuiq; tam tenerum amorem ſui, rerumq́; ſuarum inſeverit, ut non poſſit non omnibus modis repellere eum, qui iſtis noxam inferre aggreditur.

§. 3. Hoc ipſo autem officio velut muniuntur non illa tantum, quæ per ipſam naturã alicui adſunt; uti eſt vita, corpus, membra, pudicitia, libertas; ſed & quæcunq; inſtituto ali-

quo atq;conventione humana ſunt quæſita. Sic ut quocunq; legitimo titulo aliquid noſtrum ſit, hoc præcepto idem auferri, corrumpi, lædi, uſibus noſtris ex toto aut parte ſubtrahi vetetur. Unde hoc ipſo interdicta intelliguntur quævis crimina, quibus aliis noxa infertur; uti eſt cædes, vulneratio, verberatio, rapina, furtum, fraus, vis, directe aut indirecte, mediate aut immediate illata; & quæ ſunt ſimilia.

§. 4. Ex hoc porro conſequitur: *Si cui ſit ab altero læſio illata, damnumvè datum ullo modo, qui ipſi recte poteſt imputari, id quantum fieri poteſt ab eodem eſſe ſarciendum.* Alias enim vanum erit præceptum, ne quis lædatur, nevè cui damnum detur, ſi ubi de facto læſus fuerit, damnum ipſi gratis ſit devorandum, & qui læſit fructu ſuæ injuriæ ſecure & citra refuſionem gaudere queat. Neq; etiam citra neceſſitatem reſtitutionis abs ſe invicem lædendis abſtinebit unquã mortalium pravitas; nec ei, qui damnum paſſus eſt, facile fuerit, animum ad agendam cum altero pacem componere, quamdiu iſtius reparationem non obtinuererit.

§. 5. *Damnum* etſi proprie ad rerum læſionem pertinere videatur; ita tamen late à nobis heic accipitur, ut notet omnem læſionem, corruptionem, diminutionem, aut ſublationem ejus, quod noſtrum jam eſt, aut interceptionẽ

ejus-

ejus, quod ex jure perfecto debebamus habere; ſive id datum ſit à natura, ſive accedente facto humano aut lege attributum; aut deniq; omisſionem ac denegationem alicujus præſtationis, quam alter nobis ex obligatione perfecta exhibere tenebatur. Aſt ſi intercipiantur, quæ ex obligatione duntaxat imperfecta debebantur, non cenſetur damnum datum, quod penſari debeat. Inconveniens enim fuerit damni loco ducere, talia non accepiſſe, aut penſationem eorum poſtulare, quæ ab altero non niſi in locum ultronei beneficij expectare poteram, & quæ inter mea, antequam ea accepero, cenſere non poſſum.

§. 6. Sub damni porro nomine venit non modo res noſtra, aut nobis debita, quæ læditur, perditur, aut intercipitur; ſed & *fructus*, qui ex ipſa re proveniunt, ſive jam ſint percepti, ſive adhuc ſperentur, ſi modo dominus eos percepturus fuerat: deductis tamen impenſis, quæ ad fructuum perceptionem fuerunt neceſſarij. Æſtimatio autem fructuum ſperatorum intenditur aut remittitur, prout propius aut longius à fine incerti proventus remoti fuerint. Deniq; & pro uno damno habetur, quicquid ex aliqua læſione velut naturali neceſſitate deinceps profluxit.

§. 7. Poteſt autem quis alteri damnum dare

non ſolum immediate & *per ſe, ſed & per alios.* Poteſt & damnum immediate ab aliquo datū *alteri* imputari, quia ad iſtud factum aliquid contulit vel faciendo, vel non faciendo, quod debebat facere. Quandoq; inter plures, qui ad idem factum concurrerunt, unus *principalis* cauſa habetur, alter *acceſſorij* in loco eſt: quandoq; omnes *pari* paſſu ambulant. Circa quos obſervandum; illos ita teneri ad reparationem damni, ſi revera cauſa damni fuerint, & momentum aliquod attulerint ad totum damnū, aut ejus partem. Ubi autem quis ad ipſum actū, quo damnum fuit datum, realis aliquid operæ non contulit, neq; ut iſte ſuſciperetur antecedenter effecit, neq; in partem emolumenti venit; is licet occaſione iſtius actus aliquo peccato obſtringatur, ad reſtitutionē tamen damni non tenebitur; uti ſunt, qui alienis malis lætantur, qui patratum damnum laudant, excuſant; qui antequam fiat optant, dum fit favent, aut aſſentantur.

§.8 Ubi *plures* ad unum actum, ex quo damnum profluxerit, concurrerunt, primo loco tenebitur, qui imperio, aut alio modo neceſſitatis quid habente, ad factum alios impulit. Patrator facinoris, cui miniſterium detrectare non licuit, inſtrumenti tantum rationem habebit. Qui citra neceſſitatem ad facinus acceſſit,

ſit, ipſe primo loco tenebitur, tum cæteri, qui ad facinus aliqid contulerunt. Ita tamen, ut ſi à prioribus reparatio damni fuerit facta, poſteriores ab eadem ſint immunes. (quod in pœnis ſecus eſt.) Si plures per conſpirationem aliquod facinus patraverint, omnes pro ſingulis, & ſinguli pro omnibus tenentur; ſic ut ſi omnes comprehendantur, ſinguli ratam partem ad damnum ſarciendum conferre debeant. Ubi reliquis elapſis unus tantum deprehendatur, hic pro omnibus ſolvere tenebitur. Ubi autē ex deprehenſis aliqui non ſint ſolvendo, locupletes in ſolidum tenebuntur. Quod ſi plures citra conſpirationem ad idem facinus concurrerint, ac diſcerni liquido poſſit, quantū quisq; ad damnum contulerit; quisq; tantum tenebitur ad id penſandum, quod ab ipſo proceſſit. Quod ſi unus ſolidum ſolverit, reliqui à reparatione damni liberantur.

§. 9. Ad reparationem damni tenetur non ſolum, qui dolo malo alteri nocuit; ſed & qui præter directam intentionem per *negligentiam ſeu culpam*, quam evitare facile erat. Hæc enim non minina pars eſt ſocialitatis, ita circumſpecte agere, ut noſtra converſatio aliis non fiat formidoloſa, aut intolerabilis. Quin & ſæpe ex peculiari obligatione quis ad accuratam diligentiam adhibendam adſtringitur. Imo & le-

viſſima culpa ad reparationis neceſſitatem ſufficere poteſt, ſi modo negotij natura exactiſſimam diligentiã non ultro velut adſpernetur; aut ejus magis, qui damnum accipit, quam qui dat, culpa verſetur; aut niſi magna perturbatio vel negotij circumſtantia accuratam circumſpectionem non admittat; puta ſi quis in fervore pugnæ, dum arma quatit, proxime ſibi adſtantem lædat.

§. 10. Verum qui per *caſum fortuitum* & citra ſuam culpam læſit, ad reparationem non tenetur. Quia cum nihil ſit admiſſum, quod imputari ipſi queat, nulla ratio eſt, quare potius is, qui invitus fecit, fatale malum luere debeat, quam alter, qui paſſus eſt.

§. 11. Illud quoq; naturali æquitati congruum eſt, ut ſi *homo noſter* citra culpam noſtram alteri damnum dedit, id vel ipſi penſemus, vel iſtum læſo dedamus. Nam ſervus utiq; naturaliter reparationi damni à ſe dati eſt obnoxius. Cum autem ipſe non habeat bona, unde reparatio fieri queat, ejusq; corpus domini ſit; æquum ſane eſt, ut dominus aut damnum ſarciat, aut iſtum dedat. Alias enim ſervo daretur licentia omnes pro lididine lædendi, ſi neq; ab ipſo, qui nihil, ac ne ſeipſum quidem habet, neq; à domino reparatio damni obtineri poſſet. Nam ſi vel maxime ob læſionem domi-

nus

nus ipſum verberibus aut carcere velit plecte-re, læſo inde haudquidquam ſatisfieri poteſt.

§. 12. Quin & idem circa *animalia noſtra* æquum eſſe videtur, ut quando illa etiam citra noſtram culpam, & contra naturam generis ſponte commota, alteri damnum dederint, dominus vel damnum ſarciat, vel animal dedat. Nam ſi ab animali, quod in libertate naturali degebat, læſus fuiſſem, poteram utiq; qualitercunq; damnum meum reparare illud capiendo vel occidendo: quod jus ſane per alterius dominium tolli non potuiſſe videtur. Et cum dominus ex eo animali lucrũ capiat, ego vero damnum ex eodem ſenſerim; reparatio autem damni longe ſit favorabilior, quam lucri adquiſitio: adparet recte à domino animalis poſtulari, ut damnum datum reparet, aut ſi tanti non ſit ipſi animal, illud noxæ dedat.

§. 13. Sic igitur qui *damnum* alteri *citra dolum malum* dedit, ultro reparationem debet offerre, teſtariq́; malitiam abs ſe abfuiſſe, ne læſus ipſum pro hoſte habeat, ac viciſſim hoſtilia intentet. Qui autem *per malitiam* alterum læſit, is non ſolum ultro reparationem damni debet offerre, ſed & pœnitentiam ſui facti oſtendere, veniamq́; petere. Viciſſim læſus reparatione obtenta pœnitenti ac petenti *veniam dare*, & cum ipſo in gratiam redire tenetur. Nam qui

reparatione damni & pœnitentia adquieſcere non vult, ſed vindictam utiq; manu ſibi quæſitum it, nihil aliud agit, quam ut acerbitati animi ſui obſequatur, adeoq; ex cauſa ſupervacua pacem inter homines abrumpat. Quo nomine damnatur etiam naturali lege *vindicta*, quæ nullum alium finem habet propoſitum, quam ægre facere illis, qui nos læſerunt, eorumq́; dolore noſtrum animum ſatiare. Eo proniores autem mortales ad condonandas mutuas offenſas eſſe decet, quo frequentius ipſi ſupremi Numinis leges violant, eoq́; & ipſi venia quotidie opus habent.

CAPUT VII.

DE AGNOSCENDA NATURALI Hominum Æqualitate.

§. 1.

EST homo animal non modo ſui conſervandi ſtudioſiſſimum, ſed & cui inſita ſit delicata quædã ſui æſtimatio, cui ſi quid detrahatur, non minus ſæpe commoveri ſolet, quam illata corpori aut rebus noxa. Quin in ipſo hominis vocabulo judicatur ineſſe aliqua dignatio, ſicut ultimum ſimul atq; efficaciſſimum argumentum, quo aliorum inſolens inſultatio retunditur, iſthoc habeatur: utiq; non canis ſum, ſed æque homo atq; tu. Cum igitur natura humana omnibus æque competat,

&

& nemo libenter velit aut poſſit illi ſociari, abs quo non ſaltem tanquam æque homo, & communis naturæ particeps æſtimatur: ideo *ſecundo* loco inter officia quorumlibet in quoſlibet habetur: *Ut quisq́; alterum hominem æſtimet atq; tractet, tanquam naturaliter ſibi æqualem, ſeu ut æque hominem.*

§. 2. Conſiſtit autē iſti hæc hominum æqualitas non in eo ſolum, quod hominum adultorum *vires* fere ſint æquales, hactenus, ut etiam imbecillior robuſtiori mortem adferre poſſit, per inſidias, aut adjuvante dexteritate, armorumq; habilitate: ſed & in eo, quod licet unus præ altero variis dotibus animi corporisq́; à natura ſit ornatus, non eo minus tamen legis naturalis præcepta adverſus alios ei ſint exercenda, atq; ipſe ab aliis idem expectat; nec ideo plus licentiæ ipſi concedatur alios injuriis afficiendi. Sicuti & contra neminem parca in ipſum natura, aut tenuis fortuna per ſe ad id condemnat, ut deterioris conditionis circa fruitionem communis juris ſit, quam alij. Sed quæ unus ab altero poſtulare aut expectare poteſt, eadem alij quoq;, cæteris paribus, ab eodem debent; & quod juris quis in alios ſtatuit, eo ipſum uti maxime convenit. *Obligatio* quippe *ad colendam cum aliis hominibus vitam ſocialem omnes homines æqualiter ſtringit*; nec uni

magis licet leges naturales in alio violare quã alteri. Etſi nec deſint populares rationes eam æqualitatem illuſtrantes; puta quod ex eadem ſtirpe omnes deſcendamus, eodem modo naſcamur, nutriamur, moriamur; quodq́; Deus nemini de ſtabili & inconcuſſa fortuna caverit. Sicut & ſcita religionis Chriſtianæ parando Numinis favori non nobilitatem, potentiam, divitiasvè, ſed pietatis ſinceritatem commendant, quæ æque in humilem, quam illuſtri poſitum loco cadere poteſt.

§. 3. Ex hacce porro æqualitate conſequitur: eum, qui aliorum opera ad commodum ſuum uti vult, viciſſim quoq; in eorundem uſus ſeſe diſpenſare debere. Nam qui poſtulat, ut alij quidem ſibi inſerviant, ipſe contra ſemper immunis eſſe cupit, is alios utiq; ſibi inæquales ducit. Inde uti ad ſocietatem quam maxime ſunt idonei, qui facile eadem omnibus permittunt, quæ ſibi: ita plane inſociabiles ſunt, qui dum alijs ſuperiores ſeſe exiſtimant, omnia licere ſibi ſolis volunt, & ante cæteros honorem ſibi arrogant, partemq́; præcipuã ex rebus in medio poſitis, ubi nullo præ reliquis eximio jure pollent. Unde & id inter communia legis naturalis officia eſt; *ut ne quis, cui peculiare jus non eſt quæſitum, plus ſibi, quam reliquis arroget, ſed alios æquo ſecum jure frui permittat.*

§. 4.

§. 4. Eadem æqualitas quoq; oſtendit, quomodo quis ſeſe debeat gerere, ubi *jus inter alios* ipſi ſit *diſtribuendum*; nempe ut tanquam æquales eos tractet, & neutri præter merita cauſæ quid præ altero indulgeat. Secus enim ſi fit, is qui poſthabetur contumelia ſimul & injuria afficitur, & dignatio à natura data eidem detrahitur. Unde conſequitur, ut res communis æqualibus portionibus inter æquales jure ſit dividenda. Ubi diviſionem res non admittit, eadem comuniter uti debent, qui æquale jus habent; idq́; ſi quantitas rei permittat, quantum quisq; velit. Sin res iſtud non ferat, ut tunc utantur ea re præfinito modo, & proportionate ad numerum utentium. Alius enim modus excogitari non poteſt æqualitatem obſervandi. Quod ſi autem neq́; dividi res, neq́, communiter haberi poſſit, uſus ejus ſit vel alternus, vel ſi ne hoc quidem ſuccedat, aut reliquis æquipollens præſtari nequeat, per *ſortem* uni res erit adjudicanda. Nam in ejusmodi caſibus commodius quam ſors remedium inveniri nequit; quippe quæ opinionem contemtus removet, & cui non favet, de dignatione nihil detrahit.

§. 5. Contra hoc officium peccatur per *ſuperbiam*, qua quis nulla de cauſa aut non ſufficiente aliis ſe præfert, & velut inæquales eos-

dem

§. 24. Deniq; videtur & neceſſitas, circa res noſtras verſans, veniam indulgere *res alienas perdendi*; ita tamen ut citra noſtram culpâ id periculum rei noſtræ extiterit; ut idem commodiore via diſpelli nequeat; ut ne pro viliori noſtra re alterius pretioſiorem perdamus; ut æſtimationem ejusdem præſtemus, ſi quidem iſta alias peritura non fuerat, aut in partem damni veniamus, ſi alterius res una cum noſtrâ alias peritura erat, quæ nunc ſua jactura noſtram ſervat. Quam æquitatem ferè *leges nauticæ* ſequuntur. Sic & orto incendio, eoq; ædibus meis imminente licebit vicini ædes diruere, ita tamen, ut quorum ædes hoc modo ſervatæ ſunt, pro rata vicini damnum ſarciant.

CAPUT VI.

DE OFFICIO QUORUMLIBET ERGA QUOSLIBET, & primo, de non lædendis aliis.

§ I.

SEquuntur *officia*, quæ homini *adverſus alios homines* ſunt exercenda. Eorum aliqua proveniunt *ex communi obligatione*, qua Creator omnes homines ut tales inter ſe devinctos voluit: aliqua autem *ex certo inſtituto* per homines introducto aut recepto, vel *ex certo hominum ſtatu adventitio* promanant. Illa cuilibet erga quemlibet exercenda; hæc autem non

nis

niſi erga certos, poſita certa conditione aut ſtatu. Inde & illa poſſis vocare *abſoluta*, hæc *hypothetica.*

§. 2. Inter officia abſoluta ſeu quorumlibet erga quoſlibet *primum* locum obtinet: *ne quis alterum lædat*. Eſt quippe hoc officium omnium latiſſimum, omnes homines ut tales complexum. Idemq́; facillimum, utpote nuda actionis intermiſſione conſtans, niſi qua obluctantes rationi libidines quandoq; compeſcendæ ſunt. Quin & maxime neceſſarium idem eſt, quod citra illud ſocialis hominum vita nullo modo conſiſtere queat. Qui enim nihil boni in me confert, qui ne vulgaria quidem officia mecũ miſcet, cum eo tamen tranquille vivere poſſũ, modo nulla ratione me lædat. Imo à maxima parte mortalium nihil amplius quam iſthoc deſideramus; bona fere inter paucos invicem communicantur. Aſt cum eo, qui me lædit, nullo modo pacifice poſſum vivere; cum natura cuiq; tam tenerum amorem ſui, rerumq́; ſuarum inſeverit, ut non poſſit non omnibus modis repellere eum, qui iſtis noxam inferre aggreditur.

§. 3. Hoc ipſo autem officio velut muniuntur non illa tantum, quæ per ipſam naturã alicui adſunt; uti eſt vita, corpus, membra, pudicitia, libertas; ſed & quæcunq; inſtituto ali-

quo atq;conventione humana ſunt quæſita. Sic ut quocunq; legitimo titulo aliquid noſtrum ſit, hoc præcepto idem auferri, corrumpi, lædi, uſibus noſtris ex toto aut parte ſubtrahi vetetur. Unde hoc ipſo interdicta intelliguntur quævis crimina, quibus aliis noxa infertur; uti eſt cædes, vulneratio, verberatio, rapina, furtum, fraus, vis, directe aut indirecte, mediate aut immediate illata; & quæ ſunt ſimilia.

§. 4. Ex hoc porro conſequitur: *Si cui ſit ab altero læſio illata, damnumvè datum ullo modo, qui ipſi recte poteſt imputari, id quantum fieri poteſt ab eodem eſſe ſarciendum.* Alias enim vanum erit præceptum, ne quis lædatur, nevè cui damnum detur, ſi ubi de facto læſus fuerit, damnum ipſi gratis ſit devorandum, & qui læſit fructu ſuæ injuriæ ſecure & citra refuſionem gaudere queat. Neq; etiam citra neceſſitatem reſtitutionis abs ſe invicem lædendis abſtinebit unquã mortalium pravitas; nec ei, qui damnum paſſus eſt, facile fuerit, animum ad agendam cum altero pacem componere, quamdiu iſtius reparationem non obtinuererit.

§. 5. *Damnum* etſi proprie ad rerum læſionem pertinere videatur; ita tamen late à nobis heic accipitur, ut notet omnem læſionem, corruptionem, diminutionem, aut ſublationem ejus, quod noſtrum jam eſt, aut interceptionẽ

ejus-

ejus, quod ex jure perfecto debebamus habere; ſive id datum ſit à natura, ſive accedente facto humano aut lege attributum; aut deniq; omiſſionem ac denegationem alicujus præſtationis, quam alter nobis ex obligatione perfecta exhibere tenebatur. Aſt ſi intercipiantur, quæ ex obligatione duntaxat imperfecta debebantur, non cenſetur damnum datum, quod penſari debeat. Inconveniens enim fuerit damni loco ducere, talia non accepiſſe, aut penſationem eorum poſtulare, quæ ab altero non niſi in locum ultronei beneficij expectare poteram, & quæ inter mea, antequam ea accepero, cenſere non poſſum.

§. 6. Sub damni porro nomine venit non modo res noſtra, aut nobis debita, quæ læditur, perditur, aut intercipitur; ſed & *fructus*, qui ex ipſa re proveniunt, ſive jam ſint percepti, ſive adhuc ſperentur, ſi modo dominus eos percepturus fuerat: deductis tamen impenſis, quæ ad fructuum perceptionem fuerunt neceſſarij. Æſtimatio autem fructuum ſperatorum intenditur aut remittitur, prout propius aut longius à fine incerti proventus remoti fuerint. Deniq; & pro uno damno habetur, quicquid ex aliqua læſione velut naturali neceſſitate deinceps profluxit.

§. 7. Poteſt autem quis alteri damnum dare

non ſolum immediate & *per ſe, ſed & per alios*. Poteſt & damnum immediate ab aliquo datū *alteri* imputari, quia ad iſtud factum aliquid contulit vel faciendo, vel non faciendo, quod debebat facere. Quandoq; inter plures, qui ad idem factum concurrerunt, unus *principalis* cauſa habetur, alter *acceſſorij* in loco eſt: quandoq; omnes *pari* paſſu ambulant. Circa quos obſervandum; illos ita teneri ad reparationem damni, ſi revera cauſa damni fuerint, & momentum aliquod attulerint ad totum damnū, aut ejus partem. Ubi autem quis ad ipſum actū, quo damnum fuit datum, realis aliquid operæ non contulit, neq; ut iſte ſuſciperetur antecedenter effecit, neq; in partem emolumenti venit; is licet occaſione iſtius actus aliquo peccato obſtringatur, ad reſtitutioné tamen damni non tenebitur; uti ſunt, qui alienis malis lætantur, qui patratum damnum laudant, excuſant; qui antequam fiat optant, dum fit favent, aut aſſentantur.

§.8 Ubi *plures* ad unum actum, ex quo damnum profluxerit, concurrerunt, primo loco tenebitur, qui imperio, aut alio modo neceſſitatis quid habente, ad factum alios impulit. Patrator facinoris, cui miniſterium detrectare non licuit, inſtrumenti tantum rationem habebit. Qui citra neceſſitatem ad facinus acceſſit,

ſit, ipſe primo loco tenebitur, tum cæteri, qui ad facinus aliqid contulerunt. Ita tamen, ut ſi à prioribus reparatio damni fuerit facta, poſteriores ab eadem ſint immunes. (quod in pœnis ſecus eſt.) Si plures per conſpirationem aliquod facinus patraverint, omnes pro ſingulis, & ſinguli pro omnibus tenentur; ſic ut ſi omnes comprehendantur, ſinguli ratam partem ad damnum ſarciendum conferre debeant. Ubi reliquis elapſis unus tantum deprehendatur, hic pro omnibus ſolvere tenebitur. Ubi autē ex deprehenſis aliqui non ſint ſolvendo, locupletes in ſolidum tenebuntur. Quod ſi plures citra conſpirationem ad idem facinus concurrerint, ac diſcerni liquido poſſit, quantū quisq; ad damnum contulerit; quisq; tantum tenebitur ad id penſandum, quod ab ipſo proceſſit. Quod ſi unus ſolidum ſolverit, reliqui à reparatione damni liberantur.

§. 9. Ad reparationem damni tenetur non ſolum, qui dolo malo alteri nocuit; ſed & qui præter directam intentionem per *negligentiam ſeu culpam*, quam evitare facile erat. Hæc enim non minina pars eſt ſocialitatis, ita circumſpecte agere, ut noſtra converſatio aliis non fiat formidoloſa, aut intolerabilis. Quin & ſæpe ex peculiari obligatione quis ad accuratam diligentiam adhibendam adſtringitur. Imo & le-

 viſſima

viſſima culpa ad reparationis neceſſitatem ſufficere poteſt, ſi modo negotij natura exactiſſimam diligentiā non ultro velut adſpernetur; aut ejus magis, qui damnum accipit, quam qui dat, culpa verſetur; aut niſi magna perturbatio vel negotij circumſtantia accuratam circumſpectionem non admittat; puta ſi quis in fervore pugnæ, dum arma quatit, proxime ſibi adſtantem lædat.

§. 10. Verum qui per *caſum fortuitum* & citra ſuam culpam læſit, ad reparationem non tenetur. Quia cum nihil ſit admiſſum, quod imputari ipſi queat, nulla ratio eſt, quare potius is, qui invitus fecit, fatale malum luere debeat, quam alter, qui paſſus eſt.

§. 11. Illud quoq; naturali æquitati congruum eſt, ut ſi *homo noſter* citra culpam noſtram alteri damnum dedit, id vel ipſi penſemus, vel iſtum læſo dedamus. Nam ſervus utiq; naturaliter reparationi damni à ſe dati eſt obnoxius. Cum autem ipſe non habeat bona, unde reparatio fieri queat, ejusq́; corpus domini ſit; æquum ſane eſt, ut dominus aut damnum ſarciat, aut iſtum dedat. Alias enim ſervo daretur licentia omnes pro lididine lædendi, ſi neq; ab ipſo, qui nihil, ac ne ſeipſum quidem habet, neq; à domino reparatio damni obtineri poſſet. Nam ſi vel maxime ob læſionem dominus

nus ipſum verberibus aut carcere velit plecte-re, læſo inde haudquidquam ſatisfieri poteſt.

§. 12. Quin & idem circa *animalia noſtra* æquum eſſe videtur, ut quando illa etiam citra noſtram culpam, & contra naturam generis ſponte commota, alteri damnum dederint, dominus vel damnum ſarciat, vel animal dedat. Nam ſi ab animali, quod in libertate naturali degebat, læſus fuiſſem, poteram utiq; qualitercunq; damnum meum reparare illud capiendo vel occidendo: quod jus ſane per alterius dominium tolli non potuiſſe videtur. Et cum dominus ex eo animali lucrũ capiat, ego vero damnum ex eodem ſenſerim; reparatio autem damni longe ſit favorabilior, quam lucri adquiſitio: adparet recte à domino animalis poſtulari, ut damnum datum reparet, aut ſi tanti non ſit ipſi animal, illud noxæ dedat.

§. 13. Sic igitur qui *damnum* alteri *citra dolum malum* dedit, ultro reparationem debet offerre, teſtariq́; malitiam abs ſe abfuiſſe, ne læſus ipſum pro hoſte habeat, ac viciſſim hoſtilia intentet. Qui autem *per malitiam* alterum læſit, is non ſolum ultro reparationem damni debet offerre, ſed & pœnitentiam ſui facti oſtendere, veniamq́; petere. Viciſſim læſus reparatione obtenta pœnitenti ac petenti *veniam dare*, & cum ipſo in gratiam redire tenetur. Nam qui

reparatione damni & pœnitentia adquieſcere non vult, ſed vindictam utiq; manu ſibi quæſitum it, nihil aliud agit, quam ut acerbitati animi ſui obſequatur, adeoq; ex cauſa ſupervacua pacem inter homines abrumpat. Quo nomine damnatur etiam naturali lege *vindicta*, quæ nullum alium finem habet propoſitum, quam ægre facere illis, qui nos læſerunt, eorumq́; dolore noſtrum animum ſatiare. Eo proniores autem mortales ad condonandas mutuas offenſas eſſe decet, quo frequentius ipſi ſupremi Numinis leges violant, eoq́; & ipſi venia quotidie opus habent.

CAPUT VII.

DE AGNOSCENDA NATURALI Hominum Æqualitate.

§. I.

EST homo animal non modo ſui conſervandi ſtudioſiſſimum, ſed & cui inſita ſit delicata quædã ſui æſtimatio, cui ſi quid detrahatur, non minus ſæpe commoveri ſolet, quam illata corpori aut rebus noxa. Quin in ipſo hominis vocabulo judicatur ineſſe aliqua dignatio, ſicut ultimum ſimul atq; efficaciſſimum argumentum, quo aliorum inſolens inſultatio retunditur, iſthoc habeatur: utiq; non canis ſum, ſed æque homo atq; tu. Cum igitur natura humana omnibus æque competat,

&

& nemo libenter velit aut poſſit illi ſociari, abs quo non ſaltem tanquam æque homo, & communis naturæ particeps æſtimatur: ideo *ſecundo* loco inter officia quorumlibet in quoſlibet habetur: *Ut quisq; alterum hominem æſtimet atq; tractet, tanquam naturaliter ſibi æqualem, ſeu ut æque hominem.*

§. 2. Conſiſtit autē iſt hæc hominum æqualitas non in eo ſolum, quod hominum adultorum *vires* fere ſint æquales, hactenus, ut etiam imbecillior robuſtiori mortem adferre poſſit, per inſidias, aut adjuvante dexteritate, armorumq; habilitate: ſed & in eo, quod licet unus præ altero variis dotibus animi corporisq; à natura ſit ornatus, non eo minus tamen legis naturalis præcepta adverſus alios ei ſint exercenda, atq; ipſe ab aliis idem expectat; nec ideo plus licentiæ ipſi concedatur alios injuriis afficiendi. Sicuti & contra neminem parca in ipſum natura, aut tenuis fortuna per ſe ad id condemnat, ut deterioris conditionis circa fruitionem communis juris ſit, quam alij. Sed quæ unus ab altero poſtulare aut expectare poteſt, eadem alij quoq;, cæteris paribus, ab eodem debent; & quod juris quis in alios ſtatuit, eo ipſum uti maxime convenit. *Obligatio* quippe *ad colendam cum aliis hominibus vitam ſocialem omnes homines æqualiter ſtringit*; nec uni

magis licet leges naturales in alio violare quã alteri. Etſi nec deſint populares rationes eam æqualitatem illuſtrantes; puta quod ex eadem ſtirpe omnes deſcendamus, eodem modo naſcamur, nutriamur, moriamur; quodq́; Deus nemini de ſtabili & inconcuſſa fortuna caverit. Sicut & ſcita religionis Chriſtianæ parando Numinis favori non nobilitatem, potentiam, divitiasvè, ſed pietatis ſinceritatem commendant, quæ æque in humilem, quam illuſtri poſitum loco cadere poteſt.

§. 3. Ex hacce porro æqualitate conſequitur: eum, qui aliorum opera ad commodum ſuum uti vult, viciſſim quoq; in eorundem uſus ſeſe diſpenſare debere. Nam qui poſtulat, ut alij quidem ſibi inſerviant, ipſe contra ſemper immunis eſſe cupit, is alios utiq; ſibi inæquales ducit. Inde uti ad ſocietatem quam maxime ſunt idonei, qui facile eadem omnibus permittunt, quæ ſibi: ita plane inſociabiles ſunt, qui dum alijs ſuperiores ſeſe exiſtimant, omnia licere ſibi ſolis volunt, & ante cæteros honorem ſibi arrogant, partemq́; præcipuã ex rebus in medio poſitis, ubi nullo præ reliquis eximio jure pollent. Unde & id inter communia legis naturalis officia eſt; *ut ne quis, cui peculiare jus non eſt quæſitum, plus ſibi, quam reliquis arroget, ſed alios æquo ſecum jure frui permittat.*

§. 4

§. 4. Eadem æqualitas quoq; oſtendit, quomodo quis ſeſe debeat gerere, ubi *jus inter alios* ipſi ſit *diſtribuendum*; nempe ut tanquam æquales eos tractet, & neutri præter merita cauſæ quid præ altero indulgeat. Secus enim ſi fit, is qui poſthabetur contumelia ſimul & injuria afficitur, & dignatio à natura data eidem detrahitur. Unde conſequitur, ut res communis æqualibus portionibus inter æquales jure ſit dividenda. Ubi diviſionem res non admittit, eadem com̃uniter uti debent, qui æquale jus habent; idq́; ſi quantitas rei permittat, quantum quisq; velit. Sin res iſtud non ferat, ut tunc utantur ea re præfinito modo, & proportionate ad numerum utentium. Alius enim modus excogitari non poteſt æqualitatem obſervandi. Quod ſi autem neq́; dividi res, neq́; communiter haberi poſſit, uſus ejus ſit vel alternus, vel ſi ne hoc quidem ſuccedat, aut reliquis æquipollens præſtari nequeat, per *ſortem* uni res erit adjudicanda. Nam in ejusmodi caſibus commodius quam ſors remedium inveniri nequit; quippe quæ opinionem contemtus removet, & cui non favet, de dignatione nihil detrahit.

§. 5. Contra hoc officium peccatur per *ſuperbiam*, qua quis nulla de cauſa aut non ſufficiente aliis ſe præfert, & velut inæquales eos-

dem

dem præ ſe deſpicit. *Nulla de cauſa* dicimus. Nam ubi quis ſibi rite jus quæſivit, quod ipſi præ aliis prælationem dat, recte illud exercere & tueri poteſt, citra tamen inanem faſtum, aut aliorum contemtum. Sicuti & contra quilibet alteri prælationem, honoremq́;, qui ipſi debetur, merito præſtat. De cætero veræ generoſitati ſemper comes eſt honeſta quædam *humilitas*, quæ conſiſtit in reflexione, quam facimus ſuper infirmitate naturæ noſtræ, & erroribus, quos olim potuimus commiſiſſe, aut deinceps poſſumus committere, qui non minores ſunt iis, qui ab aliis committi poſſunt. Per quá efficitur, ut nos nemini præferamus, reputantes, cæteros æque bene ſuo libero arbitrio, ac nos, uti poſſe, quo æque pollent; cujus legitimus uſus unicum illud eſt, quod homo pro ſuo reputare poſſit, & quo ſeſe æſtimare aut deſpicere queat. Nulla autem de cauſa ſeſe efferre revera ridiculum eſt vitium; quia & per ſe ſtultum, propter nihil ſe magni facere; & quia alios omnes pro ſtultis habet, quaſi ipſum citra rationem eſſent æſtimaturi.

§. 6. Magis adhuc peccatur, ſi quis *contemtum* adverſus alios oſtendat ſignis exterioribus, factis, verbis, vultu, riſu, ác quacunq; contumelia. Quod peccatum eo deterius eſt cenſendum, quo aſperius aliorum animi in iras ac ulciſcen-

ciſcendi libidinem concitantur. Adeo ut multi deprehendantur, qui vitam malint præſenti periculo exponere, multo magis pacem adverſus alios abrumpere, quam contumeliam inultam pati. Quippe cum per hanc violetur gloria & exiſtimatio, cujus integritate & vigore omnis animi voluptas conſtat.

CAPUT VIII.

DE PROMISCUIS OFFICIIS HUMANITATIS.

§. 1.

INter officia quorumlibet erga quoſlibet, & quæ propter communem ſocialitatem ſunt exercenda, *tertio* loco id ponitur: *ut quilibet alterius utilitatem, quantum commode poteſt, promoveat.* Cum enim cognationem quandam inter homines natura conſtituerit, parum fuerit alios non læſiſſe aut contemſiſſe; ſed talia quoq; in alios conferenda, aut invicem comunicanda, ex quibus mutua inter homines benevolentia alatur. Proſumus autem aliis vel *indefinite*, vel *definite*; idq; ut vel *nihil* nobis, vel *aliquid decedat*.

§. 2. *Indefinite* aliorum commoda promotum it, qui animam, ac corpus ſuum probe excolit, ut utiles abs ſe actiones in alios proficiſci queant; aut ſi ingenij per ſolertiam talia inveniat,

niat, quibus vita humana reddatur inſtructior. Unde contra hoc officium peccare ſunt cenſendi, qui nullam honeſtam artem addiſcunt, vitaq́; per ſilentium tranſita animam pro ſale habent, ne puteſcant, numerus tantum & fruges conſumere nati. Et qui opibus per majores relictis contenti, ideo impune abs ſeſe ignaviæ litari credunt, quod aliorum induſtria jam ſit partum, unde victitent. Et qui divitiis ſoli incubuere repertis, nec partem poſuere ſuis. Item qui ad porcorum inſtar neminem niſi morte ſua exhilarant. Et id farinæ alia otioſa terræ pondera.

§. 3. Viciſſim illis, qui de mortalium genere bene mereri inſtituunt, cæteri hoc debent, ut ipſis ne invideant, nec præclaris eorundem conatibus remoram injiciant. Tum ſi alia non ſit via paria cum illis faciendi, ſaltem celebritatem memoriæ famæq́; eorum, qui præcipuus laborum fructus eſt, promotum eant.

§. 4. Inprimis autem illa bona, quæ citra noſtrum detrimentum, moleſtiamq́; aut laborem præſtari poſſunt, non libenter in alios diſpenſare, deteſtanda malignitas & inhumanitas habetur. Quæ vocari ſolent *res innoxiæ utilitatis*, ſeu quæ accipienti proſunt, præſtantem non gravant. Uti ſunt, non prohibere aquam profluentem, pati ab igne ignem capere, conſilium

ſilium fidele deliberanti dare, erranti comiter monſtrare viam. Sic ſi quis rem aliquam amplius poſſidere nolit, propter nimiam copiam, aut quia aſſervatio ejus ipſi moleſta eſt; cur non malit eam potius integram relinquere, ut alijs non hoſtibus uſum præbere poſſit, quam eandem corrumpere? Sic non fas nutrimentũ perdere, ubi nos ſaturati ſumus, neq; fontem obturare, aut occultare, ubi nos affatim bibimus, neq́; ſigna navigationis itinerisq́; abolere, poſtquam iis uſi ſumus. Huc pertinent modicæ ſtipes locupletum in egenos collatæ; item illa humanitas, quæ juſta de cauſa peregrinantibus exhibetur, præſertim ubi aliqua ipſos calamitas oppreſſerit: & ejus generis alia.

§. 5. Sublimior gradus humanitatis eſt, ex ſingulari benevolentia gratis quid in alterum conferre, impenſa aut opera laborioſa cõſtans, quo ipſius neceſſitatibus ſubveniatur, aut eidem inſignis quæpiam utilitas cõcilietur. Quæ κατ' ἐξοχὴν vocantur *beneficia*, aptiſſima materia inſignem laudem parandi, ſi magnitudo animi, & prudentia eadem rite temperaverit. Eorum diſpenſationem ac modum fere conditio dantis atq; accipientis moderatur. In quibus id cumprimis obſervandum, ne obſit benignitas & iis ipſis, quibus benigne videtur fieri, & cæteris: deinde ne major benignitas ſit,

quam

quam facultas; tum ut pro dignitate cuiq; tribuatur, & quidem ante omnia bene meritis, tum ut quisq; noſtræ opis indiget, obſervatis quoq; conjunctionis gradibus inter homines. Videndum quoq;, quid cuiq; maxime neceſſe ſit, & quid quisq; nobiſcum, aut ſine nobis poſſit conſequi, aut non poſſit Modus quoq; dandi multum gratiæ beneficiis addit, ſit hilari fronte, promte, & cum conteſtatione benevolentiæ demus.

§. 6. Viciſſim in eo, qui beneficium accepit, exiſtere debet *gratus animus*, quo is oſtendit, iſtud ſibi acceptum fuiſſe, dantiq; eam ob cauſam favet, & occaſionem quærit paria reponendi, aut amplius, quantum ejus fieri poteſt. Nam id non neceſſarium eſt, ut præciſe tantum reddamus, quanti id fuit, quod datum eſt; ſed ſæpe ſtudiũ & conatus obligationem explent. Modo tamen nihil ſit, quod ei, qui beneficium ſe dediſſe prætendit, recte opponi poſſit. Nam qui me ex aquis extraxit, ei nihil debeo, ſi me in eas prius conjecerat.

§. 7. Cæterum quo magis ad devinciendos hominum animos apta ſunt beneficia, eo acrius ad gratiam referendam incumbere decet, qui iſta accepit. Saltem ne eum, qui fiducia noſtri prior nobis benefecit, ob eam rem deteriore eſſe conditione patiamur; nevè beneficium

cium accipiamus, niſi animo nitendi, ne dantem merito dati pœniteat. Nam ſi certam ob cauſam peculiariter alicui nolimus obligari, licebat oblatum beneficium dextre recuſare. Et ſane ſi absq́; neceſſitate gratiæ referendæ foret, contra rationem fecerit, ſi quis ſua temere jactaverit, & quod periturum proſpicit beneficium prior contulerit. Quo modo omnis tolleretur inter homines beneficentia & fiducia, unaq́; omnis benevolentia, neq; eſſet inter eos quidquam gratuitæ opis, nec ullum gratiæ conciliandæ initium.

§. 8. Quanquam autem *in animo ingrato per ſe nulla ſit injuria:* fœdius tamen & magis odioſum ac deteſtabile habetur nomen ingrati, quã injuſti. Cenſetur enim animi valde abjecti & degeneris, ſeipſum indignum declarare eo judicio, quod alter de ipſius probitate tulit; ac ne beneficiis quidem, quæ etiam bruta demulcent, moveri poſſe ad concipiendum humanitatis ſenſum. In foro tamen civili ob ſimplicem ingratitudinem, ſeu ubi quis nudi beneficij obliviſcitur, & occaſione id data referre negligit, *actio* non ſolet dari. Pars enim optima beneficij perit, ſi actio, uti certæ pecuniæ, detur; jam enim creditum eſſe incipiet. Et cum res honeſtiſſima ſit referre gratiam, deſinet eſſe ita ſplendide honeſta, ſi ſit neceſſaria. Deniq; huic

reparatione damni & pœnitentia adquieſcere non vult, ſed vindictam utiq; manu ſibi quæſitum it, nihil aliud agit, quam ut acerbitati animi ſui obſequatur, adeoq; ex cauſa ſupervacua pacem inter homines abrumpat. Quo nomine damnatur etiam naturali lege *vindicta,* quæ nullum alium finem habet propoſitum, quam ægre facere illis, qui nos læſerunt, eorumq́; dolore noſtrum animum ſatiare. Eo proniores autem mortales ad condonandas mutuas offenſas eſſe decet, quo frequentius ipſi ſupremi Numinis leges violant, eoq́; & ipſi venia quotidie opus habent.

CAPUT VII.

DE AGNOSCENDA NATURALI Hominum Æqualitate.

§. 1.

EST homo animal non modo ſui conſervandi ſtudioſiſſimum, ſed & cui inſita ſit delicata quædã ſui æſtimatio, cui ſi quid detrahatur, non minus ſæpe commoveri ſolet, quam illata corpori aut rebus noxa. Quin in ipſo hominis vocabulo judicatur ineſſe aliqua dignatio, ſicut ultimum ſimul atq; efficaciſſimum argumentum, quo aliorum inſolens inſultatio retunditur, iſthoc habeatur: utiq; non canis ſum, ſed æque homo atq; tu. Cum igitur natura humana omnibus æque competat,

&

& nemo libenter velit aut poſſit illi ſociari, abs quo non ſaltem tanquam æque homo, & communis naturæ particeps æſtimatur: ideo *ſecundo* loco inter officia quorumlibet in quoſlibet habetur: *Ut quisq́; alterum hominem æſtimet atq́; tractet, tanquam naturaliter ſibi æqualem, ſeu ut æque hominem.*

§. 2. Conſiſtit autē iſthæc hominum æqualitas non in eo ſolum, quod hominum adultorum *vires* fere ſint æquales, hactenus, ut etiam imbecillior robuſtiori mortem adferre poſſit, per inſidias, aut adjuvante dexteritate, armorumq́; habilitate: ſed & in eo, quod licet unus præ altero variis dotibus animi corporisq́; à natura ſit ornatus, non eo minus tamen legis naturalis præcepta adverſus alios ei ſint exercenda, atq; ipſe ab aliis idem expectat; nec ideo plus licentiæ ipſi concedatur alios injuriis afficiendi. Sicuti & contra neminem parca in ipſum natura, aut tenuis fortuna per ſe ad id condemnat, ut deterioris conditionis circa fruitionem communis juris ſit, quam alij. Sed quæ unus ab altero poſtulare aut expectare poteſt, eadem alij quoq;, cæteris paribus, ab eodem debent; & quod juris quis in alios ſtatuit, eo ipſum uti maxime convenit. *Obligatio* quippe *ad colendam cum aliis hominibus vitam ſocialem omnes homines æqualiter ſtringit*; nec uni

magis licet leges naturales in alio violare quã alteri. Etſi nec deſint populares rationes eam æqualitatem illuſtrantes; puta quod ex eadem ſtirpe omnes deſcendamus, eodem modo naſcamur, nutriamur, moriamur; quodq́; Deus nemini de ſtabili & inconcuſſa fortuna caverit. Sicut & ſcita religionis Chriſtianæ parando Numinis favori non nobilitatem, potentiam, divitiasvè, ſed pietatis ſinceritatem commendant, quæ æque in humilem, quam illuſtri poſitum loco cadere poteſt.

§. 3. Ex hacce porro æqualitate conſequitur: eum, qui aliorum opera ad commodum ſuum uti vult, viciſſim quoq; in eorundem uſus ſeſe diſpenſare debere. Nam qui poſtulat, ut alij quidem ſibi inſerviant, ipſe contra ſemper immunis eſſe cupit, is alios utiq; ſibi inæquales ducit. Inde uti ad ſocietatem quam maxime ſunt idonei, qui facile eadem omnibus permittunt, quæ ſibi: ita plane inſociabiles ſunt, qui dum alijs ſuperiores ſeſe exiſtimant, omnia licere ſibi ſolis volunt, & ante cæteros honorem ſibi arrogant, partemq́; præcipuã ex rebus in medio poſitis, ubi nullo præ reliquis eximio jure pollent. Unde & id inter communia legis naturalis officia eſt; *ut ne quis, cui peculiare jus non eſt quæſitum, plus ſibi, quam reliquis arroget, ſed alios æquo ſecum jure frui permittat.*

§. 4

§. 4. Eadem æqualitas quoq; oſtendit, quomodo quis ſeſe debeat gerere, ubi *jus inter alios* ipſi ſit *diſtribuendum*; nempe ut tanquam æquales eos tractet, & neutri præter merita cauſæ quid præ altero indulgeat. Secus enim ſi fit, is qui poſthabetur contumelia ſimul & injuria afficitur, & dignatio à natura data eidem detrahitur. Unde conſequitur, ut res communis æqualibus porticnibus inter æquales jure ſit dividenda. Ubi diviſionem res non admittit, eadem com̃uniter uti debent, qui æquale jus habent; idq́; ſi quantiras re, permittat, quantum quisq; velit. Sin res iſtud non ferat, ut tunc utantur ea re præfinito modo, & proportionate ad numerum utentium. Alius enim modus excogitari non poteſt æqualitatem obſervandi. Quod ſi autem neq́; dividi res, neq́, communiter haberi poſſit, uſus ejus ſit vel alternus, vel ſi ne hoc quidem ſuccedat, aut reliquis æquipollens præſtari nequeat, per *ſortem* uni res erit adjudicanda. Nam in ejusmodi caſibus commodius quam ſors remedium inveniri nequit; quippe quæ opinionem contemtus removet, & cui non favet, de dignatione nihil detrahit.

§. 5. Contra hoc officium peccatur per *ſuperbiam*, qua quis nulla de cauſa aut non ſufficiente aliis ſe præfert, & velut inæquales eos-

dem

dem præ ſe deſpicit. *Nulla de cauſa* dicimus. Nam ubi quis ſibi rite jus quæſivit, quod ipſi præ aliis prælationem dat, recte illud exercere & tueri poteſt, citra tamen inanem faſtum, aut aliorum contemtum. Sicuti & contra quilibet alteri prælationem, honoremq́;, qui ipſi debetur, merito præſtat. De cætero veræ generoſitati ſemper comes eſt honeſta quædam *humilitas*, quæ conſiſtit in reflexione, quam facimus ſuper infirmitate naturæ noſtræ, & erroribus, quos olim potuimus commiſiſſe, aut deinceps poſſumus committere, qui non minores ſunt iis, qui ab aliis committi poſſunt. Per quã efficitur, ut nos nemini præferamus, reputantes, cæteros æque bene ſuo libero arbitrio, ac nos, uti poſſe, quo æque pollent; cujus legitimus uſus unicum illud eſt, quod homo pro ſuo reputare poſſit, & quo ſeſe æſtimare aut deſpicere queat. Nulla autem de cauſa ſeſe efferre revera ridiculum eſt vitium; quia & per ſe ſtultum, propter nihil ſe magni facere; & quia alios omnes pro ſtultis habet, quaſi ipſum citra rationem eſſent æſtimaturi.

§. 6. Magis adhuc peccatur, ſi quis *contemtum* adverſus alios oſtendat ſignis exterioribus, factis, verbis, vultu, riſu, ac quacunq; contumelia. Quod peccatum eo deterius eſt cenſendum, quo aſperius aliorum animi in iras ac ulciſcen-

ciſcendi libidinem concitantur. Adeo ut multi deprehendantur, qui vitam malint præſenti periculo exponere, multo magis pacem adverſus alios abrumpere, quam contumeliam inultam pati. Quippe cum per hanc violetur gloria & exiſtimatio, cujus integritate & vigore omnis animi voluptas conſtat.

CAPUT VIII.

DE PROMISCUIS OFFICIIS HUMANITATIS.

§. 1.

INter officia quorumlibet erga quoſlibet, & quæ propter communem ſocialitatem ſunt exercenda, *tertio* loco id ponitur: *ut quilibet alterius utilitatem, quantum commode poteſt, promoveat.* Cum enim cognationem quandam inter homines natura conſtituerit, parum fuerit alios non læſiſſe aut contemſiſſe; ſed talia quoq; in alios conferenda, aut invicem comunicanda, ex quibus mutua inter homines benevolentia alatur. Proſumus autem aliis vel *indefinite*, vel *definite*; idq; ut vel *nihil* nobis, vel *aliquid decedat*.

§. 2. *Indefinite* aliorum commoda promotum it, qui animam, ac corpus ſuum probe excolit, ut utiles abs ſe actiones in alios proficiſci queant; aut ſi ingenij per ſolertiam talia inveniat,

niat, quibus vita humana reddatur inſtructior. Unde contra hoc officium peccare ſunt cenſendi, qui nullam honeſtam artem addiſcunt, vitaq́; per ſilentium tranſita animam pro ſale habent, ne puteſcant, numerus tantum & fruges conſumere nati. Et qui opibus per majores relictis contenti, ideo impune abs ſeſe ignaviæ litari credunt, quod aliorum induſtria jam ſit partum, unde victitent. Et qui divitiis ſoli incubuere repertis, nec partem poſuere ſuis. Item qui ad porcorum inſtar neminem niſi morte ſua exhilarant. Et id farinæ alia otioſa terræ pondera.

§. 3. Viciſſim illis, qui de mortalium genere bene mereri inſtituunt, cæteri hoc debent, ut ipſis ne invideant, nec præclaris eorundem conatibus remoram injiciant. Tum ſi alia non ſit via paria cum illis faciendi, ſaltem celebritatem memoriæ famæq́; eorum, qui præcipuus laborum fructus eſt, promotum eant.

§. 4. Inprimis autem illa bona, quæ citra noſtrum detrimentum, moleſtiamq́; aut laborem præſtari poſſunt, non libenter in alios diſpenſare, deteſtanda malignitas & inhumanitas habetur. Quæ vocari ſolent *res innoxiæ utilitatis*, ſeu quæ accipienti proſunt, præſtantem non gravant. Uti ſunt, non prohibere aquam profluentem, pati ab igne ignem capere, conſilium

ſilium fidele deliberanti dare, erranti comiter monſtrare viam. Sic ſi quis rem aliquam amplius poſſidere nolit, propter nimiam copiam, aut quia aſſervatio ejus ipſi moleſta eſt; cur non malit eam potius integram relinquere, ut alijs non hoſtibus uſum præbere poſſit, quam eandem corrumpere? Sic non fas nutrimentũ perdere, ubi nos ſaturati ſumus, neq; fontem obturare, aut occultare, ubi nos affatim bibimus, neq; ſigna navigationis itinerisq; abolere, poſtquam iis uſi ſumus. Huc pertinent modicæ ſtipes locupletum in egenos collatæ; item illa humanitas, quæ juſta de cauſa peregrinantibus exhibetur, præſertim ubi aliqua ipſos calamitas oppreſſerit: & ejus generis alia.

§. 5. Sublimior gradus humanitatis eſt, ex ſingulari benevolentia gratis quid in alterum conferre, impenſa aut opera laborioſa cõſtans, quo ipſius neceſſitatibus ſubveniatur, aut eidem inſignis quæpiam utilitas cõcilietur. Quæ κατ᾽ ἐξοχὴν vocantur *beneficia*, aptiſſima materia inſignem laudem parandi, ſi magnitudo animi, & prudentia eadem rite temperaverit. Eorum diſpenſationem ac modum fere conditio dantis atq; accipientis moderatur. In quibus id cumprimis obſervandum, ne obſit benignitas & iis ipſis, quibus benigne videtur fieri, & cæteris: deinde ne major benignitas ſit, quam

cium accipiamus, niſi animo nitendi, ne dantem merito dati pœniteat. Nam ſi certam ob cauſam peculiariter alicui nolimus obligari, licebat oblatum beneficium dextre recuſare. Et ſane ſi absq; neceſſitate gratiæ referendæ foret, contra rationem fecerit, ſi quis ſua temere jactaverit, & quod periturum proſpicit beneficium prior contulerit. Quo modo omnis tolleretur inter homines beneficentia & fiducia, unaq; omnis benevolentia, neq; eſſet inter eos quidquam gratuitæ opis, nec ullum gratiæ conciliandæ initium.

§. 8. Quanquam autem *in animo ingrato per ſe nulla ſit injuria:* fœdius tamen & magis odioſum ac deteſtabile habetur nomen ingrati, quã injuſti. Cenſetur enim animi valde abjecti & degeneris, ſeipſum indignum declarare eo judicio, quod alter de ipſius probitate tulit; ac ne beneficiis quidem, quæ etiam bruta demulcent, moveri poſſe ad concipiendum humanitatis ſenſum. In foro tamen civili ob ſimplicem ingratitudinem, ſeu ubi quis nudi beneficij obliviſcitur, & occaſione id data referre negligit, *actio* non ſolet dari. Pars enim optima beneficij perit, ſi actio, uti certæ pecuniæ, detur; jam enim creditum eſſe incipiet. Et cum res honeſtiſſima ſit referre gratiam, deſinet eſſe ita ſplendide honeſta, ſi ſit neceſſaria. Deniq; huic

uni legi vix omnia fora eſſent ſuffectura, ob difficillimam æſtimationem circumſtantiarũ, quæ beneficium vel intendunt, vel elevant. Et eam ipſam ob cauſam beneficium dedi, i. e. ejus quod dedi refuſionem mihi ſtipulatus non ſum, ut & alteri foret occaſio oſtendendi, ſe honeſti amore, non ex metu pœnæ humanæ aut coactionis gratiam retuliſſe; utq́; ipſe non ſpe lucri, ſed ob humanitatem exercendam videar erogaſſe, de quo recipiendo mihi caveri noluerim. Enimvero qui non ſolum beneficium non rependit, ſed & benefactori inſuper malũ reponit, ille ob hocce factũ eo graviore pœna eſt afficiendus, quo fœdiorem animi malignitatem ſibi ineſſe oſtendit.

CAPUT IX.
DE OFFICIO PACISCENtium in genere.

§. 1.

Ab officiis abſolutis ad hypothetica fit velut tranſitus per pacta intermedia, quippe cum omnia officia, præter jam enumerata, pactum expreſſum aut tacitum videantur præſupponere. Igitur hoc loco agendum erit *de natura pactorum*, & quid illa ineuntibus obſervandum ſit.

§. 2. Fuiſſe autem *neceſſarium pacta inter homines*

mines iniri, ſatis manifeſtũ eſt. Quanquam enim officia humanitatis late ſeſe per vitam humanã diffundant; hautquidquam tamen ex eo ſolo fonte deduci omnia poſſunt, quæ hominibus ab ſe invicem utiliter percipere licebat. Nam neq; quibusvis ea eſt ingenij bonitas, ut omnia quibus aliis prodeſſe poſſunt, ex ſola humanitate velint præſtare citra exploratam ſpem paria recipiendi. Et frequenter illa, quæ ab aliis in nos proficiſci queunt, ejusmodi ſunt, ut gratis eadem nobis exhiberi ſalva fronte poſtulare nequeamus. Sæpe quoq; noſtram fortunam aut perſonam non decet, alteri tale beneficium debere. Adeoq; ut plurimum alter dare non poteſt, ſæpe nos accipere nolumus, niſi iſte paria à nobis recipiat. Non raro deniq; alios latet, qua ratione commodis noſtris inſervire queant. Igitur ut mutua inter homines officia, qui fructus eſt ſocialitatis, eo crebrius & ad certas velut regulas exerceantur, neceſſum fuit homines ipſos inter ſe convenire ſuper ejusmodi rebus invicem præſtandis, quæ ex ſola humanitatis lege certo ſibi polliceri ab aliis non poterant. Adeoq; in anteceſſum determinandum fuit, quid alteri quis præſtare, quidq; ab eodem iterum expectare, ſuoq; jure exigere deberet. Id ipſũ autem fit per *promiſſa*, & *pacta*.

§. 3. Circa iſthæc generale officium ex lege

naturali debitum eſt: *ut quilibet fidem datam ſervet*, ſeu promiſſa & pacta expleat. Citra hoc enim ſi eſſet, plurima pars utilitatis periret, quæ humano generi communicatis invicem operis ac rebus enaſci apta eſt. Et ni promiſſa ſervandi neceſſitas foret, handquidquam liceret rationes ſuas firmiter aliorum hominum ſubſidiis ſuperſtruere. Quin & ex decepta fide juſtiſſimæ querelarum belliq; cauſæ pullulare ſunt idoneæ. Nam ubi ego ex pacto aliquid præſtiterim, altero fidem fallente, mea mihi res aut opera fruſtra periit. Sin vero nihil adhuc præſtiti, rationes tamen, & deſtinata mea turbari moleſtum eſt; cum alio modo rebus meis potuiſſem conſulere, niſi iſte ſe mihi obtuliſſet. Et indignum eſt ludibrio haberi, quia alterum cordatum ac bonum virum credidi.

§. 4. Obſervandum autem, ea quæ ex ſolo humanitatis officio debentur, in hoc potiſſimũ differre ab iis, quæ ex pacto aut promiſſo perfecto debentur; quod iſta quidem recte pe tantur, & honeſte præſtentur; ſed ubi alter ea ultro præſtare neglexerit, de inhumanitate duntaxat, feritate, aut duritia ejuſdem queri poſſum, non tamen per violentiam propriam, aut ſuperioris eundem ad præſtandũ cogere. Id quod tamen licet, ubi ultro non præſtantur, quæ ex promiſſo perfecto, aut pacto debentur.

Inde

Inde etiam ad illa *jus imperfectum*, ad hæc *jus perfectum* habere: ſicut & ad illa *imperfecte*, ad hæc *perfecte obligari* dicimur.

§. 5. Fidē damus vel *per actum ſolitarium* ſeu μονόπλευρον, vel *per actum reciprocū* ſeu δίπλευρον. Quandoq; enim unus ſe duntaxat ad quid præſtandum obſtringit; quandoq; autem duo pluresvè mutuo ſe ad quid præſtandum obligant. Prior actus vocatur *promiſſum gratuitum*, poſterior *pactum*.

§. 9. *Promiſsio* poteſt dividi in *imperfectam* & *perfectam*. Illa eſt, quando ipſi quidem, qui promittimus, utiq; obligari volumus; ut tamen alteri jus ad exigendum non demus, ſed ut nolimus ad promiſſum noſtrum implendū violenter compelli. v. g. Si ita concipiam promiſſum; ego ſerio deſtinavi hoc vel illud tibi præſtare, & peto, ut mihi credas. Sic enim videor obligatus magis ex lege veracitatis, quam juſtitiæ, maloq; videri propriæ conſtantiæ & gravitatis impulſu ferri ad faciendum officium, quam propter jus alterius. Huc ſpectant pollicitationes virorum potentum aut gratioſorum, quibus alicui non per verba honoris, ſed ſerio ſuam commendationem, interceſſionem, promotionem, aut ſuffragium ſpondent: quæ tamen hautquaquam velut jure aliquo abs ſe volunt exigi, ſed in ſolidum ſuæ hu-

manitati ac veracitati cupiunt imputari: ut officij ſui gratia eo major ſit, quo longius ab eodem coactio abfuerit.

§. 7. Perfecta autem promiſſio eſt, quando non ſolum ipſe utiq; obligari volo, ſed & ſimul jus in alterum confero, ut rem promiſſam velut debitam plene me poſcere queat.

§. 8. Porro ut promiſſa & pacta nos obligent ad aliquid dandum aut faciendum, quod antea non debebamus, aut omittendum, quod antea jure poteramus facere, maxime requiritur *ultroneus noſter conſenſus*. Nam cum cujusvis promiſſi & pacti impletio cum aliquo onere ſit conjuncta, nulla propior ratio eſt, quare ſuper eo conqueri recte nequeamus, quam quia ultro in id conſenſimus, quod evitare penes nos erat.

§. 9. Conſenſus etſi regulariter per *ſigna*, puta voces, literas, nutusq, exprimi ſoleat; aliquando tamen contingit, ut ille citra iſthæc ſigna ex ipſa negotij natura, aliisq; circumſtantiis liquido colligatur. Sicuti interdum *ſilentium*, cum certis cicumſtantiis conſideratum, loco ſigni conſenſum exprimentis valet. Unde & dantur *pacta tacita*, quando nempe conſenſus noſter non per ejusmodi ſigna, quæ regulariter in commercio hominum recepta ſunt, exprimitur, ſed quando idem ex negotij natura

ra, aliisq́; circumſtantiis liquido colligitur. Sic & principali pacto ſæpe adhæret pactum tacitum, quod ex ipſa negotij natura profluit. Sicut & uſitatiſſimum, ut in pactis tacitæ quædã exceptiones, & conditiones neceſſariæ ſint ſubintelligendæ.

§. 10. Ut autem aliquis liquido conſentire poſſit, requiritur *uſus rationis* hactenus, ut præſens negotium intelligat, an ſibi conveniat, & abs ſe præſtari queat, eoq́; perpenſo conſenſum ſuum ſufficientibus ſignis exprimere posſit. Unde ſequitur, promiſſa & pacta *infantum*, ut & *amentium ac furioſorum*, (niſi ubi dilucidis intervallis furor diſtinguitur,] nulla eſſe. Id quod & de promiſſis *ebriorum* eſt pronunciandum, ſi ebrietas jam eo usq; proceſſerit, ut ratio ſit plane obruta & ſopita. Nam pro vero & deliberato conſenſu haberi nequit, ſi quis vel maxime momentaneo & inconſulto impetu in aliquid inclinet, aut ſigna quædam edat conſenſum alias exprimentia, eo tempore, quando mens velut medicamine quodam loco mota fuerat. Sed & impudens foret, tale promiſſum, præſertim cum magno onere conjunctum, exigere velle. Quin ſi quis ebrietatem eam captavit, & obſervata alterius facilitate promiſſum aſtute elicuit, ne abs doli quidem fraudisq́; crimine immunis erit. Aſt qui, diſcuſſa crapula

per ebrietatem acta rata habuerit, utiq; obligabitur, non tam ex eo quod ebrius, quam quod ſobrius egit.

§. 11. Cæterum quousq; in *pueris* duret imbecillitas rationis, contrahendam obligationẽ impediens, lege naturali adeo accurate definiri nequit; cum in aliis citius, in aliis tardius judicium matureſcat. Sed illud eſt ex cujusvis quotidianis actionibus judicandum. Etſi in plerisq; civitatibus leges civiles certum heic temporis terminum in univerſũ conſtituerint. Sicuti & alicubi ſalutariter eſt receptum, ut aliorum prudentiorum autoritatem adhibere neceſſum haberent in contrahendis obligationibus, quousq; inconſultus ille juventæ impetus deferbuiſſe cenſeretur. Quippe cum ea ætas, etiã quando negotium quod geritur intelligit, vehementi fere ac parum provido impetu feratur, ac in promiſſa ſit facilis, ſpei plena, liberalitatis famam captans, in amicitias ambitioſe colendas prona, ac diffidere neſcia. Unde & dolo vix caret, qui iſtius ætatis facilitati imminet; & juniorum diſpendiis locupletari vult, quæ iſti per judicij imbecillitatem prævidere aut æſtimare non norunt.

§. 12. Conſenſũ quoq; impedit *error*. Circa quem hæ regulæ ſunt obſervandæ. 1. Ubi in promiſſione aliquid tanquam conditionem ſup-

ſuppoſuerim, citra cujus intuitum promiſſurus non fueram, naturaliter promiſſionis nulla erit vis. Nam promiſſor conſenſit non abſolute, ſed ſub conditione: qua non adparente, promiſſio quoq; nulla eſt. 2. Si ex errore ad paciſcendum aut contrahendum fuerim impulſus, eumq́; re integra & quando nihil adhuc fuit præſtitum deprehendero, æquum ſane fuerit, ut facultas pœnitendi mihi concedatur; præſertim ubi præ me tulero, dum ad paciſcendum accedo, quæ me cauſa impellat, nec alter ex mea pœnitentia detrimentum patiatur, aut id penſare ego paratus ſim. Verum ubi res non amplius eſt integra, & ubi error tunc demum patuerit, quando jam pactum eſt impletum, ex toto aut ex parte; qui erravit à pacto reſilire non poterit, niſi quantum alter ex humanitate velit indulgere. 3. Ubi error contingerit circa ipſam rem, de qua convenitur, pactum vitiatur non tam ob errorem, quam quia legibus pacti non fuit ſatisfactum. Nam in pactis ipſa res, de qua convenitur, ejusq́; qualitates debent eſſe cognitæ; citra quam cognitionem liquidus conſenſus intelligi nequit. Unde defectu deprehenſo, qui lædendus fuerat vel à contractu reſilire poteſt, vel alterum ad defectum ſupplendum adigere, vel etiam ad præſtandum id quod intereſt, ubi ipſius dolus aut culpa intervenit.

§. 13. Quod ſi quis *dolo* & malitioſa fraudulentia alterius inductus fuit ad promittendum aut paciſcendum, ita eſt habendum. 1. Si tertius dolum adhibuerit, non colludente eo, quicum paciſcimur, negotium erit firmum: ab eo tamen, qui dolum adhibuit, poterimus repetere id quod intererat, nos non fuiſſe deceptos. 2. Qui dolo ſuo malo cauſam dedit, ut ipſi quid promitterem, cum eovè paciſcerer, ei ex iſthoc actu hautquidquam obligor. 3. Si quis ultro quidem & liquida cum deſtinatione animi ad paciſcendum acceſſerit, in ipſo tamen negotio, puta, circa objectum, ejusvè qualitates & æſtimationem dolus interceſſerit; hactenus pactum erit vitioſum, ut in arbitrio decepti ſit illud penit⁹ diſſolvere, aut læſionis penſationem exigere. 4. Quæ ad eſſentiam negotij non faciunt, nec expreſſe fuerunt deſignata, actum de cætero rite conceptũ non vitiant; licet forte alter de iis, dum paciſcitur, tacite cogitavit; aut ejus opinio aſtu fuit confirmata, quousq; contractus concluſus foret.

§. 14. *Metus* qui circa promiſſa & pacta intervenit, *dupliciter* ſumitur, vel pro *ſuſpicione* probabili fore, ut ab altero decipiamur, idq́; vel quia ejusmodi vitium in animo ipſius hæret, aut quia malignam ſuam voluntatem ſat perſpicue ſignificavit: vel pro *vehementi animi*

ni terrore, orto ex intentato gravi malo, ni promiſſum aut pactum inire velimus. Circa *priorem* ſpeciem metus ita habendum. 1. Qui confidit illius promiſſis & pactis, cui fidei religio in univerſum nihili fit, imprudenter quidẽ facit; ſed eam ſolam ob cauſam pactum non redditur irritum. 2. Ubi pactum jam ſit initũ, ac nulla nova emergant indicia intentatæ deceptionis, non licebit à pacto reſilire ex obtentu vitiorum, quæ ante pactum erant cognita. Nam quæ cauſa aliquem non prohibuit, quo minus paciſceretur, eadem quoq; prohibere non debet, ne pactum impleat. 3. Ubi poſt pactum initum certiſſima emergant indicia, alterum id agere, ut mihi, quando meum priore loco præſtitero, illudat, non prius ad præſtandum adigi potero, quam contra eam deceptionem mihi cautum ſit.

§. 15. Circa *alteram* ſpeciem metus hæ regulæ obſervandæ. 1. Pacta, quæ ineuntur propter metũ à tertio incuſſum, valida ſunt. Nam in hoc utiq; nullum reſidet vitium, quo minus jus ex pacto ſibi adverſus me adquirere queat; & metum ab altero intentatum diſcuſſiſſe, penſatione utiq; dignum eſt. 2. Quæ pacta ex metu aut reverentia imperij legitimi ineuntur, aut ob auctoritatẽ eorum, quibus magnopere devincti ſumus, valida ſunt. 3. Pacta, ad quæ

quæ ab illo ipſo, cui promittit aut quicum paciſcitur, injuſta ejusdem vi quis compellitur, invalida ſunt. Nam injuria, quam alter incuſſo metu injuſtò mihi infert, incapacem eum reddit, ut jus ſibi adverſus me ex illo actu quærere poſſit. Et cum quis alias teneatur penſare damnum abs ſeſe datum, per compenſationē velut tolli obligatio intelligitur, ſi non ſolvitur id, quod ſtatim reſtitui debebat.

§. 16. Præterea oportet *conſenſum* non in pactis ſolum, ſed & promiſſis eſſe *mutuum*; ſic ut conſentire debeat non ſolum qui promittit, ſed & cui promittitur. Quando enim hujus conſenſus abeſt, ſeu quando is oblatum promiſſum acceptare detrectaverit, res promiſſa penes promiſſorem manet. Qui enim alteri rem ſuam offert, neq; invito eam vult impingere, neq; pro derelicta habere. Ergo ſi alter non acceptet, juri promittentis in rem oblatam nihil decedit. Quod ſi rogatio anteceſſit, cenſebitur ea durare, niſi expreſſe fuerit revocata; eoq́; caſu in anteceſſum acceptatio facta intelligitur. Ita tamen ut rogationi reſpondeat oblatio. Nam ſi hæc diſcrepet, expreſſa requiritur acceptatio; quia ſæpe mihi non conſulitur, niſi tantundem quantum rogavi accepero.

§. 17. Circa *materiam* promiſſorem & pactorum requiritur, ut quod promittimus aut

paciſci-

paciſcimur *non ſit ſupra noſtras vires*, nevè id patrare lege aliqua prohibeamur: alias enim aut ſtolide aut improbe promittimus. Exinde conſequitur; neminem ſeſe obligare poſſe ad id, quod ipſi eſt impoſſibile. Quod ſi autem res, quæ tempore pacti initi poſſibilis habebatur, poſt impoſſibilis aliquo caſu citra paciſcentis culpam facta ſit, re integra pactum erit nullum Ubi quid præſtitum ab altero jam fuit, id reſtituendum, aut æquipollens reponendum. Sine hoc quidem fieri poſſit, ſummus erit conatus adhibendus, ne alter detrimenti quid capiat. Nam in pactis primario reſpicimus ad id, de quo expreſſe fuit conventum; ubi hoc obtinere non poſſumus, ſufficit æquipollens exhiberi: ſaltem ne damnum ſentiamns omni modo cavendum eſt. Qui vero dolo aut gravi culpa ſibi ipſe vires præſtandi detraxit, non ſolum ad ſummum conatum tenetur, ſed & velut in ſupplementi vicem malo inſuper poterit mactari.

§. 18. Patet quoq; ad *rem illicitam* præſtandam obligari nos non poſſe. Nam nemo valide ſe poteſt obſtingere ulterius, quam ipſi eſt poteſtas. Aſt qui lege actionem prohibet, adimit utiq; poteſtatem eam ſuſcipiendi, & de eadem præſtanda obligationem admittendi. Cōtradictorium quippe eſt, ex obligatione per

leges

leges confirmata aliquid neceſſario debere facere, quod per eaſdem leges eſt omittendum. Unde peccat quidem, qui illicita promittit; ſed bis peccat, qui eandem præſtat. Ex quo & hoc colligitur; non ſervari debere promiſſa, quæ illi, cui fiunt, noxæ ſunt futura; cum naturali lege prohibitum ſit, ne quis alteri, etiam ſtolide volenti, malum inferat. Si igitur pactum circa rem turpem fuerit initum, neuter ad id explendum tenebitur. Quin & ubi turpe facinus ab uno fuit præſtitum, alter ad ſolvendã conventam mercedẽ non obligabitur. Quod tamen illo intuitu jam eſt datum, repeti nequit, niſi forte dolus aut enormis læſio acceſſerit.

§. 19. Deniq; & hoc manifeſtum eſt, fruſtra promittere nos aut paciſci circa *res alienas*, in quantum illæ non noſtræ, ſed alterius directioni & arbitrio ſunt ſubjectæ. Quod ſi autem ita promiſero; me operam daturum, ut alter, (cui pro imperio me quid imperare non poſſe præſupponitur,) præſtet: tunc teneor omni modo moraliter poſſibili, (i.e. quantum alter honeſte à me poſtulare poteſt, & quantum vitæ civilis ratio fert,) laborare, ut ad eandem præſtandam alter permoveatur. Sed & ſuper rebus aut actionibus noſtris, in quas jam alteri jus fuit quæſitum, tertio valide promittere non poſſum, niſi forte in eum caſum, quo alterius

jus

jus expiraverit. Nam qui prioribus promiſſis aut pactis jus ſuum in alterum jam tranſtulit, ipſe utiq́; nullum tale jus reliquum amplius habet, quod in tertium poſſit conferre. Ac nullo negotio omnia promiſſa & pacta poſſent fieri irrita, ſi liceret aliud inire, in quo contraria priori diſponerentur, ac quicum prius ſimul expleri nequit. In quo fundatur tritum illud: qui prior tempore, potior jure.

§. 20. Eſt præterea circa promiſſa potiſſimum obſervandum, illa concipi ſolere vel *pure & abſolute*, vel ſub *conditione*, ut ſcilicet validitas promiſſionis conferatur in aliquem eventum, à caſu aut arbitrio humano pendentem. Sunt autem *conditiones* vel *poſſibiles* vel *impoſſibiles*. Illæ ſubdividuntur in *caſuales* ſeu fortuitas, quæ ut exiſtant vel non exiſtant penes nos non eſt: *poteſtativas* ſeu arbitrarias, quæ ut exiſtant vel non exiſtant, penes eum eſt, cui promittitur: *& mixtas*, quarum impletio partim ab arbitrio ejus, in quem confertur, partim à caſu dependet. *Impoſſibiles* autem ſunt vel *phyſice* tales, vel *moraliter*; i. e. quædam per rerum naturam fieri à nobis non poſſunt, quædam per leges & honeſtatem fieri non debent. Et impoſſibiles quidem conditiones, ſi naturalem interpretandi ſimplicitatem ſequamur, orationem promittentem faciunt negativam.

etſi per leges fieri poſſit, ut ſi adjectæ ſint negotio alicui ſerio, habeantur pro non adjectis; ne per actus nullum eventum ſortituros hominibus illudatur.

§. 21. Deniq; promittimus & paciſcimur non ſolum per noſmetipſos, ſed etiam aliorũ hominum interventu, quos ipſi voluntatis noſtræ *internuncios* atq; interpretes conſtituimus. Per quos, ubi bona fide egerint, quod à nobis in mandatis habebant, valide obligamur apud eos, qui cum iſtis velut noſtras vices gerentibus egerunt.

§. 22. Atq; hæc ſunt officia hominis abſoluta, ut & per quæ velut tranſitus ad alia fit. Reliqua præſupponunt aliquod *inſtitutum* humanum, generali pacto ſubnixum, & in genus humanum introductum; vel etiam *ſtatum* aliquem peculiarem. Inſtitutorum iſtorum deprehenduntur potiſſimum *tria; ſermo, dominium rerum*, earundemq, *pretium*, & *imperium humanum*. De ſingulis, ut & quæ inde reſultant officiis, deinceps exponendum.

CAPUT X.

DE OFFICIO SERMOCINANTIUM

§. I.

QUam utile ac plane neceſſarium ſit inſtrumentum ſocietatis humanæ ſermo, nemo eſt qui ignorat: cum multi vel ea ſola

ſola facultate collegerint, hominẽ ad agendã vitam ſocialem à natura deſtinatum. Circa hujus ergo legitimum & ſocietati humanæ proficuum uſum id officij lex naturalis hominibus dictitat: *ut ne quis ſermone, aut aliis ſignis ad exprimenda animi ſenſa inſtitutis alterum decipiat*.

§ 2. Sed ut indoles ſermonis penitius intelligatur, ſciendum eſt, circa ſermonem, voce viva aut literis expreſſum, duplicem obligationem occurrere. *Una* eſt, qua iſti, qui eadem lingua utuntur, certæ rei certum vocabulum, prout uſus cujusq; linguæ fert, adplicare tenentur. Cum enim neq; voces, neq; certi literarũ ductus certam rem natura notent: (alias enim omnes linguæ aut ſcripturæ genera concidere deberent,) inde ne uſus linguæ foret inanis, ſi quisq; quò vellet vocabulo quamlibet rem nuncuparet, neceſſum eſt inter eos, qui eadem lingua utuntur, tacitam interceſſiſſe conventionem, ut certam rem certo, & non alio vocabulo denotent. Ni enim in uniformem vocum adplicationem fuerit conſpiratum, impoſſibile eſt, ex ſermone alterius ſenſa animi colligere. Unde vi iſtius pacti quilibet tenetur ita adhibere in ſermone cõmuni vocabula, prout receptus ejus linguæ uſus fert. Ex quo etiam hoc conſequitur, ut quanquam ſenſa ani-

mi à ſermone diſcrepare queant, id tamen in vita humana quisq; voluiſſe cenſeatur, quod verba ejus præ ſe ferunt, etſi fortaſſe intrinſeca mente deſtinatio ab iſtis diſcedat. De hoc enim cum niſi per ſigna conſtare nequeat, omnis uſus ſermonis redderetur irritus, ſi interna animi cogitatio, quam ſibi quisq; pro lubitu fingere poſſet, id quod ſigna præ ſe ferunt in communi vita elidere poſſet.

§. 3. *Altera* obligatio, quæ in ſermone intervenit, in eo conſiſtit, ut quis alicui per ſermonem animi ſui ſenſa ita debeat pandere, ut hæc ex illo liquido cognoſcere queat. Cum enim non loqui tantum, ſed & tacere homo queat, & cum non ſemper, quod quis in animo volvit, id coram quibusvis aperire teneatur: igitur neceſſum eſt, ut peculiaris exiſtat obligatio, quæ alicui neceſſitatem adferat tum ad loquendum, tum ad ita loquendum, ut alter ſenſa animi noſtri intelligat. Oritur autem illa obligatio vel *ex peculiari pacto*, vel *ex communi præcepto legis naturalis*, vel *ex præſentis negotij indole*, cui contrahendo ſermo adhibetur. Sæpe enim expreſſe cum aliquo convenitur, ut quis animi ſui ſenſa ſuper aliquo negotio mihi aperiat; ut, ſi quem informatorem mihi in aliqua diſciplina adſciſcam. Sæpe quoq; præceptum aliquod legis naturalis meam ſcientiam alteri

com-

communicare jubet, ut hoc modo ipſi proſim, vel noxam ab eodem avertam, aut ad noxam accipiendā cauſam vel occaſionem non præbeam. Aliquando deniq; præſens negotium, quod cum alio ſuſceptum eſt, aliter expediri nequit, ni judiciū meum ſuper eo pandam; ut circa celebrandos contractus contingit.

§. 4. Quia autem non ſemper uſu venit, ut ex aliquo horum capitum quævis cogitata mea alteri ſint ſignificanda; patet, me non alia teneri alteri ſermone meo indicare, quam ad quæ ex me intelligenda *jus perfectum aut imperfectum* habet. Adeoq; recte tacendo diſſimulare me poſſe, utut maxime interroger, quæ ut ex me ſciat alter jus non habet, neq; ad id aliqua obligatione ego teneor.

§. 5. Imo quia ſermo *non ſolum* eſt inventus *propter alios, ſed & propter nos ipſos*: ideo ubi aliqua mea in eo verſatur utilitas, neq; cujusquā alterius jus læditur, licebit mihi ſermonem ita formare, ut diverſum ab eo, quod in animo volvo, exprimat.

§. 6. Deniq; quia ſæpe iſti, ad quos loquimur, ita ſunt diſpoſiti, ut ſi ſermone ſimplici & aperto rem ipſam perciperent, detrimento hoc ipſis futurum eſſet, nec nobis bonum quē intendimus finem adſequi liceret: igitur hiſce in caſibus licebit uti ficto coloratoq; ſermone,

& qui noſtram ſententiam & intentionem audientibus directe non repræſentet. Nam qui alicui prodeſſe vult & debet, non utiq; id tenetur facere eo modo, quo finem ſuum non erat obtenturus.

§. 7. Ex hiſce colligitur, in quonam conſiſtat *veritas*, cujus ſtudio boni viri tantopere commendantur: nempe ut verba animi noſtri ſenſa commode repræſentent alteri, cui eadem intelligendi jus, quæq; ut ipſi aperiamus, nobis obligatio perfecta aut imperfecta incumbit, idq; eo fine, ut vel idem ex intellectis animi noſtri ſenſis debitum aliquod comodum nanciſcatur, vel ne, ubi diverſum fuerit ſignificatum, damno præter meritum multetur. Ex quo & hoc obiter patet, non ſemper mendacium admitti, quando etiam data opera non dicitur, quod vel cum ipſa re, vel cum cogitatis noſtris examuſſim congruit: adeoq; veritatem quaſi logicam, quæ in congruentia verborum cum rebus conſiſtit, cum veritate morali non per omnia coincidere.

§. 8. *Mendacium* contra eſt, ubi de induſtria ſermo aliam præ ſe fert ſententiam animi noſtri, quam quæ revera eſt, cum tamen hanc ipſam is, ad quem ſermo dirigitur, intelligendi jus haberet, nobisq; obligatio incumberet efficiendi, ut ille noſtram ſententiam utiq; intelligeret.

§. 9.

§. 9. Ex dictis igitur conſtat, mendacij notam hautquiquam contrahere, qui fictis ſermonibus, fabulisq́; utuntur adverſus pueros aut ſimiles, ad eorum meliorem informationem, quatenus nudæ veritatis non ſunt capaces. Et qui alij fictum ſermonem bono fine adhibent, quem plano adſequi non licebat; puta, ſi innocens protegendus, iratus placandus, mœſtus demulcendus, meticuloſo animus addendus, faſtidioſus ad medicamenta capienda movendus, pertinacia alicujus frangenda, aut malum propoſitum alterius intervertendum, aut ſi arcana reip. & conſilia, quæ intereſt aliorum notitiæ ſubtrahi, fictis rumoribus velut obvelanda, & aliorũ importuna curioſitas ſit amolienda; aut ſi hoſti, quem aperta ratione lædere poteramus, fabulis in ſtrategematis vicem illudamus.

§. 10. Contra ſi aliquis utiq; tenebatur alteri ſenſa animi ſui liquido ſignificare, culpam non effugit, ſi vel partem duntaxat veri dicat, aut ambiguo ſermone alteri illudat, aut tacitá quandam reſtrictionem, à communi uſu abhorrentem, in mente reſervet.

CAPUT XI.
DE OFFICIO JURANTIUM.

§. 1.

PEr *jusjurandum* ſermoni noſtro, omnibusq; actibus, circa quos ſermo intervenit, inſigne accedere firmamentum judicatur. Eſt quippe illud *aſſertio religioſa, qua divinæ miſericordiæ renunciamus, aut divinam pœnam in nos depoſcimus, niſi verum dicamus.* Dum autem omniſcius & omnipotens teſtis ſimul & vindex invocatur, præſumtio veritatis ideo excitatur, quod nemo temere tam impius credatur, ut ita petulanter graviſſimam Numinis indignationem in ſe depoſcere ſit auſurus. Inde officium jurantium hoc eſſe intelligitur, *ut & ad jurandum cum reverentia accedant, & quod juratum eſt religioſe obſervent.*

§ 2. *Finis* porro & *uſus juramenti* in hoc maximè vertitur, ut homines ad enunciandum verum, aut ſervandum promiſſum pactumvè eo firmius adſtringantur metu divini Numinis omniſcij & omnipotentis; cujus vindictam, ſi ſcientes fallant, per jusjurandum in ſe invocant, ubi alias metus ab hominibus imminens non ſatis efficax videbatur; quippe quorum vires contemnere aut declinare, vel ſcientiam fallere ſe poſſe ſperabant.

§. 3. Quia vero præter Numen nihil eſt omniſcium, aut omnipotens, inde abſurde juramentum concipitur *per rem* aliquam, *quæ opinione divinitatis deſtituitur*, hoc ſenſu, ut ea res

teſtis

teſtis atq; ultrix perjurij invocetur. Etſi hoc frequens ſit, ut in juramentis *certa res nominetur, per quam juretur*, hoc ſenſu, ut Deus, ſi jurans fefellerit, vindictam ſuam in iſtam potiſſimam rem exſerat, tanquam juranti cariſſimã, & maximi æſtimatam.

§. 4. In juramentis *formula* illa, qua Deus, dum teſtis & vindex invocatur, deſcribitur, *accommodanda eſt ad perſuaſionem* ſeu religionẽ, quam circa Deum fovet, *qui jurat*. Fruſtra quippe jurando quis adigitur per Deum, quem non credit, adeoq; nec metuit. At nemo per Deum jurare ſe putat alia ſub formula, aut alio ſub nomine, quam quod ſuæ, i. e. ex opinione jurantis, veræ religionis præceptis continetur. Inde quoq; eſt, quod qui *per falſos Deos* jurat, quos ipſe tamen pro veris habet, utiq; obligetur, & ſi fefellerit, revera perjurium admittat. Quia ſub quocunq; ſpeciali conceptu generalem Numinis notionem ante oculos habuit; adeoq́, dum ſciens pejeravit, divinæ majeſtatis reverentiam, quantum in ſe, violavit.

§. 5. Ad juramenti obligationẽ requiritur, ut *animi deliberato* id ſuſceptum ſit. Unde juramento hautquidquam obſtrictus erit, qui ſimpliciter juramentum *recitando* protulerit, aut ejusdem verba concepta in prima perſona alteri præiverit. Aſt qui ſpeciem ſerio juraturi

præ ſe tulit, is utiq; obligabitur, quicquid demum in animo ſuo dum jurat agitaverit. Nam alias omnis uſus juramentorum, imo omnis ratio intervenientibus ſignis ſeſe obligandi ex humana vita tolleretur, ſi quis tacita ſua intentione poſſet impedire, ne effectus ille actum aliquem ſequatur, cui producendo idem eſt inſtiturus.

§. 6. Juramenta in ſe non producunt novam & peculiarem obligationem; ſed obligationi in ſe validæ velut *acceſſorium quoddam vinculum* superveniunt. Semper enim dum juramus ſupponimus aliquid, quo non præſtito divinam pœnam in nos provocamus. Quod ineptum eſſet, niſi illicitum foret non præſtare id, quod ſupponitur; adeoq; niſi jam antea obligaremur. Ex quo ſequitur, quod actus, quibus in ſe vitium adhæret, obligationem impediens, per juramentũ accedens obligatorij non fiant. Sicuti nec per ſubſequens juramentum antegreſſa obligatio valida eliditur, aut jus per eandem quæſitum alteri tollitur. Inde fruſtra quis juraverit, ſeſe alteri debitum non ſoluturum. Nec obligabit juramentum, ubi conſtat, eum qui juravit factum aliquod ſuppoſuiſſe, quod revera ita ſe non habebat, ac niſi id crediſiſſet, non fuiſſe juraturum; inprimis ubi per dolum ejus, cui juratur, in errorem

rorem fuerit adductus. Nec qui injuſto metu me ad jurandum adigit, ex eo juramento jus ſibi adquirit ad aliquid à me recte poſtulandum. Nullas quoq; habebit vires jusjurandum ſuper præſtanda re quapiam illicita; imo & ſuper omittendo aliquo bono, quod legibus divinis aut humanis præcipitur. Deniq; juramentum non immutat naturam & ſubſtantiam promiſſi pactivè, cui accedit. Inde fruſtra jurantur impoſſibilia. Et promiſſio conditionata per juramentum non mutatur in abſolutam, ſeu puram. Et æque in jurato promiſſo requiritur acceptatio.

§. 7. Hoc autem efficiunt juramenta propter interpoſitam Dei invocationem, quem neq; aſtu quis deceperit, & cui nemo impune illuſerit, ut non ſolum *atrocior pœna* cenſeatur manere eum, qui juratam, quam qui injuratam fidem fefellit; ſed & ut à negotijs, quibus adjiciuntur, omnis dol⁹ & *cavillatio* ſit excludenda.

§. 8. Non tamen ſemper late, *ſed & ſtricte quandoq́;* juràmenta ſunt interpretanda, ſiquidem ſubjecta materia id requirere videatur; puta ſi juratum ſit in odium alterius, & non tam promiſſioni, quam minis juramentum ſit adjectum. Quin nec juramentum excludit tacitas conditiones & limitationes, quæ ex ipſa rei natura rite fluunt. Puta, ſi alicui quisquid

velit petendi opionem jurato conceſſi, ubi iſte iniqua aut abſurda petierit, hautquidquam tenebor. Qui enim aliquid indefinite alteri roganti promittit, antequam noverit, quid iſte ſit petiturus, præſupponit alterum petiturum honeſta, moraliter poſſibilia, non abſurda, non ſibi aut aliis pernicioſa.

§. 9. Id quoq; notandum, in juramentis *ſenſum totius orationis valere, prout capere ſe illũ profitcturis, qui juramentũ defert*, ſeu cui juratur. Hujus enim præcipue, non jurantis cauſa juramentum præſtatur. Unde ejusdem quoq; eſt concipere verba juramenti, & quidem quantum fieri poteſt planiſſime; ſic ut ipſe ſignificet, quomodo illa intelligat, & jurans annuat, ſe iſtius ſenſum probe percipere; eaq́; mox ab hoc liquido ſunt exprimenda, ſic ut nulla ratione eadem cavillari & eludere queat.

§. 10 *Diviſio* juramentorum commode deſumitur *ab uſu*, cui illa in vita communi adhibentur. Quædam enim promiſſis pactisq́; adduntur, ut eo majore cum religione obſerventur. Quædam autem adhibentur ad confirmandam alicujus aſſertionẽ circa factum illiquidum, & ubi veritas aliis rationibus commodius inveſtigari nequit. Quale exigitur à teſtibus, ſive qui alieni facti conſcij habentur. Quandoq; etiam ipſi, qui inter ſe diſceptant, defe-

deferente judice, aut altera parte, ſuo juramento litem ſolvunt.

CAPUT XII.
DE OFFICIO CIRCA ADQUIRENdum Rerum Dominium.

§. 1.

CUm ea ſit conditio corporis humani, ut adſumtis extrinſec⁹ rebus indigeat, queis nutriatur, & contra ea, quæ ipſius compagem deſtructum eunt, muniatur; per complures quoq; res iſthæc vita comodior & mollior reddi poſſit: inde tuto colligitur, volente utiq; ſummo univerſi Moderatore fieri, quod homo alias creaturas ad uſus ſuas adhibeat; quin ut etiam multas earundem deſtruat. Neq; id ſolum obtinet circa vegetabilia, & quæ citra ſenſum corrumpuntur: ſed & circa innoxia animalia, quæ utut cum dolore moriantur, citra peccatum tamen ab homine cibi cauſa occiduntur & conſumuntur.

§. 2. Cœterum ab initio omnes iſtæ res intelliguntur abs Deo *velut in medio hominibus expoſitæ*, ita ut non magis ad hunc, quã ad alterum pertinerent. Ita tamen ut ſic circa eas diſponerent homines, prout conditio humani generis, & ratio pacis ac tranquillitatis, boniq; ordinis in eodem conſervandi videretur exigere. Inde cum adhuc intra paucos genus mortalium

um ſubſiſteret, placuit, *ut illa quidem cujus q; fierent, nec ab altero ipſi eripi deberent, quæ quis adprehendiſſet* hac intentione, ut eadem ad uſus ſuos adplicaret; ipſa tamen corpora, ex quibus illæ res provenirent, in medio ad neminem peculiariter ſpectantia manerent. Sed poſtea multiplicatis hominibus, & cum cultura cœpiſſet adhiberi reb9, ex quibus homini alimenta & tegumenta proveniunt, ad evitandas rixas, & introducendo bono ordini *ipſa* quoq; *corpora rerum inter homines diviſa*, & cuilibet ſua portio propria aſſignata, hac addita conventione, ut *quæ in prima rerum diviſione in medio forent relicta, deinceps ejus poſſent fieri, qui primus eadem ſibi aſſeruiſſet*. Sic igitur volente Numine, prævio conſenſu hominum, pactoq; ſaltem tacito, *proprietas rerum ſive dominium* fuit introductum.

§. 3. Eſt autem *dominium* jus, quo alicujus rei velut ſubſtantia ita ad aliquem pertinet, ut eodem modo in ſolidum non pertineat ad aliū. Ex quo conſequitur, ut de rebus, quæ tanquam propriæ ad nos pertinent, pro arbitrio noſtro diſponere, & ab eorundem uſu quosvis alios arcere poſſimus; niſi quatenus per pacta ſingulare jus à nobis ſibi quæſiverint. Etſi in civitatibus contingere ſoleat, ut dominium non ſemper penes quosvis ſit illibatum, ſed certis limi-

limitibus circumſcriptum per imperium civile, aut ex diſpoſitione & conventione hominum inter ſe. Quando autem res una ad plures indiviſim eodem modo pertinet, illa iſtis pluribus vocatur *communis*.

§. 4. Sicuti autem res non ſimul & ſemel in proprietatem iverunt, ſed ſucceſſive, & prout uſus humani generis poſtulare viſus eſt: ita non neceſſum fuit, ut omnes & ſingulæ res propriæ fierent, ſed ſalva pace generis humani *aliquæ potuerunt*, *aliquæ debuerunt intra primævam velut communionem permanere*. Nam quæ utilia licet hominibus, *inexhauſta* tamen ſunt, ſic ut omnium uſibus poſſint patere, nec tamen ſingulis uſus iſte reddatur malignior; ea dividere velle ſupervacuum ſimul ac ineptum foret. Uti eſt lumen calorq; ſolis, aër, aqua profluens, & ſi quæ ſunt ſimilia. Quo refertur etiam vaſtus Oceanus, magnis continentibus interjectus, quoad partes à litoribus remotiſſimas. Quippe cum ille non ſolum omnium uſibus promiſcuis ſufficientiſſimus, ſed & uni alicui populo ejus *cuſtodia moraliter ſit impoſſibilis*. Ubi enim aliqua res ita ſit compa rata, ut nullo modo alij ab ejus uſu arceri queant, illam dividi, aut propriam cujuſpiam fieri non ſupervacuum ſolum eſt, ſed & inanibus litigiis materiam præbere aptum.

§. 5.

§. 5. *Modi adquirendi* dominij ſunt vel *originarij* vel *derivativi*. Per illos ab initio in rem aliquam proprietas introducitur. Per hos dominium jam conſtitutum ab uno in alterum tranſit. Priores modi iterum ſunt vel *ſimpliciter tales*, quibus dominium in corpus alicujus rei adquiritur; vel *ſecundum quid*, queis incrementum aliquod ad rem noſtram adjungitur.

§. 6. Poſt recepta inter homines diviſa rerum dominia ita inter homines conventum; ut quæcunq; ſub primævam diviſionem non venerunt, ea cederent occupanti, i. e. ei qui primus eadem corporaliter adprehendiſſet animo ſibi habendi. Sic ut hodie originarius modus dominiũ in corpus alicujus rei adquirendi ſit ſola *occupatio*. Hoc igitur modo adquiruntur regiones deſertæ, quas nullus unquam homo ſibi aſſeruit: quæ fiunt illius, qui primus eas ingreditur animo ſibi habendi, ita ut culturam eis adhibeat, & certos limites conſtituat, quousq; eas ſuas eſſe velit. Ubi autem cœtus multorum hominum junctim occupaverit partem quampiam terræ, uſitatiſſimum eſt, ut ſingulis ex eo cœtu aliqua portio adſignetur; quæ ſuperſunt, ad totum cœtum pertinere cenſeantur. Per occupationem quoq; adquiruntur feræ beſtiæ, aves, piſces, in mari, fluminibus aut lacubus verſantes; item ſi quæ à mari

in

in littus ſolent ejici; modo tamen per imperium civile promiſcua ejusmodi rerum captura non ſit interdicta, aut certo alicui aſſignata. Quas neceſſū eſt, ſi noſtræ debent fieri, ut corporaliter adprehendamus, & in noſtrā poteſtatem redigamus. Occupatione quoq; adquiruntur res, in quibus dominium, cui ante ſubjectæ fuerant, plane eſt extinctum. Puta, ſi quæ abjiciuntur ea intentione, ne amplius ea ſint noſtra; aut quæ ab initio inviti amittimus, ſed poſt pro derelictis habemus. Quo etiam pertinet theſaurus, ſeu pecunia, cujus dominus ignoratur; qui inventori cedit, ubi per leges civiles aliter non eſt diſpoſitum.

§. 7. Cæterum plurimæ res, quæ dominio ſubjectæ ſunt, non in eodem ſemper ſtatu perſiſtunt, ſed variis *auctibus* ſuam *ſubſtantiam dilatant;* qvibusdam extrinſeca *incrementa* accedunt; aliæ *fructus* proferunt; multis per *formam* induſtria humana ſuperinductam pretiū accreſcit. Quæ omnia vocabulo *acceſſionum* comprehendi poſſunt; & in duas claſſes dividuntur. Quædam enim citra factum hominis ex ſola natura iſtarum rerum proveniunt: quædam facto & induſtria hominum in ſolidum, aut ex parte procurantur. Circa quas iſta eſt regula; ut qui eſt dominus rei, ad eundem quoq; pertineant acceſſiones & quævis emolumenta;

Et

Et qui ex ſua materia ſpeciem fecit, ejus ſpeciei ſit dominus.

§. 8. Frequenter tamen contingit, ut alij ex contractu, aut alia via jus ſibi quæſiverint ex re noſtra certum commodum percipiendi, aut etiam impediendi, ne noſtra re omni modo utamur. Quæ jura ſolent vocari *ſervitutes*. Ac dividuntur in *perſonales*, ubi utilitas ex re aliena ipſi perſonæ immediate obvenit; & *reales*, ubi ex re aliena mediante re noſtra utilitas capitur. Inter illas numerantur uſusfructus, uſus, habitatio, operæ ſervorum. Reales iterum dividuntur in *ſervitutes prædiorum urbanorum, & ruſticorum*. Illæ ſunt v. g. ſervitus oneris ferendi, luminum, ne luminibus officiatur, proſpectus, ſtillicidij recipiendi, &c. Hæ ſunt, v. g. iter, actus, via, aquæductus, aquæ hauſtus, pecoris ad aquam appulſus, jus paſcendi, &c. Quæ omnes fere ex occaſione viciniæ introductæ ſunt.

§. 9. Inter modos adquirendi *derivativos* alij ſunt, quibus res devolvitur in alium ex *diſpoſitione legis*; alij quibus *facto prioris domini*. Et quidem ut vel *bonorum* alicujus *univerſitas*, vel certa eorundem *portio* transferatur.

§. 10. Univerſitas bonorum lege tranſit per mortem prioris domini in *ſucceſſionibus ab inteſtato*. Cum enim & communi hominum inclinationi repugnet, & ad pacem generis humani

ni minime omnium conducat, bona, quæ quis tanto cum labore, dum viveret, quæſiviſſet, à domini morte haberi pro derelictis, & cuivis occupanti patere: inde ſuadente ratione apud omnes populos receptum, ut, ſi quis de ſuis bonis ipſe nihil diſpoſuiſſet, ejus bona devolvantur ad eos, quos pro communi hominum affectu cariſſimos habere judicatur. Quales ſunt regulariter, qui ex nobis deſcendunt, & juxta hos alij ſanguine nobis juncti, pro gradu quisq; propinquitatis. Et licet aliqui homines dentur, qui vel propter accepta beneficia, vel ob peculiarem affectum alienos quosdam magis ament, quam ſuos conſanguineos: tamen pacis interfuit, non conſiderato paucorum quorundam affectu communem potius mortalium inclinationem ſequi, modumq́; ſuccedendi obſervare planiſſimum, & nullis impeditis diſceptationibus obnoxium. Quæ emerſuræ erant, ſi benefactores & amici cum iis, qui ſanguinis jure nituntur, poſſent concurrere. Et ſi quis omnino benefactores aut amicos cognatis volebat præferre, debebat expreſſe ſuper ea re diſpoſuiſſe.

§. 11. Ex his conſequitur, proximos cuiq; hæredes eſſe ſuos *liberos*, quos & natura parentibus alendos educandosq́; ſolicite commendavit, & quibus quisq; parentum cenſetur quá

lautiſſime voluiſſe proſpicere, ac quæ ſibi ſuperſunt ipſis potiſſimū relinquere. Per liberos autem intelliguntur præcipue, qui ex legitimo matrimonio nati ſunt. His enim & ipſa ratio, & decor vitæ civilis, & leges populorum cultiorum præ naturalibus favent. Iſta tamen ita demum obtinent, niſi pater aliquem pro ſuo filio ob ſufficientes rationes noluerit agnoſcere, aut niſi ob atrociſſimam malitiam eundem abdicaverit. Sub liberis etiam comprehenduntur ii, qui ſunt ulteriorum graduum, quos uti alere, ipſorum parentibus defunctis, avus tenetur: ita ut & ipſi cum patruis & avunculis ad hæreditatem avi concurrant æquiſſimum eſt; ne ſuper calamitatem mature defuncti patris etiam avi hæreditate excludantur. Ubi deſcendentes deſunt, par eſt ad *parentes* defunctorum liberorum bona devolvi. Quibus liberi & parentes non ſunt ſuperſtites, iis *fratres* ſuccedent. Ubi & hi deficiunt, hæres erit, prout quisq; defunctum ſanguine propius contingit. Etſi ad lites evitandas, quæ heic exoriri poſſunt frequentiſſimæ, ſimulq; ut ea res ad uſum reip. probe attemperetur, in plerisq; civitatibus ſuper ordine ſucceſſionis accurate deprehenditur diſpoſitum. Et hunc ordinem ut ſequantur privati tutiſſimum eſt, niſi graves cauſæ peculiariter diſponere ſubigant.

§. 12.

§. 12. Facto domini prioris univerſitas rerum mortis cauſa tranſit per *teſtamentum*. Nam & illud in qualecunq; ſolatium mortalitatis apud pleroſq́; eſt receptum, ut quis vivus ſua bona transferre poſſet in eventum mortis, in eum, quem maxime amaret. Cæterum cum antiquiſſimis temporibus uſitatum fuiſſe videatur, ut imminente jam fato palam ſuos hæredes nuncuparent, & patrimonium de manu in manum ipſis traderent; poſtea graves ob rationes multis populis aliud teſtamenri genus magis arriſit. Ut nempe quocunq́; tempore placeret ultimam ſuam voluntatem vel palam ſignificare, vel literis tacite conſignare poſſent; quam mutare pro libitu liceret, & ex qua hæredibus nuncupatis aut ſcriptis tunc demum jus naſceretur, quando teſtator expiraret. Atq; tales ultimæ voluntates licet merito magnum habeant favorem; ita tamen temperandæ erunt, prout neceſſitudinum ratio, & utilitas civitatū requirit. Quæ & inde legibus ſueverunt cavere, quamodo cuiq; teſtamenta ſint ordinanda. A quorum diſpoſitione qui diſceſſerit, queri non poteſt, ſuæ voluntatis non fuiſſe habitam rationē.

§. 13. Inter vivos facto prioris domini res tranſeunt vel *gratis*, vel *interpoſito contractu*. Prioris generis tranſlationes vocantur *donationes*. De contractibus infra erit agendum.

§. 14. Quandoq; etiam *invito priore domino* res transferuntur; & quidem in civitatibus potiſſimum per modum pœnæ, dum ob delicta damnatis interdum omnia bona, interdum certa eorum portio eripiuntur, & vel publico, vel læſo adplicantur. Sic & in bello invitis res per hoſtem viribus ſuperiorem eripiuntur, raptoriq; adquiruntur; ad quas tamen recuperandas pari violentia prior dominus jus non amittit, quousq; per ſubſequentes pacis tractatus omni prætenſioni ad easdē renunciaverit.

§. 15. Peculiaris deniq; modus adquirendi eſt *uſucapio*; per quam is, qui bona fide juſtoq; titulo rei alicujus poſſeſſionē nactus eſt, eamq; diu quietam & non interruptam obtinuit, demum pro perfecto domino ejus rei habetur, ita ut antiquum dominum, ſi poſtea rem eam vindicare velit, repellere queat. Cujus juris introducti ratio fuit, partim quod pro relicto rē habere judicaretur, qui diu eandem vindicare neglexerit, cum longo tempore ad id occaſiones vix deeſſe judicentur: partim quod tranquillitatis & pacis intereſſet, aliquando poſſesſiones rerum extra controverſiam collocari. Præſertim cum longe gravius videatur poſt diuturnam poſſeſſionem re bona fide parta privari, quam olim amiſſa, & cujus deſiderium dudum erat digeſtum, in perpetuum carere.

Ut

Ut tamen in civitatibus certi termini, prout ratio & utilitas civitatis ſuggeſſerit, definiantur, intra quos uſucapio compleatur, tranquillitatis & pacis intereſt.

CAPUT XIII.

DE OFFICIIS, QUÆ EX DOMINIO rerum per ſe reſultant.

§. 1.

Ex introducto rerum dominio iſta officia inter homines provenerunt. I. *Ut quilibet teneatur alterum* (non hoſtem) *pati rebus ſuis quiete frui, neq; vi aut per fraudem illas corrumpere, intervertere, aut ad ſe trahere ſuſtineat.* Quo ipſo furta, rapinæ, & ſimilia crimina, in res alienas tendentia, vetantur.

§. 2. 2. *Quando res aliena ad nos pervenit ſine noſtro crimine, & bona noſtra fide, eamq; adhuc in noſtra poteſtate habemus, tenemur efficere, quantum in nobis eſt, ut illa in poteſtatem legitimi ſui domini redeat.* Non tamen tenemur illam rem reſtituere noſtris impenſis, & ſi quas in eam ſervandam fecimus, recte poſſumus repetere, aut rem tantiſper, quoad illæ ſolvantur, retinere. Et ad reſtituendum tunc demum actu tenemur, quando innotuit nobis, illam rē eſſe alterius. Tunc enim debemus ſignificare, rem eam penes nos eſſe, nec per nos ſtare, quo mi-

minus dominus ſuum poſſit recipere. Quod tamen juſto titulo adquiſivimus, non tenemur ipſi in dubium revocare, & velut publice denunciare, an quis eam rem ſibi velit vindicare. Atq; iſthoc officium præponderat contractibus particularibus, iisq; exceptionem dat. v. g. Si fur apud me inſcium furti rem furtivam depoſuerit,& poſt verus ejusdem dominus ad paruerit, huic, non furi, eadem erit reſtituenda.

§. 3. 3. *Quod ſi autem res aliena, bona fide parta, ſit conſumta, officij eſt tantum reſtituere domino, quantum facti ſumus locupletiores:* ne ex immerito alterius damno lucrum capiamus.

§. 4. Ex hiſce porro ſequentes concluſiones deducuntur. 1. Poſſeſſor bonæ fidei non tenetur ad ullam reſtitutionem, *ſi res periit*; quia nec res ipſa penes eum eſt, nec lucrum ex ea re.

§. 5. 2. Bonæ fidei poſſeſſor tenetur ad reſtituendum non ſolum rem, ſed & *fructus adhuc extantes*. Naturaliter enim ad quem pertinet res, ad eundem quoq; fructus pertinent. Licebit tamen poſſeſſori detrahere omnes impenſas in rem ejusq; culturam, quo fructus provenirent, factas.

§. 6. 3. B. f. poſſeſſor tenetur ad reſtitutionem rei & fructuum *conſumtorum*; ſi modo alias tantundem conſumturus fuerat, & poſſit rei evictæ pretium ab autore ſuo recuperare, Nam

in

in hoc factus eſt locupletior, dum rem alienam conſumendo ſuæ pepercit.

§. 7. 4. B. f. poſſeſſor non tenetur penſare fructus, quos *neglexit*. Quia nec rem habet, nec quidquam rei ſucceſſit.

§. 8. 5. Si b. f. poſſeſſor rem alienam ſibi donatam alij *donaverit*, non tenetur; niſi omnino ex officio aliquo tantundem donaturus fuerat. Tunc enim lucrũ erit rei ſuæ pepercíſſe.

§. 9. 6 Si b. f. poſſeſſor rem alienam oneroſo tituló partam quocunq; modo *alienaverit*, non tenetur, niſi quatenus ex ea lucrum fecit.

§. 10. 7. B. f poſſeſſor etiam *oneroſo partam titulo* rem alienam tenetur reſtituere, neq; dominum id, quod erogavit, repoſcere poteſt, ſed illum duntaxat, abs quo eam rem accepit. Niſi quatenus dominus rei ſuæ poſſeſſionem reclpere ſine aliquo impendio probabiliter non potuit, aut μήνυτρον ultro pollicitus fuerit.

§. 11. Qui rem alienam *invenit*, quam domino invito excidiſſe probabile ſit, non poteſt eam colligere hoc animo, ut eandem domino requirenti ſubtrahat. Ubi autem dominus non adparet, recte eandem ſibi retinere poteſt.

CAPUT XIV.

DE PRETIO.

§. 1.

 Poſt

Poſt introducta rerum dominia cum nec omnes res ejusdem eſſent naturæ, nec eundẽ uſum humanis neceſſitatib⁹ præberent, nec cuivis iſta rerũ copia adeſſet, quã ad uſus ſuos deſideraret, mature inter homines receptũ res invicem *permutare*. Sed quia ſæpiſſime contingeret, ut res diſparis naturæ aut uſus eſſent transferendæ; ne alteruter ejusmodi permutatione læderetur, neceſſum erat conventione hominum rebus aſſignari aliquam quantitatem, juxta quam res invicem comparari, exæquariq; poſſent. Quod itidem contigit circa actiones, quas in aliorum uſum non gratis adplicare placuit. Ea quantitas nomine *pretij* venire ſolet.

§ 1. Dividitur pretium in *vulgare* & *eminens*. Illud ſpectatur in rebus, & actionibus ſeu operis in commercium venientibus, quatenus uſum aliquem & delectationem hominibus afferunt. Hoc autem cernitur in *numo*, quatenus is omnium rerum & operarum pretium virtualiter continere, & communem iisdem menſuram præbere intelligitur.

§. 3. Vulgaris pretij *fundamentum* in ſe eſt aptitudo illa rei vel operæ, qua aliquid mediate aut immediate conferre poteſt ad vitæ humanæ neceſſitates, & ad eandem commodiorem aut jucundiorem reddendam. Unde & res nullum plane uſum præbentes nullius pretij ſolemus vocare. Dantur tamen res quædã,

vitæ humanæ utiliſſimæ, quibus nullum certũ pretium impoſitum intelligitur; vel quia dominio ſunt & debent eſſe vacuæ, vel quia ad permutationem ſunt ineptæ, & inde à comerciis ſepoſitæ, vel quia in commerciis nunquam aliter quam appendix alterius rei conſiderantur. Sed & dum lex divina aut humana quasdam actiones extra commercium removit, ſeu pro mercede obire vetuit, pretium quoq; iisdẽ detraxiſſe intelligitur. Sic quia ſuperiores partes aëris, æther, ac cœleſtia corpora, vaſtusq; oceanus à dominio humano ſunt exemta, nullum quoq; pretium iisdem tribui poteſt. Sic liberi capitis nullum eſt pretium, quia liberi homines in commercium non veniunt Sic apricum ſolis lumen, liquidus & purus aër, amœna facies terræ, quatenus oculos duntaxat paſcit, ventꝰ, umbra, & ſimilia in ſe & ſeorſim conſiderata pretium non habent; cum homines talibus ſine uſu terræ frui nequeant. Quibus ipſis tamen magnum momentum ineſt circa augendum aut minuendum pretium regionum, fundorum, atq; prædiorum. Sic illicitum eſt pretio addicere actiones ſacras, quibus effectus aliquis moralis ex inſtituto divino eſt aſſignatus; quod crimen ſimoniam vocant. Et improbe juſtitiam venalem habet judex.

§. 4. Cauſæ autem, cur unius & ejusdem rei

pretium *intendatur vel remittatur*, quodq́; adeo una res alteri præferatur, licet hæc æqualem aut majorem uſum in vita humana videatur obtinere, ſunt variæ. Heic enim uſq; adeo neceſſitas rei aut nobilitas uſus primas ſemper non tenent; ut potius viliſſima eſſe cernamus, quibus vita humana minime carere poteſt: ideo quod non ſine ſingulari Dei providentia uberem eorum proventum natura profundat. Ad *intenſionem* igitur pretij inprimis facit raritas; quæ non parum commendatur, ubi ex locis remotis res afferuntur. Inde ambitioſa hominum luxuria multis rebus, queis vita humana commodiſſime carere poterat, enormia pretia poſuit; puta unionibus, & gemmis. Rerum vero quotidiani uſus pretia potiſſimum intenduntur, quando raritas earundem conjungitur cum neceſſitate ſeu indigentia. Pretia rerum artificialium præter raritatem maxime ſolent intendere ſubtilitas & elegantia artis, quam præ ſe ferunt, quandoq; & fama artificis, nec non operis difficultas, artificum & operariorum raritas, & ſimilia. Operarum & actionum pretia intendit earundem difficultas, dexteritas, utilitas, neceſſitas; agentium raritas, dignitas, libertas; & deniq; ipſa artis opinio, nobilis an ignobilis illa habeatur. Contraria horum pretium *minuere* ſolent. Aliquando deniq; cer-

ta

ta aliqua res non in univerſum, ſed à ſingulis magni æſtimatur ex peculiari affectu; puta quod ille, à quo iſta in nos profecta eſt, maximi à nobis fiat, exprimendoq; ipſius affectui data ſit: aut quod eidem adſueverimus, aut quia inſignis caſus ſit monumentum, aut ejusdem ope magnum malum declinaverimus, aut quia à nobismetipſis confecta ſit. Quod ſolet vocari *pretium affectionis*.

§. 5. Aſt circa *definienda ſingularum rerum pretia* alia quoq; conſiderari ſueverunt. Et inter eos quidem, qui in naturali libertate invicem vivunt, rerum ſingularium pretia non aliter, quam contrahentium conventione definiuntur. Quippe cum illis liberum ſit alienare aut adquirere, quæ velint; nec communem habeant dominum, qui eorum commercia moderetur. Aſt in civitatibus duplici modo pretia rerum definiuntur; uno per decretum ſuperioris aut per legem: altero per communem hominum æſtimationem atq; judicium, ſeu uſum fori, accedente conſenſu eorum, qui inter ſe contrahunt. Illud pretium aliqui ſolet vocare *legitimum*, hoc *vulgare*. Ubi pretium legitimum in gratiam emtorum fuit conſtitutum, quod frequentius fit, non licebit venditoribus plus exigere; etſi minus accipere ſi velint non prohibeantur. Sic ubi merces operarum

rarum publice ſit taxata in gratiam eorum, qui conducunt, operario non licet plus exigere, etſi idem non prohibeatur minus accipere.

§. 6. Enimvero vulgare pretium, quod per leges non eſt taxatum, habet aliquam latitudinem, intra quam plus minusvè dari & accipi poteſt ac ſolet, prout inter contrahentes fuit conventum. Quod tamen fere ſequitur uſum fori. Ubi ſolet haberi ratio laborum & expenſarum, quas mercatores communiter faciunt in mercibus adportandis & tractandis; nec non quo modo ematur aut vendatur, in magna quantitate, an minutatim. Subito quoq; interdum mutatur commune pretium ex copia aut paucitate ementium, pecuniæ, aut mercium. Nam paucitas ementium & pecuniæ, (ex peculiari cauſa emergens) & mercium abundantia pretium minuit. Contra emturientium & pecuniæ copia, & mercium raritas pretium intendit. Sic & ad minuendum pretium facit, ſi merx quærat emtorem. Contra intenditur pretium, ubi venditor ultro rogatur, alias non vendíturus. Deniq; & illud ſolet attendi, paratam quis pecuniam offerat, an in diem ſolutionem differat; cum etiam dies ſit pars pretij.

§. 7. Cæterum poſtquam à primæva ſimplicitate mortales deſciverunt, & varia quæſtus genera introduxerunt; facile fuit deprehenſum,

ſum, ſolum illud vulgare pretium non ſuffi-cere expediendis hominum negotiis, & gli-ſcentibus commerciis. Nam tunc ſola permu-tatione commercia conſtabant, & operæ alio-rum locari aliter, quam mutua opera, aut re tradita non poterant. Atqui poſtquam tam varia deſiderare ad commoditatem aut volup-tatem cœpimus, non ſane in proclivi fuerat cuivis ejusmodi res poſſidere, quas alter ſuis mutare vellet, aut quæ alterius rebus æquiva-lerent. Et in civitatibus cultis, ubi cives variis ſtatibus diſtinguuntur, complura hominum genera dari neceſſum eſt, quæ, ſi ſimplex illa rerum & operarum permutatio vigeat, vitam plane non tueri, aut ægre queant. Hinc plerisq; gentibus, queis amplior vitæ cultus arridebat, viſum fuit conventione quadam *pretium emi-nens* certæ rei imponere, ad quod cæterarum rerum pretia vulgaria exigerentur, & in quo eadem virtualiter continerentur. Adeo ut in-terveniente illa re quamlibet rem venalē quis ſibi comparare, & quævis commercia, & con-tractus commode poſſet exercere.

§. 8. Hunc ad finem plerisq; gentibus pla-cuit adhibere *metalla* nobiliora, & non admo-dum frequentia. Nam & illa ſubſtantiæ ſunt valde compactæ, ſic ut uſu non facile deteri queant, & diviſionem in plurimas minutas par-

particulas admittant. Nec minus cuſtodiæ & tractationi eadem ſunt habilia; & propter raritatem multis aliis rebus æquivalere poſſunt. Et quandoq; ex neceſſitate, & apud quasdam gentes ex defectu metallorum, aliæ res in vicem numorum ſint adhibitæ.

§. 9. In civitatibus porro *valorum numi definire* eſt penes ſummos imperantes; & inde publica ſigna eidem ſolent imprimi. Eſt tamen in eo definiendo reſpicienda communis gentium vicinarum, aut quibuscum nobis comercia exercentur, æſtimatio. Alias enim, ſi nimis magnum numis ſuis valorem poſuerit civitas, aut ſi materiam eorum rite non temperaverit, commercia civium ſuorum cum extraneis, quæ quidem ſola rerum permutatione abſolvi non poſſunt, valde ſufflaminabit. Et ob eam ipſam cauſam non temere in valore numorum fieri debet mutatio, niſi ſumma reip. neceſſitas id exigat. Etſi gliſcente auri argentiq; copia paulatim numorum valor in comparatione ad pretium fundorum, & quæ inde dependent, ſoleat velut ultro decreſcere.

CAPUT XV.

DE CONTRACTIBUS, QUI pretia rerum præſupponunt, & fluentibus inde officiis.

§. 1

§. 1.

PActum id genere eſt conſenſus & conventio duorum pluriumvè in idem placitum. Sed quia frequenter ſimplicia *pacta contractibus* contradiſtinguuntur, id *diſcrimen* in hoc potiſſimum videtur conſiſtere, quod *contractus* vocentur pacta, quæ circa res & actiones in commercium venientes verſantur, adeóq; dominia & pretia rerum præſupponunt. Sed quæ circa alia ineuntur conventiones, communi pactorum vocabulo inſigniuntur. Etſi ex hiſce quibusdam promiſcue pactorum & contractuum nomen tribuatur.

§. 2. Contractus dividi poſſunt in *beneficos* & *oneroſos*. Illi alteri contrahentium parti gratis commodum aliquod afferunt; uti eſt mandatum, commodatum, depoſitum. Hi utramq; partem ad æquale onus adſtringunt; quippe in quibus eo fine præſtatur aut datur aliquid, ut tandundem recipiatur.

§. 3. Habent autem hoc omnes contractus oneroſi, ut in illis verſari *æqualitas* debeat, ſeu ut uterque contrahentium tantundem nanciſcatur: & ubi inæqualitas intervenerit, alteri, qui minus accepit, naſcatur jus ad poſtulandũ, ut ſuppleatur, quod ſibi deeſt, aut ad contractum plane abrumpendum. Id quod tamen in civitatibus potiſſimum obtinet, ubi uſu fori,

fori, aut lege pretia rerum definiuntur. Ad hanc autem æqualitatem inveniendam & determinandam requiritur, ut utriq; contrahentium res ipſa, circa quam contrahitur, cum ſuis qualitatibus, quæ aliquod momentum heic habent, ſint *cognitæ*. Unde &, qui per contractum rem in alterum eſt tranſlaturus, indicare debet non ſolum qualitates rei æſtimabiles, ſed & earundem privationes, & vitia. Citra hoc enim juſtum pretium conſtitui nequit. Etſi illas circumſtantias, quæ per ſe rem non contingunt, indicare non ſit neceſſum. Vitia autem utrinq; jam nota non opus eſt indicari. Et qui ſciens vitioſi quid comparat, habet quod ſibi imputet.

§. 4. Eousq; autem in hiſce contractibus æqualitas eſt adhibenda, ut licet nihil diſſimulatum ſit; tamen ſi poſtea inæqualitas deprehendatur etiam citra culpam contrahentium, puta quia vitium latebat, aut in pretio eſt erratum, ea corrigenda ſit, & demendum ei, qui plus habet, addendumq́; minus habenti. Etſi ad declinandam multitudinem litiũ leges civiles vix aliis quam enormibus læſionib⁹ heic medeantur; de cœtero quemq; rerum ſuarum ſatagere jubeant.

§. 5. *Contractus benefici* ſunt præcipue tres, mandatum, commodatum, & depoſitum. *Mandatum*

datum eſt, quando quis gratis alterius negotia ipſo requirente & committente expedienda ſuſcipit. Idq; contingit *duplici* ratione; vel ut præſcribatur ipſi modus rei expediendæ, vel ut is ejusdem judicio ac dexteritati relinquatur. In hoc contractu uti ſumma cum fide & induſtria verſandum eſt; quippe cum nemo fere niſi amico, & de quo optime ſentit, mandet: ita contra mandatarius indemnis præſtari debet à ſumtibus in rem ſibi commiſſam factis; nec non à damnis, in quæ ex cauſa mandati incidit, & quæ proprie ex ipſa re mandata profluxerunt.

§. 6. *Commodatum* eſt, quo rei noſtræ uſum alicui gratis concedimus. In quo obſervandum, ut quis eandem rem ſolicite & ſumma cum diligentia ſervet, tractetq;: neq; ipſam ad alios uſus adhibeat, aut ulterius, quam commodans conceſſit: ac illæſam & prout accepta fuit reſtituat, niſi quantum per ordinarium uſum eidem deceſſit. Quod ſi res ad certum tempus fuerit conceſſa, & interea dominus eadem valde indigere incipiat, ex caſu aliquo tempore commodationis factæ non præviſo, repetenti eadem citra tergiverſationem erit reſtituenda. Quod ſi autem res commodata caſu fortuito & improviſo citra omnem commodatarij culpam perierit, ejus æſtimatio non erit ſolvenda,

ubi eadem apud dominum quoq; peritura fuerat. Alias æquum videtur commodatarium æſtimationem rei præſtare, quippe quam dominus amiſſurus non fuerat, ni adverſus alterum benignus fuiſſet. Vice verſa ſi quid utilium aut neceſſariarum impenſarum in rem commodatam factum ſit extra eas, quæ alias uſum rei regulariter comitantur, id à domino refundendum erit.

§. 7. *Depoſitum* eſt, quo rem noſtram, aut ad nos quocunq; modo ſpectantem alterius fidei committimus, ut eandem gratis cuſtodiat. In quo requiritur, ut res concredita diligenter cuſtodiatur, & quandocunq; deponenti placuerit reſtituatur; niſi ea reſtitutio domino aut aliis noxia ſit futura, eoq; intuitu differenda ſit. Neq; licebit re depoſita citra conſenſum domini uti, ſiquidem ea ullo modo per uſum fiat deterior, aut domini interſit, ne ea conſpiciatur. Ac ſi quis hoc auſus fuerit, quævis pericula, in quæ res ob uſum incidit, præſtabit. Sed nec licet rem depoſitam exuere illis vinculis aut receptaculis, quibus à deponente fuit incluſa. Cum autem valde turpe ſit, & fœdius furto depoſitum abnegare; tum id multo eſt turpius, ſi quis inficiatus fuerit depoſitum miſerabile, ſeu quod ob periculum incendij, ruinæ, tumultus deponitur. Viciſſim à deponente ſumtus in rem depoſitam facti ſunt refundendi,

§. 8, Inter *contractus oneroſos* antiquiſſimus fere, & quo ſolo ante inventū numum comercia expediebantur; eſt *permutatio*, qua utrinq; res pro re æquivalente datur. Etſi & hodie poſt inventam pecuniam inter mercatores cum primis uſitatum ſit genus permutationis, quo non ſimpliciter res inter ſe comparantur, ſed prius pecunia taxantur, & deinde loco pecuniæ invicem traduntur. Diverſum tamē negotij genus à contractu permutationis eſt *reciproca donatio*; in qua ut æqualitas obſervetur neceſſum non eſt.

§. 9. *Emptio venditio* eſt, qua pro pecunia rei alicujus dominium, aut eidem æquipollens jus adquiritur. Ejus ſimpliciſſimum genus eſt, ſi, ubi in pretium fuit conſenſum, emtor ſtatim pretium, venditor mercem offerat, tradatq;. Frequenter tamen ita convenitur, ut merx quidem ſtatim tradatur, pretium autem poſt certum intervallum ſit ſolvendum. Aliquando ſuper pretio quidem convenitur, ſed ut traditio rei ſeu mercis ad certum terminum debeat fieri. Ubi æquitati conveniens videtur, ut ante elapſum eum terminum res ſit periculo venditoris: ſed ſi poſt eum elapſum emtor in mora fuerit, quo minus eam ſibi tradi curarit, emtori deinceps res peribit. Solent & emtionis venditionis contractui varia pacta adjici: uti eſt *addictio in diem*, qua res ita venditur, ut liceat

venditori meliorem conditionem, ab altero intra certum tempus oblatam, acceptare. Item *lex commiſſoria*, quando ita convenit, ut ſi ad certum diem pretium non ſolvatur, res ſit inemta. Item *retractus*, ſeu pactum de retrovendendo, quod vel ita concipitur, ut ſi pretium intra certum tempus, aut quandocunq; offeratur, emtor rem teneatur venditori reſtituere: vel ut ſi res offeratur, venditor pretium teneatur reſtituere; vel ut ſi emtor ultro ſit iterum venditurus, prior venditor ad emendum præ cæteris admittatur: quod etiam dicitur jus protimiſeos. Sic & frequens eſt, ut ex prædiis venditis aliquam ſibi particulam, aut certum ejus uſum *recipiat* venditor. Eſt quoq; emtionis genus, quod vocant *per averſionem*, quando multæ res diſparis pretij non ſigillatim æſtimatæ, ſed conjunctim & velut confuſe taxatæ emuntur. In eo modo venditionis, quæ vocatur *auctio*, res demum illi addicitur, qui ex pluribus licitantibus plurimum obtulerit. Eſt deniq; & genus emtionis, quo non certa res, ſed probabilis tantum *ſpes* emitur; cui aleæ quid eſt admixtum: ſic ut neq; emtor, ſi ſpes fefellerit, neq; venditor, ſi ea multum ſupra fuerit, queri debeat.

§. 10. *Locatio conductio* eſt, qua pro mercede alicui uſus rei, aut opera addicitur. In qua licet

licet regulariter in anteceſſum de mercede ſoleat conveniri: tamen ſi quis citra definitam prius mercedem alteri operam aut uſum ſuæ rei addixerit, cenſetur id expectare, quantum communis uſus, aut conductoris æquitas tulerit. Circa hunc contractum obſervandum, ſi res locata plane perierit, ex eo tempore conductorem ad mercedem ſeu penſionem non amplius teneri. Quod ſi res locata certum ac definitum habeat uſum, uti dominus eam præſtare debet, quo ei uſui ſit idonea: ita ſi illa detrimenti quid ceperit, conductor de penſione detrahit, quantum uſui rei deceſſerit. Sed ſi rei locatæ proventus ſit incertus, & aliquid aleæ contineat, uti exuberans proventus conductoris lucro, ita malignus ejusdem damno eſt: nec ſtricto jure de penſione ob ſterilitatem quidquam detrahendum; præſertim cum unius anni ſterilitas alterius ubertate ſoleat penſari. Niſi caſus, qui proventum interceperint, rariores fuerint, & de quorum alea in ſe ſuſcipienda conductor non cogitaſſe præſumitur, Hos enim ad penſionem minuendam aut remittendam valere utiq; æquum eſt. Cæterum uti qui rem aliquam alteri locavit, præſtare tenetur, ut ipſa uſui ſit habilis, impenſasq; neceſſarias tolerare: ita conductor ad boni patris familias modum eadem uti, & quæ ipſius culpa

rarum publice ſit taxata in gratiam eorum, qui conducunt, operario non licet plus exigere, etſi idem non prohibeatur minus accipere.

§. 6. Enimvero vulgare pretium, quod per leges non eſt taxatum, habet aliquam latitudinem, intra quam plus minusvè dari & accipi poteſt ac ſolet, prout inter contrahentes fuit conventum. Quod tamen fere ſequitur uſum fori. Ubi ſolet haberi ratio laborum & expenſarum, quas mercatores communiter faciunt in mercibus adportandis & tractandis; nec non quo modo ematur aut vendatur, in magna quantitate, an minutatim. Subito quoq; interdum mutatur commune pretium ex copia aut paucitate ementium, pecuniæ, aut mercium. Nam paucitas ementium & pecuniæ, (ex peculiari cauſa emergens) & mercium abundantia pretium minuit. Contra emturientium & pecuniæ copia, & mercium raritas pretium intendit. Sic & ad minuendum pretium facit, ſi merx quærat emtorem. Contra intenditur pretium, ubi venditor ultro rogatur, alias non venditurus. Deniq; & illud ſolet attendi, paratam quis pecuniam offerat, an in diem ſolutionem differat; cum etiam dies ſit pars pretij.

§. 7. Cæterum poſtquam à primæva ſimplicitate mortales deſciverunt, & varia quæſtus genera introduxerunt; facile fuit deprehenſum,

ſum, ſolum illud vulgare pretium non ſufficere expediendis hominum negotiis, & gliſcentibus commerciis. Nam tunc ſola permutatione commercia conſtabant, & operæ aliorum locari aliter, quam mutua opera, aut re tradita non poterant. Atqui poſtquam tam varia deſiderare ad commoditatem aut voluptatem; cœpimus, non ſane in proclivi fuerat cuivis ejusmodi res poſſidere, quas alter ſuis mutare vellet, aut quæ alterius rebus æquivalerent. Et in civitatibus cultis, ubi cives variis ſtatibus diſtinguuntur, complura hominum genera dari neceſſum eſt, quæ, ſi ſimplex illa rerum & operarum permutatio vigeat, vitam plane non tueri, aut ægre queant. Hinc plerisq; gentibus, queis amplior vitæ cultus arridebat, viſum fuit conventione quadam *pretium eminens* certæ rei imponere, ad quod cæterarum rerum pretia vulgaria exigerentur, & in quo eadem virtualiter continerentur. Adeo ut interveniente illa re quamlibet rem venalē quis ſibi comparare, & quævis commercia, & contractus commode poſſet exercere.

§. 8. Hunc ad finem plerisq; gentibus placuit adhibere *metalla* nobiliora, & non admodum frequentia. Nam & illa ſubſtantiæ ſunt valde compactæ, ſic ut uſu non facile deteri queant, & diviſionem in plurimas minutas

par-

particulas admittant. Nec minus cuſtodiæ & tractationi eadem ſunt habilia; & propter raritatem multis aliis rebus æquivalere poſſunt. Etſi quandoq; ex neceſſitate, & apud quasdam gentes ex defectu metallorum, aliæ res in vicem numorum ſint adhibitæ.

§. 9. In civitatibus porro *valorum numi definire* eſt penes ſummos imperantes; & inde publica ſigna eidem ſolent imprimi. Eſt tamen in eo definiendo reſpicienda communis gentium vicinarum, aut quibuscum nobis cōmercia exercentur, æſtimatio. Alias enim, ſi nimis magnum numis ſuis valorem poſuerit civitas, aut ſi materiam eorum rite non temperaverit, commercia civium ſuorum cum extraneis, quæ quidem ſola rerum permutatione abſolvi non poſſunt, valde ſufflaminabit. Et ob eam ipſam cauſam non temere in valore numorum fieri debet mutatio, niſi ſumma reip. neceſſitas id exigat. Etſi gliſcente auri argentiq; copia paulatim numorum valor in comparatione ad pretium fundorum, & quæ inde dependent, ſoleat velut ultro decreſcere.

CAPUT XV.
DE CONTRACTIBUS, QUI pretia rerum præſupponunt, & fluentibus inde officiis.

§. 1.

§. 1.

PActum id genere eſt conſenſus & conventio duorum pluriumvè in idem placitum. Sed quia frequenter ſimplicia *pacta contractibus* contradiſtinguuntur, id *diſcrimen* in hoc potiſſimum videtur conſiſtere, quod *contractus* vocentur pacta, quæ circa res & actiones in commercium venientes verſantur, adeóq; dominia & pretia rerum præſupponunt. Sed quæ circa alia ineuntur conventiones, communi pactorum vocabulo inſigniuntur. Etſi ex hiſce quibusdam promiſcue pactorum & contractuum nomen tribuatur.

§. 2. Contractus dividi poſſunt in *beneficos* & *oneroſos*. Illi alteri contrahentium parti gratis commodum aliquod afferunt; uti eſt mandatum, commodatum, depoſitum. Hi utramq; partem ad æquale onus adſtringunt; quippe in quibus eo fine præſtatur aut datur aliquid, ut tandundem recipiatur.

§. 3. Habent autem hoc omnes contractus oneroſi, ut in illis verſari *æqualitas* debeat, ſeu ut uterque contrahentium tantundem nanciſcatur: & ubi inæqualitas intervenerit, alteri, qui minus accepit, naſcatur jus ad poſtulandũ, ut ſuppleatur, quod ſibi deeſt, aut ad contractum plane abrumpendum. Id quod tamen in civitatibus potiſſimum obtinet, ubi uſu

fori,

fori, aut lege pretia rerum definiuntur. Ad hanc autem æqualitatem inveniendam & determinandam requiritur, ut utriq; contrahentium res ipſa, circa quam contrahitur, cum ſuis qualitatibus, quæ aliquod momentum heic habent, ſint *cognitæ*. Unde &, qui per contractum rem in alterum eſt tranſlaturus, indicare debet non ſolum qualitates rei æſtimabiles, ſed & earundem privationes, & vitia. Citra hoc enim juſtum pretium conſtitui nequit. Etſi illas circumſtantias, quæ per ſe rem non contingunt, indicare non ſit neceſſum. Vitia autem utrinq; jam nota non opus eſt indicari. Et qui ſciens vitioſi quid comparat, habet quod ſibi imputet.

§. 4. Eousq; autem in hiſce contractibus æqualitas eſt adhibenda, ut licet nihil diſſimulatum ſit; tamen ſi poſtea inæqualitas deprehendatur etiam citra culpam contrahentium, puta quia vitium latebat, aut in pretio eſt erratum, ea corrigenda ſit, & demendum ei, qui plus habet, addendumq́; minus habenti. Etſi ad declinandam multitudinem litiũ leges civiles vix aliis quam enormibus læſionib⁹ heic medeantur; de cœtero quemq; rerum ſuarum ſatagere jubeant.

§. 5. *Contractus benefici* ſunt præcipue tres, mandatum, commodatum, & depoſitum. *Mandatum*

datum eſt, quando quis gratis alterius negotia ipſo requirente & committente expedienda ſuſcipit. Idq; contingit *duplici* ratione; vel ut præſcribatur ipſi modus rei expediendæ, vel ut is ejusdem judicio ac dexteritati relinquatur. In hoc contractu uti ſumma cum fide & induſtria verſandum eſt; quippe cum nemo fere niſi amico, & de quo optime ſentit, mandet: ita contra mandatarius indemnis præſtari debet à ſumtibus in rem ſibi commiſſam factis; nec non à damnis, in quæ ex cauſa mandati incidit, & quæ proprie ex ipſa re mandata profluxerunt.

§. *6. Commodatum* eſt, quo rei noſtræ uſum alicui gratis concedimus. In quo obſervandum, ut quis eandem rem ſolicite & ſumma cum diligentia ſervet, tractetq;: neq; ipſam ad alios uſus adhibeat, aut ulterius, quam commodans conceſſit: ac illæſam & prout accepta fuit reſtituat, niſi quantum per ordinarium uſum eidem deceſſit. Quod ſi res ad certum tempus fuerit conceſſa, & interea dominus eadem valde indigere incipiat, ex caſu aliquo tempore commodationis factæ non præviſo, repetenti eadem citra tergiverſationem erit reſtituenda. Quod ſi autem res commodata caſu fortuito & improviſo citra omnem commodatarij culpam perierit, ejus æſtimatio non erit ſolvenda,

 ubi

ubi eadem apud dominum quoq; peritura fuerat. Alias æquum videtur commodatarium æſtimationem rei præſtare, quippe quam dominus amiſſurus non fuerat, ni adverſus alterum benignus fuiſſet. Vice verſa ſi quid utilium aut neceſſariarum impenſarum in rem commodatam factum ſit extra eas, quæ alias uſum rei regulariter comitantur, id à domino refundendum erit.

§. 7. *Depoſitum* eſt, quo rem noſtram, aut ad nos quocunq; modo ſpectantem alterius fidei committimus, ut eandem gratis cuſtodiat. In quo requiritur, ut res concredita diligenter cuſtodiatur, & quandocunq; deponenti placuerit reſtituatur; niſi ea reſtitutio domino aut aliis noxia ſit futura, eoq; intuitu differenda ſit. Neq; licebit re depoſita citra conſenſum domini uti, ſiquidem ea ullo modo per uſum fiat deterior, aut domini interſit, ne ea conſpiciatur. Ac ſi quis hoc auſus fuerit, quævis pericula, in quæ res ob uſum incidit, præſtabit. Sed nec licet rem depoſitam exuere illis vinculis aut receptaculis, quibus à deponente fuit incluſa. Cum autem valde turpe ſit, & fœdius furto depoſitum abnegare; tum id multo eſt turpius, ſi quis inficiatus fuerit depoſitum miſerabile, ſeu quod ob periculum incendij, ruinæ, tumultus deponitur. Viciſſim à deponente ſumtus in rem depoſitam facti ſunt refundendi,

§. 8, Inter *contractus oneroſos* antiquiſſimus fere, & quo ſolo ante inventũ numum cõmercia expediebantur, eſt *permutatio*, qua utrinq; res pro re æquivalente datur. Etſi & hodie poſt inventam pecuniam inter mercatores cum primis uſitatum ſit genus permutationis, quo non ſimpliciter res inter ſe comparantur, ſed prius pecunia taxantur, & deinde loco pecuniæ invicem traduntur. Diverſum tamẽ negotij genus à contractu permutationis eſt *reciproca donatio*; in qua ut æqualitas obſervetur neceſſum non eſt.

§. 9. *Emptio venditio* eſt, qua pro pecunia rei alicujus dominium, aut eidem æquipollens jus adquiritur. Ejus ſimpliciſſimum genus eſt, ſi, ubi in pretium fuit conſenſum, emtor ſtatim pretium, venditor mercem offerat, tradatq;. Frequenter tamen ita convenitur, ut merx quidem ſtatim tradatur, pretium autem poſt certum intervallum ſit ſolvendum. Aliquando ſuper pretio quidem convenitur, ſed ut traditio rei ſeu mercis ad certum terminum debeat fieri. Ubi æquitati conveniens videtur, ut ante elapſum eum terminum res ſit periculo venditoris: ſed ſi poſt eum elapſum emtor in mora fuerit, quo minus eam ſibi tradi curarit, emtori deinceps res peribit. Solent & emtionis venditionis contractui varia pacta adjici: uti eſt *addictio in diem*, qua res ita venditur, ut liceat

venditori meliorem conditionem, ab altero intra certum tempus oblatam, acceptare. Item *lex commiſſoria*, quando ita convenit, ut ſi ad certum diem pretium non ſolvatur, res ſit inemta. Item *retractus*, ſeu pactum de retrovendendo, quod vel ita concipitur, ut ſi pretium intra certum tempus, aut quandocunq; offeratur, emtor rem teneatur venditori reſtituere: vel ut ſi res offeratur, venditor pretium teneatur reſtituere; vel ut ſi emtor ultro ſit iterum venditurus, prior venditor ad emendum præ cæteris admittatur: quod etiam dicitur jus protimiſeos. Sic & frequens eſt, ut ex prædiis venditis aliquam ſibi particulam, aut certum ejus uſum *recipiat* venditor. Eſt quoq; emtionis genus, quod vocant *per averſionem*, quando multæ res diſparis pretij non ſigillatim æſtimatæ, ſed conjunctim & velut confuſe taxatæ emuntur. In eo modo venditionis, quæ vocatur *auctio*, res demum illi addicitur, qui ex pluribus licitantibus plurimum obtulerit. Eſt deniq; & genus emtionis, quo non certa res, ſed probabilis tantum *ſpes* emitur; cui aleæ quid eſt admixtum: ſic ut neq; emtor, ſi ſpes fefellerit, neq; venditor, ſi ea multum ſupra fuerit, queri debeat.

§. 10. *Locatio conductio* eſt, qua pro mercede alicui uſus rei, aut opera addicitur. In qua

licet

licet regulariter in anteceſſum de mercede ſoleat conveniri: tamen ſi quis citra definitam prius mercedem alteri operam aut uſum ſuæ rei addixerit, cenſetur id expectare, quantum communis uſus, aut conductoris æquitas tulerit. Circa hunc contractum obſervandum, ſi res locata plane perierit, ex eo tempore conductorem ad mercedem ſeu penſionem non amplius teneri. Quod ſi res locata certum ac definitum habeat uſum, uti dominus eam præſtare debet, quo ei uſui ſit idonea: ita ſi illa detrimenti quid ceperit, conductor de penſione detrahit, quantum uſui rei deceſſerit. Sed ſi rei locatæ proventus ſit incertus, & aliquid aleæ contineat, uti exuberans proventus conductoris lucro, ita malignus ejusdem damno eſt: nec ſtricto jure de penſione ob ſterilitatem quidquam detrahendum; præſertim cum unius anni ſterilitas alterius ubertate ſoleat penſari. Niſi caſus, qui proventum interceperint, rariores fuerint, & de quorum alea in ſe ſuſcipienda conductor non cogitaſſe præſumitur, Hos enim ad penſionem minuendam aut remittendam valere utiq; æquum eſt. Cæterum uti qui rem aliquam alteri locavit, præſtare tenetur, ut ipſa uſui ſit habilis, impenſasq; neceſſarias tolerare: ita conductor ad boni patris familias modum eadem uti, & quæ ipſius culpa

perdita fuerunt reſtituere debet. Et qui opus faciendum conduxit, quod ſua culpa corruptum eſt, itidem præſtat. Qui momentaneam ſuam operam alicui locavit, ubi eam quocunq; caſu præſtare impeditus fuerit, mercedem petere non poteſt. Sed qui continuam alicujus operam conduxit, ubi is morbo aut alio caſu per modicum tempus ad operam inutilis fuerit factus, inhumaniter ipſum vel plane ſua functione dejicit, vel de penſione quid eidem detrahit.

§. II. In contractu *mutui* datur alicui res fungibilis ea lege, ut is poſt intervallum idem genus reddat in eadem quantitate & qualitate. Vocantur autem res, quæ mutuo ſolent dari *fungibiles*, ſeu quæ functionem iu ſuo genere recipiunt ideo, quia quodlibet ex iſto genere vicem alterius ita ſubire poteſt, ut qui ex eodem genere, eadem quantitate & qualitate receperit, idem quod dedit recepiſſe dicatur. Eædem quoq; res pondere, numero, & menſura determinantur, & ſpecificantur: quo reſpectu etiam quantitates ſolent adpellari, ſpeciebus contradiſtinctæ. Cœterum datur aliquid mutuo vel gratis, ita ut non plus, quam datum fuit, recipiatur; vel cum aliquo emolumento, quod *uſuræ* vocabulo inſignitur. Quæ nihil habet naturali juri repugnans, ſiquidem fuerit modi

ca,

ta, & reſpondens lucro, quod alter ex pecunia, aut alia re credita facit; meoq́; damno, aut lucro ceſſanti, quod ex abſentia rei meæ capio, & ubi non exigatur ab hominibus tenuibus, apud quos mutuum vicem eleemoſynæ ſubit.

§. 12. In contractu *ſocietatis* duo pluresvè inter ſe pecuniam, res, aut operas conferunt eo fine, ut quod inde redit lucri inter ſingulos pro rata dividatur; & ſi quid damni capiatur, id ſimili modo à ſingulis pro rata feratur. In qua ſocietate uti officij eſt fidem & induſtriā adhibere, ita ex illa intempeſtivè & in fraudem ſocij diſcedi non debet. Cœterum ſocietate ſoluta quilibet poſt detractum lucrum aut damnum, quantum intulit, recipit. Quod ſi autem unus pecuniam aut rem, alter operam contulerit, videndum eſt, quo modo facta ſit collatio. Quando enim alterius opera tantum verſatur circa iſtius pecuniam aut rem tractandā aut diſtrahendam, partes lucri ita definiuntur, prout ſeſe pecuniæ aut rei emolumentum ad pretium operæ habet, & ſors ſalva eſt ac perit ei, qui contulit. Quando autem opera impenditur ad meliorandam rem ab altero collatam, iſte pro ratione meliorationis in ipſa quoq; repartem habere intelligitur. Aſt ubi omnium bonorum ſocietas eſt inita, ſinguli ſocii uti quæ lucrantur fideliter conferre debent; ita

contra ex communi maſſa pro ratione conditionis ſuæ ſinguli ſuſtentandi. Soluta autem ſocietate diviſio bonorum fit pro ratione eorum, quæ ſinguli in ſocietatem initio intulerunt; non attendendo, per cujus bona ſocietati lucrum aut damnum provenerit; niſi aliter ſit conventum.

§. 13. Dantur quoq; complures *contractus, qui aleam continent.* Quos inter referre poſſis *ſponſiones*, quando eventus alicujus, nondum utrinq; notorij, exiſtentiam alter affirmat, alter negat, certo pretio utrinq; depoſito, quod illi cedat, cujus aſſertioni eventus congruere deprehenſus fuerit. Huc pertinent omnia *ludorum* genera, in quibus aliquo pretio certatur. Inter quos tamen minus aleæ habent, qui certamen ingenij, dexteritatis, ſolertiæ aut roboris continent. In quibusdam ingenium & alea pari vigore ſeſe exſerit. In aliis deniq; alea prædominatur. Etſi rectorum civitatis ſit diſpicere, quousq; ex uſu publico aut ſingulorum ſit, ejusmodi contractus tolerari. Huc ſpectat lotaria, quando plures de re, quam collatitia pecunia emunt, poſt ſorte decernunt, cui ſoli ea tota debeat cedere. Item *olla fortunæ*, quando, dejecto in urnam certo teſſerarum ſeu ſchedularum numero inſcriptarum & inanium, pretio redimitur facultas easdem extrahen-

hendi, ita ut extrahens id accipiat, quod illarum inſcriptio præ ſe fert. Hiſce contractibus affinis eſt *aſſecuratio*, ſeu contractus periculi avertendi & præſtandi, quo quis certa pecunia accepta in ſe ſuſcipit & præſtat pericula, quæ ſubituræ ſunt merces in alia loca tranſportandæ; ita ut ſi has interire contigerit, aſſecurator earundem pretium domino reſtituere teneatur.

§. 14. Ad majorem firmitatem & ſecuritatem contractibus frequenter ſolent adjici *fidejuſſiones* & *pignora*. In *fidejuſſione* alius homo, qui creditori idoneus judicatur, principalis debitoris obligationem velut in ſubſidium in ſe ſuſcipit, ita ut niſi iſte ſolvat, hic ipſius vices ſubeat; ut tamen, quod erogavit, à principali debitore ipſi refundi debeat. Etſi autem ad majorem ſummam fidejuſſor, quam debitor principalis teneri non poſſit, non tamen repugnat iſtum, quam hunc arctius teneri; quippe cum huic plus, quam illi, fidei fuerit habitum. Naturaliter tamen principalis debitor prius, quam fidejuſſor eſt appellandus, niſi hic iſtius, obligationem plane in ſe receperit; qui expromiſſor vocari ſolet. Quod ſi plures pro uno fidejusſerint, pro rata duntaxat erunt ſinguli conveniendi; niſi forte quis eorum ſolvendo non ſit, aut ejusdem conveniendi non detur facultas.

Tunc enim reliqui hujus portione onerabũtur.

§. 15. Sæpe quoq; ſolet creditori in ſecuritatem crediti tradi aut aſſignari â debitore certa quæpiam res, *pignoris* aut *hypothecæ* nomine, quousq; iſtud fuerit exſolutum. Cujus finis eſt non ſolum, ut debitor ad ſolvendum urgeatur deſiderio rei ſuæ recuperandæ: ſed & ut in promtu ſit, unde ſibi ſolvatur. Inde & regulariter pignora tanti aut majoris eſſe ſolent, quam ipſum debitum. Cœterum res, quæ pignori opponuntur, ſunt vel *fructuoſæ*, vel *ſteriles*. Circa priores ſæpe adjici ſolet pactum ἀντιχρήσεως, ſeu ut creditor loco uſuræ fructus iſtius pignoris percipiat. Circa poſteriores autem *lex commiſſoria*, ut nempe pignus cedat creditori, ubi intra certum tempus ſolutio non ſit facta. Id quod naturaliter iniquum non eſt, ubi pignus pluris non eſt, quam debitum, & uſuræ intermedij temporis, aut ſi quod excedit domino reſtituatur. Uti autem creditor pignus ſolutione facta debet reſtituere: ita interea non minorem, quam proprijs rebus illi cuſtodiam debet: & ubi pactum antichreticum non acceſſerit, ſitq́; talis res, quæ uſu atteratur, aut ſi debitoris ullo modo interſit, invito hoc eadem uti non poteſt. Differt hypotheca à pignore, quod hoc conſtituatur rei traditione; hæc autem re non tradita conſtat nuda aſſignatione

rei

rei inprimis immobilis, ex qua ſolutione non facta creditor ſuo credito potiri queat.

§. 16 Cœterum quænam contrahentium ſint officia, ex fine & natura horum contractuum liquido adparet.

CAPUT XVI.
QUIBUS MODIS SOLVANTUR obligationes, quæ ex pactis oriuntur.

§. 1.

INter modos ſolvendi obligationes, ex pactis oriundas, quibusq́; adeo officia inde promanantia plane expirant, maxime naturalis eſt *expletio* aut ſolutio *ejus, de quo fuit conventum.* Ubi licet regulariter is, qui debet, ſolvere teneatur; tamen ſi præſtatio fiat ab alio nomine ejus, qui obligationem contraxit, hæc diſſolvitur; ſiquidem alias nihil interſit, abs quo expletio fiat. Ita tamen ut qui pro altero animo non donandi ſolvit, ab hoc quod erogavit repetere queat. Solvendum præterea ei cui debetur, aut quem hic delegavit, ut ipſius nomine debitum recipiat. Et deniq; illud ipſum præſtandum, aut ſolvendum, de quo conventum fuit: non aliud ejus loco, integrum, non mutilū, non pars duntaxat, non diviſum loco itidem & tempore convento. Etſi ſæpe hu-

humanitas creditoris aut impotentia debitoris ſubigat terminum ſolutionis prorogare, aut diffindere, vel etiam aliud pro alio accipere.

§. 2. Tolluntur quoq; obligationes *compenſatione*, quæ eſt crediti & debiti inter ſe contributio, ſeu quando debitor ideo liberatur, quia eidem ipſe creditor rem ejusdem generis, & quæ tantidem eſt, viciſſim liquido debet. Cum enim inprimis in rebus fungibilibus tantundem ſit idem; & vero ubi mutuum eſt debitum, mihi ſtatim tantundem eſſet reddendum, atq; ipſe accepi: igitur declinandis inutibus ſolutionibus commodiſſimum eſt utrumq; ſuum retinendo ſolutione defungi. Patet autem compenſari proprie poſſe res fungibiles ejusdẽ generis, quarum ſolvendarum tempus præſens eſt, aut præteriit: non aliæ res aut præſtationes diverſæ naturæ: niſi forte illæ utrinq; in ſui æſtimationem, ſeu in pecuniam reſolvantur.

§. 3. Tollitur quoq; obligatio *condonatione* ſeu remiſſione ejus, cui quid debebatur, & cujus intereſt obligationem fuiſſe expletam. Ea ſolet fieri vel expreſſe per adhibita ſigna conſenſum teſtantia; puta, data acceptilatione, redditis aut abolitis chirographis: vel tacite, ſi quis ipſe impediat, aut in cauſa ſit, quo minus, quod ſibi debetur, poſſit præſtari.

§. 4. Solent quoq; ſolvi obligationes,

quæ

quæ utriusq; partis præſtatione conſtant, re adhuc integra, *mutuo diſſenſu*; niſi leges poſitivæ id prohibuerint. Ubi autem ab alterá parte jam quid ſit præſtitum, accedat oportet vel hujus condonatio, vel ut alia ratione id ſarciatur.

§. 5. Præterea non tam ſolvitur, quam *abrumpitur* obligatio alterius partis *perfidia*. Quando enim unus non præſtat, de quo eſt conventum, neq́; alter tenetur præſtare, quod intuitu iſtius præſtationis recepit. Nam capita præſtandorum in pactis priora poſterioribus inſunt per modum conditionis, quaſi ita dictum foret; præſtabo, ſi tu præſtiteris prius.

§. 6. Expirant quoq; obligationes, quando *ſtatum*, in quo eædem unice fundabantur, *mutaverit* vel ille, qui præſtare, vel is, cui præſtari debebat.

§. 7. Ipſo *tempore* expirant obligationes, quarum duratio à puncto aliquo temporis ſuſpenſa fuit; niſi expreſſa aut tacita partium conventione illa prorogata fuerit. Neceſſum eſt tamen, ut intra illud tempus facultas exigendi obligationem extiterit.

§. 8. *Morte* deniq; ſolvuntur obligationes in perſona alicujus radicatæ. Subjecto quippe ſublato accidentia quoq; extingui neceſſum eſt. Sæpe tamen in ſuperſtitibus defunctorum obligatio

gatio continuatur. Idq́; vel quia ſuperſtes ex officio pietatis, aut alias ab rationes defuncti obligationes explendas in ſe ſuſcepit; vel quia ex defuncti bonis obligationi erat ſatisfaciendum, quæ cum iſto onere in hæredem tranſierunt.

§. 9. Per *delegationem* ſubſtituit quis creditori ſuo conſentienti debitorem ſuum, ut hic loco ipſius debitum ſuum exſolvat. Ubi creditoris quidem conſenſus requiritur, non autem tertij iſtius debitoris, quem etiam ignarum & invitum alteri volenti delegare poſſum. Nam nihil inter eſt, utri quis ſolvat: multum autem, à quo quis debitum exigat.

CAPUT XVII.

DE INTERPRETATIONE.

§. 1.

ITa quidem eſt, ut neq; in illis, quæ imperio injunguntur, quis ulterius obligetur, quam hic voluit; neq; ad quæ quis ultro ſeſe adſtringit, ulterius teneatur, quam ipſe voluit. Quia tamen de voluntate hominis alter homo judicare non poteſt, niſi ex actibus & ſignis in ſenſus incurrentibus: inde demum *in id quilibet obligari in foro humano cenſetur, quod recta ſignorum interpretatio ſuggerit*. Unde tam ad leges quam ad pacta rite intelligenda, & exinde officio explendo plurimum prodeſt *regulas*

bonæ interpretationis circa verba potiſſimum, tanquam communiſſimum ſignum, conſtitui.

§. 2. De *verbis popularibus* hæc eſt regula: verba regulariter intelligenda ſunt in proprio ſuo & famoſo ſignificatu, quem ipſis impoſuit non tam proprietas aut analogia grammatica aut derivationis conformitas, quam popularis uſus; quem penes arbitrium eſt, & jus, & norma loquendi.

§. 3. *Vocabula artium* explicanda ſunt ſecundum definitiones prudentum cujusq; artis. Quod ſi vocabula artium à diverſis diverſimode definiantur, ad lites præſcindendas facit, popularibus verbis exprimere, quid per eam vocem intelligamus.

§. 4. *Conjecturis* autem ad eruendum genuinum ſenſum opus eſt, ſi vel verba ſimplicia, aut verborum complexio ſint *ambigua*; aut ſi partes quædam orationis ſibi invicē *videantur repugnare*, ut tamen dextra explicatione adhibita conciliari invicem poſſint. Nam ubi certa & manifeſta eſt repugnantia, poſterius derogabit prioribus.

§. 5. Conjecturæ voluntatis, rectiq; ſenſus in ſermone ambiguo aut intricato petuntur potiſſimum *ex ſubſtrata materia*, *ex effectu*, & *conjunctis*. Circa *materiam* hæc eſt regula: verba regulariter ſunt intelligenda ſecundum ſubſtra-

ſtratam materiam. Nam ſemper illi, qui locutus eſt, materia, de qua ſermo inſtitutus eſt, ob oculos verſari præſumitur; ideoq; ſemper ad eandem ſententia verborum attemperanda.

§ 6. De *effectu & conſequentibus* hæc eſt regula: Ubi verba crude & ſimpliciter accepta vel nullum, vel adſurdum aliquem effectum poſt ſe eſſent tractura, à receptiore ſenſu paulisper deflectendum, quatenus nullitatis aut adſurditatis vitandæ neceſſitas requirit.

§. 7. Ex *conjunctis* validiſſimæ ſumuntur conjecturæ; quia regulariter quilibet ſibi conſtare præſumitur. *Conjuncta* ſunt vel *loco*, vel *tantum origine*. De prioribus hæc eſt regula: ſi ſenſus in ejusdem ſermonis loco aliquo plane & perſpicue ſit expreſſus, obſcuriores locutiones ex illis planis ſunt interpretandæ. Cui vicina eſt altera: In omni ſermone interpretando accurate ad antecedentia & conſequentia eſt attendendum, quibus interjecta attemperari & reſpondere præſumuntur. De poſterioribus autem iſta habetur regula: Unius & ejusdem hominis obſcurum dictum interpretandum eſt ex ipſius dictis clarioribus, licet alio tempore & loco prolatis; niſi manifeſte adpareat, ipſum ſententiam mutaſſe.

§. 3. Plurimum quoq; prodeſt ad verum ſenſum inveſtigandum, in legibus cum primis, inſpi-

inſpicere *rationem legis*, ſeu cauſam & reſpectum illum, qui ad legem ferendam latorem moverit; inprimis ubi conſtat, unicam eam legis rationem fuiſſe. De qua hæc regula eſt: Illa interpretatio legis eſt ſequenda, quæ rationi legis congruit; & contra rejicienda, quæ ab eadem diſcrepat. Item, ceſſante ratione legis unica & adæquata, ceſſat ipſa lex. Verum ubi plures ejusdem legis fuerint rationes, non ſtatim una ceſſante tota lex ceſſat; cum reliquæ rationes ad ejus vim ſuſtinendam ſufficere poſſint. Sæpe quoq; ſola voluntas legiſlatoris ſufficit, utut ratio legis ſubjectos lateat.

§. 9. Obſervandum præterea eſt, multa vocabula habere plures una *ſignificationes*, alteram *laxiorem*, alteram *ſtrictiorem*. Sed & aliam *materiam* eſſe *favorabilem*, aliam *odioſam*, aliam *mixtam*. *Favorabile* eſt, quod utriusq; partis æqualem facit conditionem, quod communem utilitatem ſpectat, quod actus quoſlibet conſervat, quod pacem promovet. &c. *Odioſum* eſt, quod unam duntaxat partem, aut unam magis quam alteram gravat, quod pœnam in ſe continet, quod actum reddit irritũ, aut priora immutat, quod bellum promovet. *Mixtum eſt*, v.g. ſi quod priora quidem im̃utet, ſed pacis tamen cauſa. De iſtis hæc eſt regula; Favorabilia lati⁹, odioſa ſtricti⁹ interpretanda.

§. 10. Dantur quoq; conjecturæ aliunde quam ex verbis ortæ, quæ efficiunt, ut *interpretatio* quandoq; ſit *extendenda*, quandoq; *coarctanda.* Etſi facilius dentur rationes, quæ ſuadeant interpretationem coarctari, quàm extendi. Poteſt igitur lex ad caſum, qui in lege non exprimitur, extendi, ſi conſtet, rationem, quæ in illum caſum quadrat, unicā fuiſſe, quæ legiſlatorem moverit, eamq́; ab ipſo conſideratam fuiſſe in ſua generalitate, & ut æquipollentes quoq́; caſus complecteretur. Sed & extendi lex debet ad illos caſus, qui in fraudem legis ab hominibus prave ſolertibus inveniuntur.

§. 11. Ut autem verba generaliter poſita *reſtringantur*, contingit aut ex *defectu voluntatis originario*, aut ex *caſus emergentis cum voluntate repugnantia.* Quod aliquis ab initio quid noluiſſe præſumatur, intelligitur 1. ex *abſurdo*, quod alias inde ſequeretur; id quod nemo ſanus voluiſſe judicatur. Inde verba generalia ſunt reſtringenda, in quantum alias adſurditas inde erat emerſura. 2. *Ex defectu rationis*, quæ unice ipſius voluntatem movit. Inde ſub generali locutione non comprehenduntur caſus, in quos ratio legis unica & adæquata non quadrat. 3. *ex defectu materiæ*, de qua ſemper is, qui loquitur, cogitaſſe cenſetur. Inde & ad ean-

eandem verba generalia ſemper ſunt attemperanda.

§. 12. Quod autem caſus, qui poſtea emergit, cum voluntate ejus, qui aliquid conſtituit, pugnet; id deprehenditur vel *ex naturali ratione*, vel *ex aliquo ſigno voluntatis*. Prius contingit, ſi ab æquitate foret diſcedendum, niſi certi caſus ab generali lege eximerentur. Eſt quippe *æquitas* correctio ejus, in quo lex deficit ob univerſalitatem. Quia enim non omnes caſus prævideri, nec ob infinitam varietatem exprimi poſſunt; ideo quando generalia verba ad ſpeciales caſus ſunt adplicanda, eximendi ſunt illi caſus, quos exemturus fuerat ipſe legiſlator, ſi ſuper tali caſu conſultus fuiſſet. Ad iſthanc tamen æquitatem decurrere non licet, niſi ſufficientia indicia ſubigant. Inter quæ certiſſimum eſt, ſi adpareat, violatum iri legem naturalem, ubi preſſe quis literam legis humanæ ſequi velit. Proximum ab hoc, ſi non quidem illicitum ſit verba legis ſequi: ſed tamen rem humaniter æſtimanti id nimis videatur grave & intolerabile, ſive in univerſum omnibus hominibus, ſive certis perſonis; aut ſi finis tanti non videatur, qui tam carę ſit redimendus.

§. 13. Deniq; & ab univerſali locutione facienda eſt exceptio, ſi verba alio loco poſita

cum præſenti lege aut pacto non quidem directe pugnant; ſed propter certam temporis circumſtantiam heic & nunc ſimul obſervari nequeunt. Heic igitur certæ ſunt obſervandæ regulæ, ut intelligi poſſit, *quanam lex in eo caſu, ubi utriq́ʒ ſimul ſatisfieri nequit, præferri debeat.* 1. Id quod permittitur tantum, cedit ei, quod jubetur. 2. Quod faciendum eſt certo tempore, præfertur ei, quod quovis tempore fieri poteſt. 3. Affirmativum præceptum cedit negativo; ſeu quando præcepto affirmativo ſatisfieri nequit, niſi violato præcepto negativo, iſtius impletio erit in præſens omittenda. 4. Inter conventiones, legesq́; cætera æquales, peculiaris præfertur generali. 5. Inter duas præſtationes, certo temporis articulo invicem colliſas, quarum una cauſas magis honeſtas aut utiles, quam altera habet, hanc iſti cedere par fuerit. 6. Injuratum pactum cedit jurato, quando utriq; ſimul ſatisfieri nequit. 7. Obligationi perfectæ cedit imperfecta. 8. Lex beneficentiæ, cæteris paribus, cedit legi gratitudinis.

SAMUELIS PUFENDORFII DE OFFICIO HOMINIS ET CIVIS

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.
DE STATU HOMINUM NATURALI.

§. 1.

PRoximum eſt, ut inquiramus de illis *officijs*, quæ homini obeunda incumbunt *ex diverſo ſtatu*, in quo in vita communi degere deprehenditur. Vocamus autem *ſtatum* in genere illam conditionem, in qua homines conſtituti intelliguntur ad certum genus actionum obeundum. Quem etiam peculiaria fere jura comitantur.

§. 2. *Status* hominum eſt vel *naturalis*, vel *adventitius*. *Naturalis triplici modo* conſiderari, ſolo prælucente rationis lumine, poteſt, vel in ordine *ad Deum Creatorem*, vel in ordine *ſingulorum hominum ad ſeipſos*, vel in ordine *ad alios homines*.

§. 3. *Priori modo* conſideratus naturalis ſtatus hominis eſt illa conditio, in qua à Creatore eſt conſtitutus, dum eximium præ cœteris animal eundem eſſe voluit. Ex quo ſtatu fluit, quod homo debeat autorem ſui agnoſcere, colere, & ipſius opera admirari; ac diverſa plane ratione à brutis vitam ſuam exigere. Inde & ei ſtatui *opponitur vita & conditio brutorum*.

§. 4. *Altero modo* ſtatum hominis natura-

lem conſiderare poſſumus, ſi animo fingamus, qualis ejusdem conditio futura eſſet, ſi quilibet ſibi ſoli relictus foret ſine ullo adminiculo ab aliis hominibus accedente, & quidem poſita illa naturæ humanæ conditione, qualis jam deprehenditur. Quæ ſane miſerior quam cujusvis belluæ videtur futura fuiſſe, ſi expendatur, quanta cum debilitate in hunc mundum jam egrediatur homo, periturus ſtatim ſine aliorum auxilio: & quam rudem ſit vitam idem exacturus, ſi nihil aliud cuiq; adeſſet, quã quod propriis viribus, ingenioq́; debeat. Quin potius quod ex tanta imbecillitate adoleſcere potuimus, quod infinitis jam commoditatibus fruimur, quod animum corpusq́; in noſtrum & aliorum uſum excoluimus, id omne ab auxilio aliorum hominum provenit. Et in hoc ſenſu ſtatus naturalis *opponitur vitæ per induſtriam hominum excultæ.*

§. 5. *Tertio modo* ſtatum hominis naturalem conſideramus, prout intelliguntur homines ſeſe invicem habere ex nuda illa & communi cognatione, quæ ex ſimilitudine naturæ reſultat ante pactum aliquod aut factum humanũ, quo peculiariter unus alteri redditus fuit obſtrictus. Quo ſenſu in ſtatu naturali invicem vivere dicuntur, qui neq; communem habent dominum, & quorum unus alteri non eſt ſubjectus,

jectus, quiq; inter ſe neq; beneficio neq; injuria ſunt cogniti. Quo ſenſu ſtatus naturalis *opponitur ſtatui civili.*

§. 6, Hujus porro naturalis ſtatus indoles cõſiderari poteſt vel prout *per fictionem* repræſentatur, vel prout *revera* exiſtit. Prius fit, ſi vel concipiamus ab initio aliquam multitudinem hominum ſimul extitiſſe ſine ulla unius ab altero dependentia; uti de Cadmæis fratribus in fabulis eſt: vel ſi fingamus totum genus humanum jam ita diſſolutum eſſe, ut quilibet ſeipſum ſeorſim gubernaret, & nemo ulli alio eſſet vinculo conjunctus, quam ſimilitudine naturæ. Sed ſtatus naturalis, qui revera exiſtit, id habet, ut quis cum aliquibus hominibus peculiari ſocietate jungatur; cum reliquis autem omnibus nihil præter ſpeciem humanam obtineat commune, nec alio nomine quidquam ipſis debeat. Qualis ſtatus jam inter diverſas civitates ac cives diverſarum rerumpublicarum exiſtit, & quondam inter patresfamilias ſegreges obtinebat.

§. 7. Manifeſtum quippe eſt universũ genus humanũ nunquã ſimul & ſemel in ſtatu naturali extitiſſe. Qui enim ex protoplaſtis geniti erant, ex quib⁹ quidquid eſt mortalium originẽ ducit, prout divinæ tradunt ſcripturæ, eidem poteſtati patriæ ſubjecti erant. Neq; tamen eo

minus poſtea ſtatus hicce naturalis inter quosdam homines emerſit. Nam primi mortalium, ut orbem adhuc vaſtum implerent, & laxiorem ſibi ſuisq́; pecoribus habitationem quærerent, relictis laribus paternis in diverſa diſceſſerunt, ſuamq́; ſibi fere ſinguli mares familiam conſtituerunt. Inter quorum poſteros itidem ſeſe diſpergentes, peculiare cognationis vinculum, & ortus inde affectus, paulatim exolevit, & commune tantum illud, ex ſimilitudine naturæ reſultans, remanſit. Donec poſtea, cum genus humanum inſigniter fuiſſet multiplicatum, deprehenſis vitæ ſegregis incommodis, paulatim proximi quiq́; cohabitantes in civitates coivere, minores primo, dein majores, ex pluribus minoribus ultro aut per vim coalitis. Quas inter civitates utpote nullo alio, quam communis humanitatis vinculo junctas, ſtatus naturalis utiq; adhuc exiſtit.

§. 8. Eorum autem, qui in ſtatu naturali vivunt, hoc eſt præcipuum *jus*, quod nemini præterquam Deo ſint ſubjecti atq; obnoxij. Quo reſpectu etiam ille ſtatus nomine *libertatis naturalis* venit; per quam quilibet citra antegreſſum factum humanum ſui juris poteſtatisq;, ac nullius hominis imperio ſubjectus eſſe intelligitur. Quo ipſo etiam quivis cuivis alteri, cui neq; ipſe ſubjectus eſt, neq́; eundem ſibi ſubjectum

ctum habet, *æqualis* cenſetur. Cum porro homini lumen rationis ſit inſitum, quo prælucente actiones ſuas temperare poſſit; conſequitur, quemlibet, qui in naturali libertate vivit, in regundis ſuis actionibus à nullo mortalium dependere; ſed ex proprio judicio atq; arbitrio omnia, quæ ſanæ rationi congruunt, agendi habere poteſtatem. Et cum homo ob communem inclinationem, omnibus animantibus inſitam, non poſſit non ad conſervationem ſui corporis vitæq;, nec non ad diſpellenda ea, quæ eandem deſtruere videntur, omnibus modis incumbere, mediaq; ad eum finem adhibere; & vero in ſtatu naturali nemo habeat alterum hominem ſuperiorem, cui voluntatem, judiciumq; ſuum ſubmiſerit, inde in eo ſtatu quilibet ex proprio judicio definit de aptitudine mediorum, an ad conſervationem ſui conducant, nec ne. Nam ſi vel maxime alterius conſilium audiat, penes ipſum tamen eſt, an velit alienum conſilium probare vel non. Ut tamen iſthæc propria ſui gubernatio recte ſeſe habeat, requiritur, ut ea juxta dictamen rectæ rationis, legemq; naturalem ſuſcipiatur.

§. 9. Status naturalis, utut libertatis nomine, & immunitatis ab omni ſubjectione inſigniter blandiatur; idem tamen antequam ab hominibus in civitates fuerit conceſſum, plu-

rima habet adjuncta *incommoda*; ſive fingamus omnes & ſingulos in eo exiſtere, ſive conſideremus conditionē patrumfamilias ſegregum. Nam ſi animo concipias hominē etiam adulta ætate in hoc mundo deſtitutum ſolum, & ſine omnibus commodis & adminiculis, quibus vitam cultiorem & molliorem reddidit ſolertia hominum; videbis animal nudum, mutum, inops, famem radicibus & herbis, ſitim obvia aqua, injurias aëris antris utcunq; diſpellens, feris beſtiis expoſitum, & ad cujusvis occurſum pavidum. Paulo cultior vita potuit eſſe inter eos, qui in familiis ſegregibus degebant. Sed quæ tamen cum vita civili nullo modo comparari poterat, non tam ob indigentiam, quam inter coërcitas cupiditates familia ſic ſatis videtur poſſe diſpellere, quam quod ſecuritati parum ibi ſit conſultum. Et ut in pauca rem conferamus, in ſtatu naturali quisq; propriis tantum viribus protegitur; in civitate omnium: ibi fructus ab induſtria ſua nemini certus; heic omnibus: ibi imperium affectuum, bellum, metus, paupertas, fœditas, ſolitudo, barbaries, ignorantia, feritas: heic imperium rationis, pax, ſecuritas, divitiæ, ornatus, ſocietas, elegantia, ſcientiæ, benevolentia.

§. 10. In ſtatu porro naturali, ſi vel quis alteri

alteri ultro non præſtet, quæ ex pacto debet, aut ſi injuriam intulit, aut ſi alias controverſiæ quid oriatur; nemo eſt, qui pro imperio alterum ad præſtandum debitum, reparandamvè injuriam adigere, litemq; decidere poſſit; uti in civitatibus, ubi judicis communis auxilium implorare datur. Quia tamen non ob quamvis cauſam natura in bellum ruere permittit, etiam ubi quis de juſtitia ſuæ cauſæ ampliter ſit perſuaſus: igitur prius tentandum, num molliori via res poſſit componi, diſceptatione ſcilicet partium amica, & puro (non conditionato) compromiſſo, ſeu *provocatione ad arbitros*. Qui arbitri æquos ſeſe utriq; parti gerere debent, & in ferenda ſententia nihil odio aut gratiæ dare, ſed unice merita cauſæ reſpicere. Quam ob rationem etiam non ſolet quis capi arbiter in ea cauſa, in qua ipſi commodi, vel gloriæ peculiaris ſpes major adparet ex victoria unius partis, quam alterius; adeoq; ubi ipſius intereſt alterum quocunq; modo cauſam obtinere. Hinc & nullum pactum aut promiſſum intercedere debet inter arbitrum & partes, cujus vi pronunciare in gratiam alterius teneatur. Quod ſi arbiter neq; ex communi partium confeſſione, neq; ex certis inſtrumentis, aut indubiis rationibus & ſignis quid in facto ſit cognoſcere valeat, ex effatis *teſtium* id erit cogno-

cognoſcendum. Quos licet ad verum dicendum lex naturalis, & plerunq; juramenti religio adſtringat: tutiſſimum tamen fuerit tales non admittere, qui erga alterutram partem ita ſunt affecti, ut conſcientiæ ipſorum cum gratia, odio, vindictæ libidine, alioq́; violento animi motu, aut etiam arctiore quadam neceſſitudine ſit velut luctandum: quibus ſuperandis non omnibus ſat conſtantiæ eſt. Aliquando etiam per communium amicorum interpoſitionem lites tolluntur; quod merito inter ſanctiſſima officia habetur. Cœterum in hoc ſtatu exſecutionem, ubi ultro ab altero non præſtatur, quod debetur, ſibi quisq; facit.

§. 11. Quanquam autem natura ipſa inter homines aliquam cognationem eſſe voluerit, cujus vi nefas ſit alteri homini nocere, & potius fas ſit cuivis aliorum commodis ſeſe diſpenſare: tamen inter eos, qui in naturali libertate invicem vivunt, hæc cognatio ſat debiles fere exſerit vires, ita ut quivis homo, qui non eſt noſter civis, ſeu quicum in ſtatu naturali vivimus, non quidem pro hoſte, ſed tamen pro *amico parum firmo* ſit habendus. Cujus rei ratio eſt, quod homines non ſolum ſibi invicem maxime poſſint, ſed & variis de cauſis ſæpiſſime velint nocere. Alios quippe pravitas ingenij, aut dominandi & ſuperflua habendi libido

do ad lædendos alios incitat; alij modeſto licet ingenio, ſtudio ſe conſervandi, & ne ab aliis præveniantur, in arma ruunt. Multos ejusdem rei deſiderium, alios ingeniorum contentio committit. Inde in iſto ſtatu tantum non perpetuæ vigent ſuſpiciones, diffidentia, ſtudium aliorum vires ſubruendi, libido alios præveniendi, aut ex aliorum ruina vires ſuas augendi. Ergo uti probi eſt hominis rebus ſuis contentum alios non laceſſere, nec aliena adpetere: ita cauti eſt, ſuæq́; ſalutis amantis ita omnes homines amicos credere, ut tamen iidem mox hoſtes fieri queant: ita pacē cum omnibus habere, quaſi quæ mox bello mutari poſſit. Qua de cauſa & felix habetur reſpubl., quæ etiam in pace de bello cogitat.

CAPUT II.
DE OFFICIIS CONJUGALIBUS.

§. 1.

INter *ſtatus adventitios*, ſeu in quibus homo facto aliquo humano antecedente conſtituitur, primo loco venit *matrimonium*. Quod ipſum etiam eſt primum velut ſpecimen vitæ ſocialis, ſimulq́; generis humani ſeminarium.

§. 2. Circa hoc initio conſtat, ardentem illam ſexuum inter ſe proclivitatem à ſapientiſſimo Creatore inſtitutam non ad inanem voluptatem ſatiandam; quippe quæ unice ſpe-

ſpectata ſummam fœditatem & confuſionem in genere humano excitatura erat: ſed tum ut eo jucundior inter conjuges eſſet converſatio, tum ut eo lubentius homines propagationi ſobolis operam darent, ac moleſtias tolerarent, quæ iſtius ſuſceptionem atq; educationem comitantur. Ex quo conſequitur, naturali legi repugnare omnem uſum membrorum genitalium, qui ab hiſce finibus abit. Quo nomine etiam vetita libido in diverſam ſpeciem, aut eundem ſexum ruens; quævis fœdæ pollutiones, & deniq́, omnis commixtio ſive mutuo conſenſu ſuſcepta, ſive invitæ fœminæ intentata extra matrimonium.

§ 3. *Obligatio ad contrahendum matrimonium* conſiderari poteſt vel in *reſpectu ad totum genus humanum*, vel *in reſpectu ad ſingulos. Illa* in eo conſiſtit, quod propagatio ſpeciei humanæ hautquidquam ſit inſtituenda per vagos & ſolutos concubitus; ſed utiq; legibus connubialibus circumſcribenda, adeoq; per matrimonium duntaxat exercenda. Citra hoc enim decora & bene diſpoſita inter homines ſocietas, vitæq; civilis cultus intelligi nequit. *Singuli* autem ad matrimonium ineundum tenentur, quando com̃oda ſeſe ejus occaſio effert: quam tamen non ſola ætas generandiq́; facultas abſolvit; ſed ut copia quoq; ſit decentis conditionis

onis, nec non facultas alendi uxorem & prolem naſcituram: ac ut mas quoq; ſit idoneus ad gerendam perſonam patrisfamilias. Niſi tamen aliquis compoſitus ſit ad exigendum caſtum cælibatum, ſentiatq́; plus ſe utilitatis poſſe procurare humano generi, aut civitati cælibem, quam uxoratum; præſertim ubi nulla prolis penuria ſit metuenda.

§. 4. Inter eos, qui matrimonium ituri ſunt, intervenire ſolet & debet *pactum*, quod ubi *regulare* & *perfectum* fuerit, hiſce capitibus abſolvitur. *Primo*, quia vir, (abs quo ut contractus incipiat utriusq; ſexus indoli magis congruit,) propriam utiq; ſibi ſobolem intendit quærere, non ſuppoſititiam aut adulrerinã; igitur *fidem dare viro debet fæmina*, quod nemini præterquam ipſi corporis ſui uſuram velit concedere, Quod itidem *à marito fæmina viciſsim* ſolet ſtipulari. *Deinde* cum nihil magis ab indole vitæ ſocialis & civilis abhorreat, quam vita vaga ac deſultoria, incerto lare, nulla fortunarum ſede; cumq; communis ſobolis educatio commodiſſime inſtituatur conjunctis utriusq; parentis operis: ac cohabitatio continua plurimum contineat jucunditatis inter conjuges bene compoſitos, per quam etiam marito certius de caſtitate uxoris conſtare poteſt: igitur in id quoq́; fidem marito dat uxor, quod *viro conti-*

tius juxta atq; utilius eſſe unum una eſſe contentum. Id quod & uſus omnium quas novimus gentium Chriſtianarum à tot ſeculis comprobavit.

§. 6. Nec minus natura tam arctæ conjunctionis oſtendit, *matrimonium debere eſſe perpetuum*, & non niſi alterutrius conjugum morte finiendum: niſi principalis pacti matrimonialis capita fuerint violata per adulterium, & malitioſam deſertionem. Ob mores autem male compoſitos, & qui cum malitioſa deſertione eundem non producunt effectum, ſeparatio duntaxat quoad thorum & menſam inter Chriſtianos recepta eſt, ſine permiſſione ad ſecunda vota tranſeundi. Cujus inter alias etiam hæc ratio eſt, ne facultas divortij contumaciã morum alat; ſed potius alterius conditionis deſperatio ad commoditatem morum, mutuamq́; tolerantiam conjuges incitet. Cœterum ob violata pacti matrimonialis capita pars læſa tantum vinculo exſolvitur; quod in altero continuatur, ſiquidem pars læſa velit, & cum altero in gratiam redire dignetur.

§. 7. Contrahere licite matrimonium, ubi lex civilis non obſtat, poteſt *quilibet cum qualibet*, ſi ætas corporisq́; conſtitutio matrimonio habilis adſit; *niſi impedimentum aliquod morale* obſtet. Moraliter impeditur aliam conjugem

adſciſcere, qui, quævè alteri jam conjugi junctus, junctavè eſt.

§. 8. Sed & pro morali legitimarum nuptiarum impedimento habetur *arcta nimis ſanguinis aut affinitatis conjunctio*. Quo nomine etiam naturali lege nefariæ judicantur nuptiæ inter adſcendentes & deſcendentes in infinitum. Reliquæ autem nuptiæ in limite transverſo, puta cum amita & matertera, cum ſorore, itē in affinitate cum noverca, ſocru, privigna, non ſolum lex divina, ſed & cultarum leges gentium, & Chriſtianorum conſenſus deteſtatur. Quin & multorum populorum leges civiles remotiores quosdam gradus prohibuerunt, ad objiciendam velut ſepem prius dictis gradibus ſanctioribus, ne ad hos temerandos ita facile rueretur.

§. 9. Cæterum uti aliis contractibus atq; negotiis certa quædam requiſita ſueverunt addere leges civiles, quæ ſi obſervata non fuerint, in foro civili pro validis non habentur: ita & circa matrimonium contingit, dum alicubi per leges civiles honeſtatis & boni ordinis cauſa *ſolennia* quædam requiruntur. Quæ licet extra jus naturale ſint; citra illa tamen, qui legibus civilibus ſubjiciuntur, legitimum matrimonium non contrahent; aut ſaltem ejusmodi conjunctio effectus juſti matrimonij in civitate non habebit.

§. 10.

§. 10. *Officium mariti* eſt uxorem diligere, nutrire, regere, atq; defendere: *Uxoris* maritum amare, honorare, adjutorio eſſe ei non ſolũ in generanda & educanda ſobole, ſed & in parte curarum domeſticarum capeſſenda. *Utrinq;* autem indoles tam arctæ conjunctionis requirit, ut conjuges tam proſperæ quam adverſæ fortunæ ſint ſocij, & ſi qua alterutri calamitas obtingat, ab altero ſubleventur; nec minus ut prudenter mores ad concordiam invicem tolerandam attemperent; qua tamen in parte concedere magis uxoris eſt.

CAPUT III.

DE OFFICIIS PARENTUM & liberorum

§. 1.

EX matrimonio provenit proles, in quam conſtituta eſt *poteſtas patria*, antiquiſſimũ juxta ac ſanctiſſimum genus imperij, quo parentum juſſa venerari, eorundemq; præ ſe eminentiam agnoſcere liberi tenentur.

§. 2. *Oritur* imperium parentum in liberos *duplici* potiſſimum de *cauſa: primo* quia ipſa lex naturalis, dum ſociabilem eſſe hominem juſſit, *parentibus curam liberorum* injunxit; quæ ut eo minus negligeretur, tenerrimum ſimul affectum in prolem natura iisdem implantavit. Iſti curæ exercendæ requiritur poteſtas

liberorum actiones dirigendi ad ipſorum ſalutem, quam ipſi propter judicij defectum nondum intelligunt. Deinde id imperiũ *tacito quoq́; conſenſu prolis* nititur. Nam recte præſumitur, ſi infans eo, quo ſublatus eſt, tempore uſum rationis habuiſſet, ac perſpexiſſet, vitam ſe citra parentum curam ac junctum ipſi imperium ſervare non poſſe, lubenter illam in id conſenſuram, commodamq́; ſibi educationem ab iisdem viciſſim fuiſſe ſtipulaturam. *Actu* autem parentibus imperium in prolem conſtituitur, quando illam tollunt, nutriuntq; & in commodum humanæ ſocietatis membrum pro virili formandam ſuſcipiunt.

§. 3. Cum autem ad generationem ſobolis *non mater minus, quam pater* concurrat, adeoq; phyſice proles utriq; ſit communis, diſquirendum: *utrius jus in prolem ſit potius*. Super qua re diſtincte pronunciandum. Si enim *extra matrimonium* proles ſit generata, illa primo matris erit; quia pater heic niſi indicio matris cognoſci nequit. Inter eos quoq;, qui *in libertate naturali & ſupra leges civiles* degunt, pacto conveniri poteſt, ut non patris, ſed matris jus potius ſit. Sed *in civitatibus* utiq; per mares conſtitutis, cum regulariter contractus matrimonij à mare incipiat, & is caput familiæ ſit, potius erit jus patris: ſic ut licet proles matri utiq;

reve-

reverentiam, gratumq; animum debeat; juſſis tamen matris non obligetur, quæ quidem non iniquis patris præceptis repugnant. Defuncto tamen patre jus ipſius in prolem, ſaltem nondum adultam, *matri* videtur *accreſcere*; & hac ad ſecundas nuptias tranſeunte, *vitrico*, ſiquidem ipſe in fidem & curam naturalis parentis ſuccedat. Et qui deſertum, aut orbatum parentibus liberaliter educandum ſuſcipit, jure ſuo ab eo filialem obſervantiā exigere poteſt.

§. 4. Ut autem accurate intelligatur, quanta *parentum* ſit *in liberos poteſtas*, diſtinguendum eſt tum inter *patresfamilias ſegreges*, & *qui in civitatem ſubierunt*; tum inter *poteſtatem, quam habet genitor ut talis*, & quam habet, *ut eſt caput ſuæ familiæ*. *Patri ut tali* cum ſit à natura injunctum, ut liberos bene educet, quo in commoda humanæ ſocietatis membra evadant, quousq; ipſi ſibi proſpicere queant: inde tanta eidem in liberos poteſtas conceſſa intelligitur, quanta ad hunc finem ſufficit. Quæ hautquaquam eousq; ſe extendit, ut parentes prolem intra materna viſcera latentem elidere, aut editam abjicere, necareq; poſſint. Nam excitatur quidem ex ſubſtantia parentum ſoboles; ut tamen in æqualem conditionem humanam cum illis locetur, & injuriæ etiám ab ipſis parentibus capax ſit. Neq; etiam hæc poteſtas ad jus vitæ

& necis ex occaſione delicti exercendum videtur porrigi, ſed ad modicam duntaxat caſtigationem; quippe quæ verſatur circa ætatem teneram, in quam tam atrocia delicta, quæ morte ſint expianda, vix cadunt. Sed ſi tamen citra ſpem emendationis omnẽ diſciplinam pertinaciter adſpernetur puer, poterit domo patria ejici, atq; abdicari.

§. 5. Iſthæc porro poteſtas, ita preſſe accepta, conſiderari poteſt *juxta diverſitatem ætatis in liberis*: Nam *in prima ætate*, ubi immaturus adhuc rationis uſus eſt, omnes liberorum actiones directioni parentum ſubjacent. Quo tempore, ſi quid bonorum ab alijs in impuberem transferatur, id parens loco filij acceptare, & adminiſtrare debet, ut tamen dominium ipſi filio adquiratur: etſi ut fructus patri cedant ad plenam uſq; filij ætatem æquiſſimum ſit. Sic & quod ex filij labore lucri aut emolumenti provenit, id merito ſibi pater vindicat; cui ex adverſo filij nutritio & educatio incumbit.

§. 6. *In adulta ætate*, ubi liberi pleno quidem judicio præditi ſunt, pars tamen adhuc familiæ paternæ exiſtunt, diſtincte conſiderari poteſt poteſtas, quã pater habet *ut genitor*, & quam habet *ut caput familiæ*. *Illa* cum commodam educationem & gubernationem liberorum pro ſcopo habeat, patet, adultos quoq; liberos au-

to-

toritatem parentum tanquam prudentiorum ſequi debere. Et qui vult ex paternis bonis ſuſtentari, ac in ea deinceps ſuccedere, neceſſum eſt, ut ad familiæ paternæ rationes ſeſe attemperet; quam moderari utiq; penes patrem eſt.

§. 7. Cœterum *patresfamilias*, qui nondũ in civitates ſucceſſerant, in domo ſua aliquod inſtar principum gerebant. Inde & liberi, in eorum familia adhuc hærentes, ipſorum imperium tanquam ſummum venerari debebant. Verum poſtea imperium iſtud familiare, (uti & alia jura,) ad uſum & decus civitatum fuit attemperatum; & alicubi multum, alicubi parum de eo patribus relictum. Inde obſervamus, in quibusdam civitatibus patres jus vitæ & necis, ex cauſa delicti exercendum, in liberos obtinuiſſe: in aliis id ipſum iis ademtum, ne forte parentes ſua in liberos poteſtate in fraudem boni publici aut ad iniquam iſtorum oppreſſionem abuterentur; aut ne ob mollitiem paterni affectus diſſimularantur vitia, in exitium publicum eruptura, aut ne patri tam triſtis ſententiæ pronunciandæ neceſſitas imponeretur.

§. 8. Sed ubi *proles familia paterna plane exceſſit*, & vel novam ſibi familiã conſtituit, vel alteri adjungitur; poteſtas quidẽ patria ſolvitur, ut tam ſemper pietatis, & obſervantiæ

debitum maneat; quippe fundatum in meritis parentum, quibuscum paria facere liberi nunquā aut rariſſime creduntur. Et iſta merita non in eo tantum conſiſtunt, quod parentibus liberi vitam debeant, occaſionem omnium bonorum; ſed & quod laborioſam ac ſumtuoſam educationem eorum ſuſceperint, quâ eos in commoda humanæ ſocietatis membra formarunt, ac ſæpe de mediis vitam commode & copioſe exigendi iisdem proſpexerunt.

§. 9. Etſi autem parentibus obligatio educandi prolem à natura ſit injuncta; id tamen non obſtat, quo minus, utilitate prolis aut neceſſitate exigente, ejusdem *adminiſtratio alteri commendetur*; ita tamen ut inſpectionem ſibi in iſtum delegatum parens reſervet. Unde & pater non ſolum præceptoribus idoneis filij informationem recte committit; ſed & eundem alteri adoptandum dare poteſt, ſiquidem exinde in filium aliquod ſit emolumentum redundaturum. Et ſi nulla alia ratio ſit prolem alendi, potius quam inopia extinguatur, pater eam oppignorare, aut vendere in tolerabilem ſervitutem poteſt, ſaltem ſub lege retractus, ubi pater ad lautiorem fortunam pervenerit, aut quispiam ex cognatis iſtum redimere velit. Quod ſi autem parens per inhumanitatem prolem expoſuerit & abjecerit, is qui eandem

ſuſt u-

ſuſtulerit atq; educaverit, in paternum quoq; jus ſuccedet; ita ut iſte alumnus filialem obſervantiam educatori ſuo debeat.

§. 10. Uti autem *pater prolem familia ſua ejicere non debet*, educatione & auxilio iſtius adhuc indigentem, citra graviſſimas cauſas; ita & proles non niſi cum bona patris venia ex ipſius familia excedet. Cæterum cum liberi matrimonij fere contrahendi occaſione paternam familiam relinquant; & vero parentum utiq; interſit, cui proles ſua jungatur, & ex quibus nepotes ſibi proveniant: inde officium filiale plane requirit, ut *patris conſenſum heic ſequantur liberi*, nec eo invito conjugi ſocientur. Quod ſi tamen de facto invitis parentibus matrimonium contraxerint, & conſummaverint liberi, jure quidem naturali id irritum non videtur; præſertim ubi familiam paternam non amplius iſti onerare velint, & alias conditio non ſit indecora. Inde ſi alicubi ejusmodi matrimonia habentur irrita, aut illegitima, id ex legibus civilibus eſt.

§. 11. *Officium parentum* in hoc præcipue conſiſtit, ut liberos commode alant, corpusq; & animum per dextram & cordatam educationem ita forment, quo idonea & utilia membra ſocietatis humanæ & civilis fiant, probi, cordati, & bene morati. Item ut eosdem ad ido-

neum & honeſtum vitæ genus adplicent, & quantum ratio & occaſio fert, fortunam ipſorum fundent & promoveant.

§. 12. *Liberorum* contra *debitum* eſt parentes honorare, i. e. reverentiã illis exhibere non externis tantum ſignis, ſed multo magis interna æſtimatione, tanquam autoribus vitæ, ac tantorum aliorum beneficiorum; iisdem obedire; pro viribus inſervire, inprimis ſenio aut egeſtate confectis; ſine conſilio & autoritate eorum nihil magni momenti ſuſcipere; & deniq; eorum moroſitatem, aut vitia, ſi qua inveniuntur, patienter ferre.

CAPUT IV
DE OFFICIIS DOMINORUM & ſervorum.

§. 1.

Poſtquã genus humanum multiplicari cœpiſſet, atq; deprehenſum fuiſſet, quã commode res domeſticæ aliorum miniſterio curari poſſent; mature introductum fuit, ut ad operas domeſticas obeundas *in familiam adſciſcerentur ſervi*. Quos *ab initio ultro* ſeſe obtuliſſe probabile eſt, inopia adactos, aut propriæ hebetudinis ſenſu; ſtipulatosq; ſibi perpetuam alimentorum & aliarum neceſſitatum præbitionem, in perpetuum hero ſua miniſteria addi-

addixiſſe. Dein cum bella paſſim increbeſcerent, apud plurimos populos receptum, ut quibus *bello captis* vita donata eſſet, ſervitio addicerentur, una cum prole, quæ deinceps ex ipſis eſſet proventura. Etſi apud multos populos nulla ejusmodi ſervitus in uſu, ſed omnia munia domeſtica per mercenarios ad tempus conductos expediuntur.

§. 2. Prout autem ſunt *diverſi* velut *gradus ſervitutis*; ita & poteſtas herorum, & ſervorum conditio variat. *Mercenario temporario* dominus conventam mercedem; iſte huic vicisſim conventam operam debet. Et quia in eo contractu domini melior eſt conditio, ideo etiam ejusmodi miniſter domino pro ratione dignitatis reverentiam exhibere tenetur; & ubi malitioſe aut negligenter opus fecerit, ejusdem coercitioni eſt obnoxius; quæ tamen ad gravem corporis afflictionem, multo minus ad mortem, propria autoritate ſumendam, procedere nequit.

§. 3. Ejusmodi autem *ſervo, qui ſeſe ultro alicui in perpetuum ſervitium addixit*, dominus perpetua alimenta, & quæ alia vitæ neceſſaria ſunt; ille huic viciſſim perpetuas operas, quascunq; dominus præſcripſerit, præſtare debet, & quicquid ex illis provenit, domino fideliter conſignare. In quibus tamen virium & dexterita-

tis

tis ſervi humaniter rationem habebit dominus, ne vires ipſius excedentem laborem cum aſperitate exigat. Caſtigationi quoq; domini iſte ſubeſt non ſolum ad expellendam negligentiam in opere exſequendo; ſed & ut ipſius mores ad decus & tranquillitatem familiæ componantur. Non tamen invitus alteri vendi talis poteſt; quia ultro hunc, & non alium dominum adſcivit; & ipſius intereſt, utri ſerviat. Si atrox delictum in alium extra familiam admiſerit, in civitatibus pœnæ poteſtatis civilis ſubjacet; ubi familia ſegrex fuerit, expelli inde poterit Sed ubi delictum in ipſam familiam ſegregem ſit admiſſum, à domino etiam per extrema coerceri poterit.

§. 4. In iſtos autem *ſervos, qui bello capti* fuerant, à plerisq; durius agi cœptum, quod hoſtilis adhuc iræ quid in eos ſupereſſet, & quia ipſi extrema nobis noſtrisq́; fortunis intentaverant. Quamprimum tamen inter ejusmodi victorem victumq́; mutua fides circa conſociationem in familiam interceſſit, omnis antegreſſa hoſtilitas remiſſa cenſetur. Et tunc utiq; injuriam etiam taliter adquiſito ſervo facit dominus, ſi vel neceſſaria ad victum non ſuppeditet, vel citra rationem in eum ſæviat, multoq́; magis ſi citra condignum delictum eundem occidat.

§. 5.

§. 5. Circa illos quoq; ſervos, qui bellica vi in eam conditionem fuerant abſtracti, nec nō qui pretio emuntur, receptum, ut non ſecus ac aliæ res noſtræ in quęcunq; placeret transferri, & ad inſtar mercium venire poſſent. Sic ut ipſum *corpus ſervi domini eſſe* intelligeretur. Ubi tamen humanitas jubet, ut nunquam obliviſcamur, ſervum utiq; hominem eſſe: adeoq; nequaquam eum ita tractemus velut alias res noſtras, quibus pro lubitu uti abutiq́;, easq́; deſtruere poſſumus. Et ubi talem ſervum alienare placet, ne iis data opera aut præter meritum addicatur, apud quos inhumana ipſum tractatio eſt manſura.

§. 6. Deniq; & id paſſim receptum, ut quæ ex ſervis parentibus naſcitur *proles*, ſervilis & ipſa ſit conditionis, pertineatq; tanquam mancipium ad dominum matris. Id quod iſthoc argumento defenditur, quod cujus eſt corpus, ejus quoq; par ſit fructum eſſe, qui ex eo corpore provenit. Et quia iſta proles naſcitura plane non erat, ſi dominus jure belli in parentem uſus fuiſſet. Et quia parens nihil habet proprij, nulla ratio prolem ejusmodi alendi ſupereſt, niſi ex bonis herilibus. Cum igitur dominus alimenta præbeat ejusmodi proli diu ante, quā ipſius opera utilis eſſe queat, & ſequentes operæ ſui temporis alimenta non multum fere ex-

cedant; effugere eidem ſervitutem invito domino non licebit. Manifeſtum tamen eſt, cum ejusmodi vernæ nulla ſua culpa in ſervitutem perveniant, nullum eſſe prætextum, quare iſti durius debeant tractari, quam conditio perpetuorum mercenariorum admittit.

CAPUT V.
DE CAUSA IMPULSIVA CONSTITUENDÆ civitatis.

§. 1.

QUanquam vix ſit jucunditatis quid atq; comoditatis, quod per hactenus enumerata officia, ſtatusq; obtineri non poſſe videatur; quare tamen mortales non contenti parvis illis, primisq́; ſocietatibus magnas ſocietates, quæ *civitatum* nomine veniunt, conſtituerint, jam inveſtigandum reſtat. Ex hiſce enim fundamentis deducenda eſt ratio officiorum, quæ ſtatũ hominũ civilem comitantur.

§. 2. Heic igitur *non ſufficit dixiſſe; hominem per naturam ipſam rapi ad ſocietatem civilem,* ut citra eam nec poſſit, nec velit vivere. Sane enim cum apertum ſit, hominem eſſe tale animal, quod ſeipſum & ſuam utilitatem quam maxime amat; neceſſum eſt, ut dum ultro ſocietatem civilem affectat, aliquam utilitatem inde ſibi proventuram reſpexerit. Et quanquam extra

tra ſocietatem cum ſui ſimilibus homo erat futurus animal longe miſerrimum: tamen cum naturalibus deſideriis & neceſſitatibus hominis per primas ſocietates, & per officia ex humanitate, aut pactis præſtita abunde potuerit ſatisfieri, non ſtatim ex ſocialitate hominis inferri poteſt, ejus indolem præciſe ad ſocietatem civilem ferri.

§. 3. Id quod planius fiet, ſi conſideremus, quænam *conditio ex conſtitutis civitatibus* apud homines proveniat: quid requiratur, ut quis *vere* dici queat *animal politicum*, *i. e. bonus civis*: quid deniq; deprehendatur *in natura hominis*, *indoli vitæ civilis repugnans*.

§. 4. Qui *civis* fit, libertatis naturalis jacturam facit, ac imperio ſe ſubjicit, quod jus vitæ & necis complectitur; & cujus juſſu plurima facienda, abs quibus quis alias abhorrebat; & omittenda, quæ vehementer adpetebat. Pleræq; etiam actiones ad bonum ſocietatis referendæ, quod ſæpe à bono ſingulorum videtur diſcrepare. Atqui ad hoc per inclinationes jam cōgenitas fertur homo, ut nemini ſubjectus eſſe, ut omnia ſuo agere arbitrio, ut proprio commodo in omnibus velificari velit.

§. 5. *Animal vere politicum*, i. e. *bonum civem* illum dicimus, qui juſſis imperantium promte paret, qui ad bonum publicum omnibus viribus

bus connititur, ac poſt illud privatum bonum lubenter habet; imo qui nihil ſibi bonum credit, niſi idem bonum quoq; ſit civitati; qui deniq; adverſus alios cives commodum ſeſe gerit. Atqui paucorum ingenia ultro ad hunc finem attemperata inveniuntur; maxima pars metu pœnæ utcunq; continetur; multi per totam vitam mali cives, & animalia non politica manent.

§. 6. Deniq; *nullum homine animal feracius*, aut indomitum magis, & quod in plura vitia, pacem ſocietatis perturbare apta, ſit proclive. Præter deſideria enim cibi, venerisq; quibus bruta quoq; ſolent committi, multis homo agitatur vitijs, quæ bruta ignorant; uti eſt ſuperfluarum rerum inſatiabilis cupido, & ſæviſſimum malorum ambitio. Vivax item nimis injuriarum memoria, & vindictæ ardor, longo poſt tempore adhuc gliſcens. Nec non infinita diſſimilitudo inclinationum & adpetituum, & cuiq; pro ſtudio ſuo extollendo pervicacia. Accedit, quod eo furore in proprium genus ſævire gaudeat homo, ut maxima pars malorum, quibus humana conditio vivit obnoxia, ab ipſo homine proficiſcatur.

§. 7. Genuina igitur & principalis cauſa, quare patresfamilias, deſerta naturali libertate, ad civitates conſtituendas deſcenderint, fuit;

it: *ut præſidia ſibi circumponerent contra mala, quæ homini ab homine imminent.* Nam uti poſt Deum O. M. homo homini plurimum prodeſſe; ſic & idem non minus obeſſe poteſt. Et recte malitiam hominum, ejusq; remedium æſtimant, qui in proverbij vicem receperunt: niſi judicia eſſent, unus alterum devoraret. Poſtquam autem per civitates in talem ſunt digeſti ordinem homines, ut à mutuis læſionibus tuti eſſe poſſent, ultro deinde conſecutum fuit, ut eo uberius fruerentur commodis, quæ ex hominibus in homines provenire apta ſunt; puta, ut moribus à puero imbuerentur commodioribus, & varias invenirent, atq; excolerent artes, quibus vita humana copioſa & commoda fuit reddita.

§. 8. Illuſtrior adhuc fiet cauſa conſtituendæ civitatis, ſi conſideremus, *alia media non fuiſſe ſuffectura* reprimendæ hominum malitiæ. Quanquam enim *lex naturalis* præcipiat, ut ab omnibus injuriis inferendis homines ſeſe abſtineant: tamen ejus legis reverentia id præſtare non poteſt hominibus, ut in libertate naturali ſatis tuto degere queant. Etſi enim forte dentur homines animo ita modeſto, ut ne impunitate quidem data alios violare velint; alij quoq; metu proventuri inde mali cupiditates ſuas utcunq; compeſcant: magna tamen ex

adverſo eorum turba datur, quibus omne jus vile eſt, quotiens ſpes lucri arriſerit, & fiducia propriarum virium, aut ſolertiæ, qua repellere aut eludere læſos ſeſe poſſe ſperent. Quos uti nemo non cavere nititur, qui ſalutẽ ſuam amat: ita cautio illa commodius, quam ope civitatum obtineri nequit. Nam utut aliqui mutuo fidem dederint de auxiliis invicem ferendis; ni tamen adſit aliquid, quo & judicia eorum uniantur, & voluntates firmiter adſtringantur ad explendam fidem, fruſtra ab iisdem certum auxilium ſibi quis promittit.

§. 9. Deniq; licet lex naturalis hominibus ſatis inſinuet, non impune laturos, qui alios injuria affecerint: tamen neq; *metus divini Numinis*, neq; *conſcientiæ morſus* ſat validam deprehenduntur vim habere quorumvis hominum malitiæ coërcendæ. Nam apud multos educationis & conſuetudinis vitio vis rationis velut obſurdeſcit. Unde fit, ut illi præſentibus tantum immineant, futurorum parum curioſi; ac non niſi iis moveantur, quæ in ſenſus incurrunt. Cum autem vindicta divina lento fere pede ſoleat incedere; inde pravis mortalium præbetur occaſio ad alias cauſas impiorum mala referendi; præſertim cum ſæpe videant, improbis affatim adeſſe, queis vulgus felicitatem metitur. Accedit, quod ſtimuli con-

ſcien-

ſcientiæ, quæ facinus antecedunt, non ita validi videantur, quam qui idem ſubſequuntur, quando id, quod factum eſt, infectum amplius fieri nequit. Enimvero pravis cupidinibus reprimendis præſentaneum, & ad indolem hominum probe attemperatum remedium in civitatibus reperitur.

CAPUT VI.
DE INTERNA CIVITATUM ſtructura.

§. 1.

PRoximum eſt, ut inveſtigemus, qua ratione civitates ſint extructæ, earundemq; *interna compages* cohæreat. Ubi illud primo manifeſtum eſt, adverſus mala ab hominum pravitate imminentia ſingulis hominibus neq; locum aliquem, neq; arma, neq; animantia bruta commodius & efficacius præſidium potuiſſe ſuppeditare, quam *alij homines*. Eorum autem vis cum in longe diſtantia non feratur, neceſſum erat *conjungi*, per quos finis iſte obtinendus erat.

§. 2. Nec minus conſtat, ejusmodi ſecuritatem adverſus alios homines præſtare non poſſe duorum vel trium conſenſionē. Quia facile eſt, ut ad paucos hoſce opprimendos tot conſpirent, quot certiſſimam ſibi de illis victori-

am ſpondere poſſint; quibus ſpes ſucceſſus & impunitatis fiduciam ad aggrediendum eſt datura. Igitur ad iſtum finem neceſſarium eſt, *inſignem hominum multitudinem* ſeſe conjungere; ut paucorum hominum ad hoſtes acceſſio non ſit ipſis conſpicui momenti ad victoriam.

§. 3. Inter multos iſtos, hoc fine coëuntes, oportet ut ſit *conſenſus circa adhibenda media ad eundem finem idonea.* Nam etiam multi, ni conſentiant inter ſe, ſed diſtracti ſententiis in diverſa tendant, nihil efficient. Aut licet ad tempus conſentiant, impellente aliquo affectu: mox tamen, prout mutabilia ſunt hominum ingenia & inclinationes, in diverſa abibunt. Et quãvis pacto inter ſe promittant, quod ad defenſionem communẽ vires ſuas ſint adplicaturi: tamen ne hoc quidem modo ad diuturnitatẽ iſti multitudini ſat cautum erit. Sed oportet, ut quid amplius accedat, ut qui ſemel ad pacem & mutuum auxilium cauſa communis boni conſenſerint, prohibeantur, ne poſtea, cum bonum ſuum privatum à publico diſcrepare viſum fuerit, iterum diſſentiant.

§. 4. Cæterum in humano ingenio *duo* potiſſimum occurrunt *vitia,* quæ impediunt, quo minus multi ſui juris, & abs ſe invicem non dependentes, diu in communem aliquem finem poſſint conſpirare. Unum eſt *diverſitas incli-*

na-

nationum & judicij circa diſcernendum, quod ad finem eſt utiliſſimum; cui in multis eſt conjuncta *hebetudo* ad diſpiciendum, quæ ſententia ex pluribus ſit magis proficua, & *pervicacia* mordicus defendendi, quod ſemel utcunq; arriſerit. Alterum eſt *torpor & averſatio* ultro faciendi, quod utile eſt, ubi deſit aliqua neceſſitas, quæ tergiverſantes velint nolint ad officium faciendum ſubigat. Priori vitio occurritur, unitis in perpetuum voluntatibus omnium. Poſteriori autem, ſi conſtituatur aliqua poteſtas, quæ præſens & in ſenſus incurrens malum infligere poſſit communi utilitati reluctantibus.

§. 5. *Uniri multorum hominum voluntates* nulla alia ratione poſſunt, quam ſi unusquisq; ſuam voluntatem voluntati unius hominis, aut unius concilij ſubjiciat, ita ut deinceps pro voluntate omnium & ſingulorum ſit habendum, quicquid de rebus ad ſecuritatem communem neceſſariis ille voluerit.

§. 6. *Poteſtas* autem talis, quæ omnibus ſit *metuenda*, itidem inter multos homines nulla alia ratione conſtitui poteſt, quam ſi omnes & ſinguli ſeſe obligaverint, quod eo modo vires ſuas ſint adplicaturi, ſicut ille voluerit, in quem omnes virium ſuarum directionem reſignarunt. Ubi autem & voluntatum & virium unio

facta fuerit, tunc demum multitudo hominum in validiſſimum corpus, civitatem nimirum, animatur.

§. 7. Porro ut civitas *regulari modo* coaleſcat, requiruntur *duo pacta*, & *unum decretum*. *Primo* enim omnium illi multi, qui in libertate naturali conſtituti intelliguntur, ubi ad civitatem faciendam congregantur, inter ſe *ſinguli cum ſingulis pactum* ineunt, quod in unum & perpetuum cœtum coire velint, ſuæq́: ſalutis ac ſecuritatis rationes communi conſilio ac ductu adminiſtrare; uno verbo, quod velint concives mutuo fieri. In quod pactũ omnes & ſinguli ut conſentiant neceſſum eſt; & qui non conſenſerit, is extra futuram civitatem manet.

§. 8. *Poſt* iſthoc pactum oportet, ut *decretum* fiat, *qualis forma regiminis* ſit introducenda. De hac enim antequam conſtitutum ſit, nihil conſtanter poterit expediri, quod ad communem ſalutem faciat.

§. 6. Poſt decretum circa formam regiminis *altero pacto* opus eſt, quando conſtituuntur ille vel illi, in quem vel quos regimen naſcentis civitatis confertur: quo quidem pacto hi ad curam communis ſecuritatis & ſalutis, reliqui ad obſequium his præſtandum ſeſe obſtringunt; quo ipſo etiam omnes ſuam voluntatem ſubjiciunt voluntati iſtius vel iſtorum, ſimulq́;

ſua-

ſuarum virium uſum & adplicationem ad communem defenſionem eidem vel iisdem deferunt. Atq; hoc pactum ubi rite fuerit exſecutioni datum, tunc demum perfecta & regularis civitas inde provenit.

§. 10. Civitas ita conſtituta ad modum *unius perſonæ* concipitur, unoq; *nomine* ab omnibus particularibus hominibus diſtinguitur, atq; dignoſcitur, habetq́; peculiaria *jura*, ac *res* proprias, quæ neq; ſinguli, neq; multi, neq; adeo omnes ſimul citra eum, qui ſummum habet imperium, ſeu cui regimen civitatis commiſſum, ſibi aſſerere poſſunt. Unde civitas *definitur*, quod ſit perſona moralis compoſita, cujus voluntas ex plurium pactis implicita & unita, pro voluntate omnium habetur, ut ſingulorum viribus & facultatibus ad pacem & ſecuritatem communem uti poſſit.

§. 11. Exſerit autem ſeſe *voluntas civitatis*, tanquam principium actionum publicarum; vel *per unum hominē*, vel *per unum concilium*, prout in illum aut hoc ſumma rerum fuit collata. Ubi penes unum hominem eſt regimen civitatis, civitas velle intelligitur, quodcunq; iſti homini (cui ſanam rationem conſtare præſupponitur,) placuerit, & quidem circa negotia, quæ ad finem civitatum ſpectant.

§. 12. Verum ubi regimen civitatis collatum

eſt in concilium, ex pluribus hominibus conſtans, quorum quisq; ſuam retinet voluntatem naturalem; regulariter illud habetur pro voluntate civitatis, in quod conſenſerit *major pars* hominum, ex quibus concilium componitur; niſi expreſſe ſtatutum ſit, quota pars concilij conſentiens requiratur ad repræſentandã voluntatẽ univerſitatis. Ubi autem duæ ſententiæ diſcrepantes pares ſint, nihil agetur, ſed res in priori ſtatu manebit. Inter plures ſententias diſcrepantes illa prævalebit, quæ ſingulis diſſentientib⁹ major eſt; modo in eam tot cõſpirent, quot alias voluntatẽ univerſitatis per ſanctiones publicas repræſentate poſſunt.

§. 13. Civitate ita conſtituta, ille, in quem imperium eſt collatum, prout eſt vel unus homo, vel unum concilium paucorum aut uniſorum, *monarcha*, *ſenatus*, aut *populus liber* dicitur; reliqui ſubditi audiunt, aut *cives*, vocabulo hoc *latius* accepto. Etſi preſſius illi quibusdam duntaxat cives ſoleant dici, quorum coitione & conſenſu primo civitas coaluit, aut qui in horum locum ſucceſſerunt; nempe patresfamilias. Sunt porro *cives* vel *originarij* vel *adſcititij*. Illi ſunt, qui vel initio civitati naſcenti interfuerunt, vel qui ex hiſce ſunt geniti; quos etiam *indigenas* adpellari mos eſt. Hi autem ſunt, qui civitati jam conſtitutæ extrinſecus ac

ce-

cedunt eo fine,ut fortunarum ibi ſedem figant. Nam qui tantum ad tempus com̃orandi cauſa in civitate verſantur, etſi tantiſper ipſius imperio ſubjiciantur; cives tamen non habentur, ſed peregrini aut inquilini vocantur.

§. 14. Iſta tamen, quæ ſuper origine civitatum tradita ſunt, non obſtant, quo minus *imperium civile à Deo* eſſe recte dicatur. Cum enim idem legem naturalem ab omnibus hominibus exerceri velit; & vero poſt multiplicatum genus humanum tam horrida vita inter homines proventura fuerit, ut legi naturali vix ulles relinqueretur locus; cujus tamen exercitium per inſtitutas civitates egregie promovetur; ergo,(cum qui jubet finẽ, jubere etiam cenſeatur media ad finem neceſſaria,) Deus quoq; mediante dictamine rationis antecedenter præcepiſſe humano generi multiplicato intelligitur, ut civitates, quæ ſummo imperio velut animantur, conſtituerentur. Quarum ordinem quoq; in divinis literis expreſſe adprobat, ejusq; ſanctimoniam peculiaribus legibus ſancit, ſibiq́; illud peculiariter curæ eſſe teſtatur.

CAPUT VII.

DE PARTIBUS SUMMI IMPERII.

§. 1.

QUæ *partes* ſint ſummi imperij, & quibus modis ejusdem ſeſe vis in civitatibus ex-

terat, ex natura & fine earundem liquido poteſt colligi.

§. 2. In civitate omnes ſuam voluntatem ſubmiſerunt voluntati imperantium circa negotia ad ſalutem civitatis facientia, quod velint facere, quidquid illi voluerint. Hoc ut fieri poſſit, neceſſum eſt, ut *imperantes civibus ſignificent, quæ ipſorum circa talia ſit voluntas.* Iſtud igitur faciunt non ſolum *per mandata ad ſingulos* directa circa negotia particularia; ſed etiam *per generales regulas*, unde omnibus in perpetuum de agendis omittendisvè conſtet. Per quas etiam definiri ſolet, quid cuiq; ſuum, quid alienum cenſeri debeat; quid in civitate pro licito, quid pro illicito, quid pro honeſto aut inhoneſto habendum; quid cuiq; ex libertate naturali ſuperſit, aut quomodo quisq; uſum ſuorum jurium ad tranquillitatem civitatis temperare debeat; quid deniq; & quo modo quisq; ſuo jure ab altero exigere queat. Hæc omnia enim liquido definita eſſe, ad decus & tranquillitatem civitatis plurimum facit.

§. 3. Is porro potiſſimus civitatum finis eſt, ut homines mutua conſpiratione & ope tuti ſint adverſus damna & injurias, quæ ab hominibus invicem inferri poſſunt & ſolent. Id ut obtineatur ab hominibus, quibuscum in eandem ſocietatem conjungimur, non ſufficit, ut

mutuo

mutuo inter ſe paciſcantur de injuriis non inferendis; neq;etiam ut nuda ſuperioris voluntas civibus innoteſcat: ſed opus eſt *metu pœnæ, & facultate eandem repræſentandi.* Quæ pœna, ut huic fini ſufficiat, ita eſt temperanda, ut aperte majus malum ſit leges violaſſe, quam obſervaſſe; utq́; adeo pœnæ acerbitas voluptati aut lucro, quod ex injuria capitur aut ſperatur, præponderet. Nam non poſſunt homines non ex duobus malis minus eligere. Licet autem multi per imminentem pœnam ab injuriis non reprimantur, id tamen inter minus frequentia habendum eſt; quæ plane evitare conditio humana non patitur.

§. 4. Quia etiam ſæpe controverſiæ ſuper recta legum adplicatione ad facta ſingularia oriri ſolent,ac multa accurate expendenda occurrant, ſi quid contra leges factum eſſe dicatur: inde, ut inter cives tranquillitas conſtet, ſummi imperij eſt *lites civium cognoſcere & decidere*, ſingulorumq; facta, quæ legibus contraria arguuntur, examinare, ac pœnam legibus convenientem dictitare & exſequi.

§. 5. Ut autem qui in civitatem coiverunt adverſus extraneos tuti ſint, ſummi imperij eſt *congregare, unire, & armare*, aut ejus loco conducere, quot pro incerto numero, & viribus hoſtium ad communem defenſionem

opus

opus viſum fuerit; rurſusq́; ubi expedierit pacem facere. Cumq; & belli & pacis temporibus inſerviant *fœdera*, ut & commoda diverſarum civitatum melius communicari poſſint, & validior hoſtis junctis viribus repelli, aut in ordinem redigi queat; penes ſummum quoq; imperium erit, utriq; tempori inſervientia fœdera inire, univerſosq́; ſubditos ad ea ſervanda obſtringere, ſimulq́; exinde redundantia commoda in civitatem derivare.

§. 6. Cum etiam civitatis amplæ negotia, tam belli quam pacis tempore occurrentia, ab uno homine ſine *miniſtris* & *magiſtratibus* exſecutioni dari nequeant; opus erit ab ſummo imperio conſtitui homines, qui ipſius vice controverſias civium examinent, vicinorum conſilia explorent, milites gubernent, opes civitatis colligant, & diſpenſent, ac deniq; utilitati civitatis undiq; proſpiciant. Quos ipſos ſummus imperans ad officium faciendum compellere, geſtorumq́; rationes poſcere poteſt ac debet.

§. 7. Quia porro nec belli nec pacis tempore civitatis negotia ſine *ſumtibus* geri poſſunt, ſummi imperij eſt adigere cives, ut eosdem ſuppeditent. Idquod variis modis contingit; puta, ſi vel cives aliquam bonorum aut proventuum regionis abs ſe inſeſſæ partem ad

hos

hos uſus ſeponant, vel ſinguli cives de ſuis bonis conferant, ſimulq́; ubi opus ſit operas ſuas præbeant; vel ſi vectigalia imponantur mercibus, quæ importantur, & exportantur, (quorum illud tamen magis cives, hoc exteros onerat,) aut ſi de pretio rerum, quæ conſumuntur, modica pars decidatur.

§. 8. Deniq; cum ſingulorum actiones à ſua cujusq; opinione regantur; pleriq; autem de rebus ita ſoleant judicare, prout aſſueverunt, & prout communiter judicari vident; pauciſſimi proprio ingenio vera & honeſta diſpicere queant: inde civitati expedit, ut publice ejusmodi *doctrinis* perſonet, quæ cum recto fine & uſu civitatum congruunt, ſimulq; animi civium à puero iſtis imbuantur. Ejusmodi igitur doctrinas qui publice doceant, ſummi imperij eſt conſtituere.

§. 9. Sunt autem iſtæ partes ſummi imperij naturaliter ita *connexæ*, ut ſiquidem regularis forma civitati conſtare debeat, omnes & ſingulæ penes unũ radicaliter eſſe debeant. Nam ſi una vel altera plane abſuerit, mancum erit imperium, nec ad finem civitatis procurandum idoneum. Sin autem iſtæ dividantur, ita ut quædam radicaliter ſint penes unum, reliquæ penes alium, irregularem remp. & male cohærentem emergere neceſſum eſt.

CA-

CAPUT IIX.

DE FORMIS RERUMPUBL.

§. 1.

SUmmum imperium, prout vel in *uno homine*, vel *in uno concilio ex paucis, aut univerſis conſtante* reperitur, diverſas formas rerump. producere ſolet.

§. 2. Sunt autem *formæ civitatis* vel *regulares* vel *irregulares*. Illæ ſunt, ubi imperium ſummum in uno ſubjecto ita eſt unitum, ut illud indiviſum & inconvulſum ab una voluntate per omnes civitatis partes atq; negotia ſeſe diſpenſet. Ubi hoc non deprehenditur, irregularis forma civitatis erit.

§. 3. Civitatis *regularis tres* ſunt *formæ*, prima quando ſum̃um imperium eſt penes unum hominem; & dicitur *monarchia*. Altera quando ſummum imperium eſt penes concilium ex ſelectis duntaxat civibus conſtans; & vocatur *ariſtocratia*. Tertia, quando ſummum imperium eſt penes concilium ex univerſis patribus familias conſtans; & appellatur *democratia*. In prima is, qui rerum potitur, dicitur *monarcha*, in ſecunda *optimates*, in tertia *populus*.

§. 4. In omnibus hiſce formis poteſtas quidem eſt eadem. Sed in eo inſignem habet *commoditatem* monarchia præ reliquis formis, quod in ea ut deliberetur & decernatur, id eſt,

ut imperium actu exerceatur, non opus ſit temporibus & locis condictis, ſed quovis loco & tempore deliberari & decerni poſſit; ſic ut monarcha ſemper in proxima ſit potentia ad actus imperij exercendos. Sed ut optimates & populus, qui non ſunt una perſona naturalis, decernant, neceſſum eſt, ut certo loco & tempore conveniant, ibiq́; ſuper negotiis publicis deliberent & decernant: cum alio modo voluntas ſenatus ac populi, quæ ex conſpirantibus majoris partis ſententiis reſultat, cognoſci nequeat.

§. 5. Cæterum uti circa alia jura, ita & circa ſummum imperium contingit, ut id alicubi bene, alicubi prave & imprudenter adminiſtretur. Unde fit, ut aliæ civitates *ſanæ*, aliæ *morbidæ* & *corruptæ* dicantur: etſi propter iſtiusmodi morbos peculiares formas aut ſpecies rerum publicarum comminiſci neceſſum non ſit. Eorum autem morborum, quibus civitates infeſtantur, alij *in hominibus*, alij *in ipſo ſtatu* hærent. Inde alia *vitia hominum*, alia *vitia ſtatus* audiunt.

§. 6. *Vitia hominum in monarchia* ſunt, ſi qui ſolium obtinet regnandi artibus deſtituitur, nullaq́; aut non ſufficiente reipubl. cura tangitur, eamq́; pravorum miniſtrorum ambitioni aut avaritiæ lacerandam proſtituit; ſi ſævitia

&

& iracundia idem eſt terribilis; ſi etiam citra neceſſitatem remp. in caſum dare gaudet; ſi quæ ad tolerandos ſumtus reip. conferuntur luxu, aut per inconſultas largitiones diſſipat; ſi pecunias civibus extortas præter rationem accumulat; ſi contumelioſus, ſi injuſtus eſt; & ſi quæ ſunt alia, per quæ mali nomen principis comparatur.

§. 7. *Vitia hominum in ariſtocratia* ſunt, ſi per ambitum, pravasq́; artes via in ſenatum patet viris improbis aut ineptis, excluſis melioribus; ſi optimates factionibus diſtrahuntur; ſi plebe tanquam mancipiis abuti, & bona civitatis augendo privato patrimonio intervertere ſtudent.

§. 8. *Vitia hominum in democratia* ſunt, ſi inepti & turbulenti homines turbulenter & importune ſententias ſuas tueri ſolent; ſi egregiæ & reip. non prægraves virtutes opprimuntur; ſi per levitatem leges temere figuntur atq; refiguntur, & quæ modo placuerunt, mox citra rationem diſplicent: ſi ſordidi & inepti homines rebus gerendis præficiuntur.

§. 9. *Vitia hominum*, quæ *in quamvis civitatis ſpeciem* cadunt, ſunt; ſi quibus imperij adminiſtratio incumbit, officio ſuo negligenter aut prave funguntur, & ſi cives, quibus ſola obſequij gloria relicta eſt, frænum mordeant.

§. 10.

§. 10. Aſt *vitia ſtatus* ſunt, ubi leges aut inſtituta civitatis non ſunt attemperata ad genium populi, aut regionis; aut ubi eadem cives diſponunt ad turbas internas, aut ad juſta vicinorum odio incurrenda; aut ſi eosdem ineptos reddunt ad obeundas functiones, quæ reip. ſervandæ ſunt neceſſariæ; puta, ſi per leges civitatis non poſſint non in imbellem ſegnitiem reſolvi, aut inidonei ad pacem ferendam reddi: aut ſi leges fundamentales ita ſint diſpoſitæ, ut per eas negotia publica non poſſint non tarde aut difficulter expediri.

§. 11. Morbidis ejusmodi rebuspubl. multi peculiaria quoq; vocabula adplicant; ita ut *vitioſa monarchia* vocetur *tyrannis*; *vitioſus ſtatus paucorum oligarchia*; *vitioſus ſtatus popularis ochlocratia.* Etſi frequenter contingat, ut multi per iſthæc vocabula *non tam morbum reip. quam ſuum affectum aut diſplicentiam* in præſentem ſtatum, imperantesvè exprimant. Sæpe enim, cui vel rex vel ſtatus monarchicus displicet, tyrannum aut dominum ſolet vocare etiam legitimum & bonum principem, præſertim ubi is leges ſevere exſequitur. Sic & cui dolet ſenatu ſe excludi, cum tamen aliis ſenatoribus inferiorem ſeſe hautquidquam arbitretur, per contemtum & invidiam ὀλίγȣς illos vocat, q. d. paucos quosdam, qui cum nulla re cæ-

teros emineant, in pares tamen aut meliores non ſine faſtu imperium exerceant. Deniq; ſuperbo homines ingenio, & quibus æqualitas popularis inviſa eſt, ubi in democratia pari omnes jure de republ. ſuffragia ferre vident, cum tamen in quavis civitate plebis maximus ſit numerus, ochlocratiam id vocant, q. d. ſtatum, ubi vilis turba rerum potitur, nec egregijs viris, quales ipſi ſe ducunt, aliqua prærogativa relinquitur.

§. 12. *Reſpublica irregularis* eſt, in qua non ita perfecte unio illa, in qua eſſentia civitatis conſiſtit, deprehenditur: idq́; non per modum morbi, aut vitij in adminiſtratione reip. hærentis; ſed ut publica lege aut conſuetudine ea velut legitima ſit recepta. Cum autem aberrationum à rectitudine infiniti eſſe modi queant, non poſſunt etiam irregularium rerump. certæ & definitæ ſpecies conſtitui. Indoles tamen ejus ex uno aut altero exemplo plane poteſt intelligi, v. g. Si in aliqua republica ſenatus & populus ſummo utrinq; jure negotia publica tractent, ita ut neuter alteri obnoxius ſit. Aut ſi in regno aliquo procerum potentia ita invaluerit, ut regi deinceps non alio modo, quam inæquales fœderati ſubſint.

§. 13. *Syſtemata civitatum* vocamus, ubi plures perfectæ civitates aliquo peculiari vinculo

ita

ita connectuntur,ut ipſarum vires fere pro uni⁹ civitatis viribus haberi queant. Exſurgunt autẽ ſyſtemata *duplici* potiſſimum *modo*: uno per communem regem, altero per fœdus.

§. 14. *Mediante communi rege ſyſtema* emergit, quando plura ſeparata regna vel ex conventione, vel ex occaſione matrimonij, hæreditatis, aut victoriæ unum & eundem habent regem;ita tamen ut ideo in unum regnum non coaleſcant,ſed ſingula juxta ſuas leges fundamentales à communi rege adminiſtrentur.

§. 15. *Altera ſpecies ſyſtematum* provenit,quando plures civitates vicinæ *perpetuo fœdere* ita connectuntur, ut aliquas partes ſummi imperij,quæ præcipue defenſionem contra extraneos ſpectant,non niſi ex cõſenſu omnium exercere velint, ſalva manente de cœtero ſingulorum civitatũ libertate, & independentia.

CAPUT IX.
DE AFFECTIONIBUS IMPERIJ civilis.

§. 1.

HAbet hoc omne imperium, quo univerſa aliqua civitas regitur, in qualibet reip. forma, ut ſit *ſummum*, i.e. in ſui exercitio à nullo homine tanquam ſuperiore dependens, ſed ex proprio judicio & arbitrio ſeſe ex-

ſerens, ſic ut ejusdem actus à nemine tanquam ſuperiore queant irriti reddi.

§. Inde etiam eſt, quod idem imperium ſit ἀνυπεύθυνον, ſeu *nemini mortalium obſtrictum ad reddendas rationes* eo cùm effectu, ut ſi eas alteri non adprobaverit, pœnis humanis aut coërcitioni, velut à ſuperiore profectis, eo nomine ſit obnoxium.

§. 3. Cui conjunctum eſt, ut idem ſummũ imperium *legibus humanis & civilibus*, ut talibus, *ſit ſuperius*, iisdemq́; adeo directe non obſtringatur. Iſtæ enim leges à ſummo imperio tam in origine, quam in duratione dependent. Inde fieri non poteſt, ut per iſtas idem obligetur; cum alias idem ſeipſo ſuperius foret. Etſi ubi ſummus imperans quædam civibus lege injunxerit, quorum materia in ipſum quoq; cadit, decorum ſit, & ad autoritatem legi addendam proficuum, ut ad eadem iſte ultro ſeſe componat.

§. 4. Habet deniq; & peculiarem *ſanctimonium* ſummum imperium, ut non ſolum ejus juſſis legitimis reſiſtere nefas ſit; ſed & ejusdem aſperitas, non ſecus atq; à probis liberis parentum moroſitas, à civibus ſit patienter ferenda. Quin & ubi atrociſſimas injurias intentaverit, ſinguli potius fuga ſibi conſulent, aut quantácunq; calamitatem ſuſtinebunt, quam ferrum

in

in durum quidem, ſed tamen parentem patriæ ſtringent.

§. 5. Præterea ſummum imperium, in monarchiis potiſſimũ & ariſtocratiis, alicubi *abſolutum*, alicubi *limitatum* deprehenditur. *Abſolutũ imperiũ* monarcha habere dicitur, qui illud adminiſtrate poteſt proprio ex judicio, non ad normam certorum ac perpetuorum ſtatutorum, ſed prout præſens rerum conditio videtur exigere, quiq; adeo proprium ad arbitrium ſalutem republ., prout ejusdem tempora poſtulaverint, procurat.

§. 6. Verum quia unius hominis judicium ab erroribus non eſt immune, & voluntas in prava flexilis, in tanta cumprimis libertate; quibusdam populis conſultum viſum, ejus *imperij exercitium certis limitibus circumſcribere.* Id quod factum, dum ad certas leges circa adminiſtrationem partium imperij in delatione regni regem adſtrinxerunt; & ſi quando negotia ſummam rerum ſpectantia, quæq; in anteceſſum definiri nequeunt, inciderent, voluerunt ea ſuſcipi non niſi præſciente & conſentiente populo, aut ejusdem deputatis in comitia convocatis, ut eo minor occaſio regi præbeatur à ſalute regni aberrandi.

§. 7. Solet deniq; in regnis occurrere aliquod diſcrimen circa *modum habendi* regnum, qui

 non

non in omnibus æqualis deprehenditur. Quidam enim reges dicuntur regnum ſuum habere *in patrimonio*, ita ut illud pro lubitu dividere, alienare, transferre poſſint, in quemcunq; voluerint. Quod potiſſimum contingit illis, qui armis regnum ſibi quæſivere, ac ſuum ſibi populum ipſi fecerunt. Reliqui autem reges, qui ultro à populo ſunt adſciti, etſi ſummo jure imperium exerceant; regnum tamen pro lubitu dividere, alienare, aut transferre nequeunt; ſed in eo ad ſucceſſores demittendo legem fundamentalem, aut cõſuetudinem in populo receptam ſequi tenentur; eoq; à quibusdam certo reſpectu cum *uſufructuariis* comparantur.

CAPUT X.

DE MODIS ADQUIRENDI Imperium, inprimis monarchicum.

§. I.

QUanquam ad quodvis imperium legitimum conſtituendum *conſenſus* ſubjectorum requiratur; is tamen non ubiq; pari modo elicitur. Interdum enim *per violentiam bellicam* aliqui adiguntur in victoris imperium conſentire; interdum *ultro* ad aliquem principem conſtituendum cives accedunt.

§. 2. *Modus* adquirendi imperij *violentus* ſolet

let vocari *occupatio*, quando ſcilicet aliquis, juſta bellandi cauſa ſubnixus, favente vi armorum ac fortuna populum aliquem eo redigit, ut ipſius deinceps imperio ſeſe ſubjicere cogatur. Cujus imperij legitimus titulus non inde ſolum deducitur, quod victor, ſi rigore belli voluiſſet uti, vitam plane victis adimere potuiſſet, atq; ſic, dum minore iſtos incommodo defungi patitur, clementiæ inſuper laudem nanciſcatur: ſed & quod cum altero in bellum deſcendens, quem ipſe antea læſerat, & cui æquam ſatisfactionem præbere renuit, omnes ſuas fortunas aleæ martis exponat, ſic ut jam in anteceſſum tacite conſenſerit in quamcunq; conditionem, quam eventus belli ipſi eſt aſſignaturus.

§. 3. *Ultroneo* autem *conſenſu* populi paratur regnum interveniente *electione*, qua populus conſtituendus, aut jam conſtitutus, ultro certum hominem, ſuo judicio imperij capacem, deſignat; cui quando decretum populi fuerit ſignificatum, idq́; ille acceptaverit, promiſſo populi obſequio imperium confertur.

§. 4. Electionem in civitate jam conſtituta, ſiquidem illa ſuſcipiatur rege priore defuncto, antecedere ſolet *interregnum*. In quo licet ad imperfectam formam recidat civitas, dum cives primo tantum pacto inter ſe connectuntur:

multum tamen firmitatis ei adhuc addit nomen & affectus communis patriæ, civiumq́; plerorumq; fortunæ iſti loco fere affixæ; quæ bonos cives ſubigunt, ut ultro tantiſper pacem inter ſe colant, & quantocyus ad plenum imperium inſtaurandum incumbant. Etſi magnopere ad incommoda, ex interregnis oriri apta, evitanda faciat, ſi in anteceſſum conſtituantur, penes quos ſolio vacante interim reip. adminiſtratio eſſe debeat.

§. 5. Cæterum alicubi quidem ſingulis monarchis defunctis nova inſtituitur electio. Alicubi autem regnum ea lege in alterum confertur, ut citra novam intervenientem electionem in alios per ſucceſſionem tranſeat. Illud jus ſucceſſionis conſtituitur vel *arbitrio ipſius regis*, vel *arbitrio populi*.

§. 6. *Reges*, qui regnum ſuum habent in patrimonio, pro lubitu *ſuper ſucceſſione* poſſunt *diſponere*; quorum diſpoſitio æque ac privatorū teſtamentum obſervabitur, præſertim ubi abs aliquo regnum fuerit conditum, ac partum. Ubi licebit ipſis, ſi placuerit, regnum inter plures liberos dividere, etiam filiabus non excluſis; imo & hæredem inſtituere filium adoptivum, naturalem, aut qui nulla plane cognatione ipſi eſt junctus.

§. 7. Verum ubi ejusmodi rex ſuper ſua ſucceſſi-

ceſſione nihil peculiariter diſpoſuit, *præſumitur* primo, eum nequaquam regnum ſuum ſecum expirare velle, ſed ut omnino in liberos ſuos propter communem mortaliũ affectum id devolvatur. Dein ut poſt ipſum monarchica forma conſervetur, quippe quam ipſe ſuo exemplo comprobavit. Tum ut regnum maneat indiviſum; quippe cum diviſio cum regni juxta & familiæ regiæ convulſione ſit conjuncta. Præterea ut inter pares gradu mas præferatur fœminæ, primogenitus deinceps genitis. Deniq; ut liberis deficientibus ad proximũ quemq; ſanguine regnum devolvatur.

§. 8. In illis autem regnis, quæ ab initio ultronea populi voluntate ſunt conſtituta, *ordo ſucceſſionis originarie ab ejusdem populi voluntate* dependet. Qui ubi in regem una cum imperio jus quoq; ſucceſſoris conſtituendi contulerit, ſuccedet, quem hic voluerit. Ubi hoc non fuit factum, id jus populus ſibi reſervaſſe intelligitur. Cui ſi placuit in electum regem hæreditario jure regnum conferre, *ordinem ſuccedendi* vel *ſimplicibus hæreditatibus conſimilem*, quantum ſalus regni admittit, effecit, vel *peculiari* ipſum *ratione* temperavit.

§. 9. Ubi *ſimpliciter populus regem juſſerit hæreditario jure regnum obtinere*, nec quid peculiariter addiderit; voluit quidem, ut regnum eo

ordine devolvatur, quo privatæ hæreditates, ſed non ſine aliquo temperamento. Nam in hiſce fere ut à privatis hæreditatibus diſcedat ſucceſſio in regnis, ſalus civitatum requirit. 1. ut regnum ſit individuum. 2. ut ſucceſſio ſtet intra eos, qui à primo rege deſcendunt. 3. ne ſuccedant, niſi qui nati ſunt ſecundum leges patriæ, non nothi tantum, ſed & adoptivi. 4. ut in pari gradu mares præferantur fœminis etiam majoribus natu. 5. ut ſucceſſor regnum agnoſcat tanquam beneficium populi, non tanquam beneficium anteceſſoris.

§. 10. Verum quia facile inextricabiles controverſiæ oriri poterant, uter ex familia regnatrice nuper defunctum proxima cognatione contingeret, ubi ab autore ſtirpis longius diſceſſum fuerat: inde multos apud populos *ſucceſſio linealis* introducta eſt. Quæ in hoc conſiſtit, ut prout quisq; ab autore ſtirpis regnatricis deſcendit, ita lineam velut perpendicularé conſtituat; & inde quilibet ad regnum vocetur, prout ipſius linea alias præcedit; nec de una linea in alteram fiat tranſitus, quoad ex priore aliquis adhuc ſuperſit; licet forte exiſtat, qui propiore gradu proxime defunctum regem attingat.

§. 11. Succeſſionis linealis uſitatiſſimæ ſunt ſpecies *cognatica*, & *agnatica*. In illa fœminæ non

ex-

excluduntur, ſed poſtponuntur maribus in eadem linea, ita ut etiam ad ipſas fiat regreſſus, ſi mares potiori aut pari gradu defecerint. Hæc autem fœminas, & ex hiſce natos etiam mares in perpetuum excludit.

§. 12. Ubi ſuper ſucceſſione in regno patrimoniali controverſia oriatur, optimum fuerit ad arbitros ex familia regia iri. Si ſucceſſio fuerit voluntate populi conſtituta, declaratio populi dubium tollet.

CAPUT XI.
DE OFFICIO SUMMORUM Imperantium.

§. 1

QUibus præceptis officium ſummorum imperantium conſtet, ex indole ac fine civitatum, nec non expenſis ſummi imperij partibus perſpicue colligitur.

§. 2. Ubi ante omnia requiritur, ut imperantes ipſi diligenter *diſcant, quæ ad plenam ejus officij cognitionem* pertinent; cum nemo laudabiliter exercere poſſit, quod non probe didicit. Unde principi ſequeſtranda illa ſtudia, quæ ad huncce finem nihil faciunt. Circumcidendæ quoq; voluptates, oblectationes, vanæq; occupationes, quatenus iſtum finem intercipiunt. Ideo & in familiaritatem admittendi viri

riſcordati, rerumq́; humanarum periti: adulatores, nugatores, & qui præter inania nihil didicerunt, procul arcendi. Enimvero ut generalia prudentiæ rectricis præcepta rite adplicare norit, quam penitiſſime ipſi conditio ſui ſtatus, ſubjectiq́; indoles populi eſt cognoſcenda. Illisq́; præterea virtutibus cumprimis ſtudendum, quarum uſus in tanta molis adminiſtatione maxime conſpicitur; moresq́; ad tanti faſtigij dignitatem componendi.

§. 3. Generalis lex ſummorum imperantium eſt hæc; *ſalus populi ſuprema lex eſt.* Ea enim intentione in iſtos imperium eſt collatum, ut per id procuraretur finis, ob quem civitates ſunt inſtitutæ. Inde credere iidem debent, nihil ſibi privatim expedire, quod non idem expedit civitati.

§. 4. Ad internam civitatum tranquillitatem requiritur, ut voluntates civium ita temperentur, & dirigantur, prout ſaluti civitatis expedit. Inde ſummorum imperantium eſt non ſolum idoneas ei fini *leges* præſcribere: ſed & *publicam diſci linam* ita ſancire, ut non tam metu ſuppliciorum, quam aſſuetudine cives ad legum præſcripta ſeſe componant. Ad quem finem quoq; facit curare, ut doctrina Chriſtiana, pura illa & ſincera, in civitate vigeat; ac in ſcholis publicis talia dogmata tradantur, quæ cum fine civitatum conveniunt.

§. 5.

§. 5. Ad eundem finem expedit, perſcriptas habere *leges perſpicuas & planas* circa negotia, quæ frequentiſſime inter cives verſari ſolent. Non tamen plura legibus civilibus ſancienda ſunt, quam ad bonum civitatis & civium conducunt. Nam cum de eo, quod facere vel non facere debent, ſæpius per rationem naturalem, quam per ſcientiam legum homines deliberare ſoleant; ubi plures leges ſunt, quam ut facile memoria comprehendi queant, & per eas prohibeantur ea, quæ ratio per ſe non prohibet: neceſſe eſt, ut per ignorantiam ſine ulla prava intentione incidant in leges, tanquam in laqueos. Quo ipſo civibus per imperantes ſupervacuum incommodum conciliatur; quod eſt contra finem civitatum.

§. 6. Quia autem fruſtra feruntur leges, ſi impune eas violari tolerent ſummi imperantes; igitur horum eſt *exſecutionem* earundem procurare, utq; quivis ſuo jure potiatur citra lentas moras, eluſiones atq; vexationes efficere: *pœnas* quoq; ſumere pro cujusq; facti conditione, transgreſſorisq; intentione & malitia: nec ſine ſufficiente cauſa veniam indulgere; cum iniquum ſit & ad irritandos civium animos efficaciſſimum, æqualiter meritos cæteris paribus non æqualiter tractare.

§ 7. Uti autem nihil pœnis eſt ſanciendum

quod

quod non ad uſũ civitatis facit: ita *pœnæ* quoq; ſunt temperandæ, ut ad finem iſtum proportionem habeant, utq; adeo cives non plus afflictionis, quam reſp. utilitatis inde ferat. De cætero ſi ſcopum ſuum debent obtinere pœnæ, adparet eas eousq; eſſe intendendas, ut acerbitas earundem præponderet lucro & delectationi, quæ ex facto legibus vetito redundare poteſt.

§. 8. Quia porro hoc fine in civitatem coiverunt homines, ut ſecuritatem adverſus injurias aliorum obtinerent: ſummorum imperantium eſt, eo ſeverius *civium inter ſe injurias prohibere*, quo faciliorem perpetua cohabitatio occaſionem ad lædendum præbet. Nec diſcrimina ordinum ac dignitatum eo valere debent, ut potentiores tenuioribus pro libidine inſultare poſſint. Sed & ſcopo ſummi imperij adverſatur, ut cives, quas ſibi factas arbitrantur injurias, privata violentia exſequantur.

§. 9. Præterea quanquam ad omnia civitatis amplioris negotia immediate obeunda unus princeps non ſufficiat, ſic ut neceſſario *miniſtri* in partem curarum ſint vocandi: tamen uti hi omnem à ſummo imperante poteſtatem mutuantur; ita & bene & male ab ipſis geſtorum imputatio ultimo demum in iſtum redundat. Quam ob rationem, & quia prout miniſtri ſunt

ita

ita recte aut prave negotia expediuntur, ſummi imperantes tenentur ad munia civitatis adhibere viros probos, & idoneos, & in eorum acta ſubinde inquirere, eos deniq; prout rē geſſiſſe deprehenduntur, præmiis vel pœnis mactare, quo cœteri intelligant, non minore fide ac diligentia publicam, quam propriam rem tractandam. Sic & cum pravi mortalium ad ſcelera perpetrāda ſpe impunitatis alliciantur, quæ ipſis præbetur facillima, ubi *judices* corruptionibus patent: ſummorum imperantium eſt, in ejus modi judices, tanquam fautores ſcelerum, queis ſecuritas civium abrumpitur, ſevere animadvertere. Præterea licet ordinaria negotiorum expeditio miniſtris credenda ſit; ſummi tamen imperantes querelis ac deſideriis civium patienter aurem præbere nunquā detrectabunt.

§. 10. Cum ad *tributa* & alia onera ferenda cives nullo alio nomine teneantur, quam quatenus iſta neceſſaria ſunt ad ſumtus civitatis belli paciſq; tempore tolerandos: igitur ſummorum heic imperantium officium erit, non plus extorquere, quam neceſſitates, aut inſignes reip. utilitates requirant: & quantum fieri poteſt ita onera temperare, ut quam minime cives iisdem affligantur. Deinde ut juſta in proportione deſcribantur; nec aliquibus

ci-

civibus immunitates concedantur in fraudem & oppreſſionem reliquorum. Tum quæ collecta fuerunt, in uſus reip. impendantur: non per luxuriam, largitiones, ſuperfluam oſtentationem, aut inania diſſipentur. Deniq; providendum, ut erogationes reditibus reſpondeant, & qua hi non pertingunt, à parſimonia & circumciſis ſumtibus non neceſſariis ſubſidium petendum.

§. 11. Quanquam autem ſummi imperantes ſubditos alere non teneantur, (niſi quod eorum, qui per immeritam aliquam calamitatẽ ſeipſos ſuſtentare non poſſunt, peculiarem curam agere caritas jubeat;) tamen quia non ſolum ex bonis civium colligendi ſunt ſumtus, civitati conſervandæ neceſſarij, ſed etiam robur civitatis in virtute & opibus civium conſiſtit: igitur illis, quantum in ſe, providendum erit, ut *res familiaris civium* gliſcat. Ad hunc finem facit cives diſponere, ut quantum fieri poteſt, uberem proventum ex terra & aquis capiant; ut, quæ apud ipſos proveniunt, materiis induſtriam adhibeant, aut quem ipſi commode laborem obire poſſunt, ab aliis non redimant: quod fit, ſiquidem artes mechanicæ foveantur. Maximi quoq; eſt momenti mercaturam, & in regionibus maritimis navigationem excolere. Nec ignavia ſolum proſcribenda,

benda, ſed & ad parſimoniam revocandi cives per leges ſumtuarias, queis ſuperflui ſumtus prohibeantur, inprimis illi, per quos opes civium ad exteros transferuntur. Etſi majorem heic, quam quævis leges, efficaciam obtinent ſummorum imperantium exempla.

§. 12. Quia etiam ſanitas ac firmitas interna civitatum ex *unione civium* provenit, quæ quo accuratior fuerit, eó majore cum efficacia vis imperij per univerſum ſeſe civitatis corpus diſpenſat: igitur ſummis imperantibus incumbit providere, ne in civitate factiones oriantur; nevè quidam cives inter ſe peculiaribus pactis connectantur; nevè omnes aut aliqui ab ullo alio, ſive intra ſive extra civitatem conſtituto, ſub quocunq; obtentu, ſacro aut profano, magis dependeant, quam à legitimo ſuo principe, & in nemine plus ſibi præſidij, quam in eodem repoſitum arbitrentur.

§. 13. Deniq; cum ſtatus civitatum inter ſe ſit pax ſatis infida; ſummorum imperantium eſt curare, ut *virtus civium, peritiaq; armorum* alatur, & omnia, quæ ad vim repellendam requiruntur, mature parentur, munita loca, arma, milites, & rerum gerendarum nervus pecunia. Ultro autem etiam poſita juſtá belli cauſa nemo laceſſendus, niſi tutiſſima arriſerit occaſio, & conditio civitatis comode id ferat. E-

undem quoq; ob finem conſilia & molitiones vicinorum accurate exploranda, & obſervanda ſunt; nec non amicitiæ & fœdera prudenter contrahenda.

CAPUT XII.
DE LEGIBUS CIVILIBUS in ſpecie.

§. 1.

DIſpiciendum quoq, jam reſtat de partibus ſummi imperij in ſpecie, & quæ circa eas peculiariter obſervanda occurrunt. Ubi primum locum occupant *leges civiles*, quæ ſunt decreta ſummi imperantis civilis, per quæ civibus injungitur, quid in vita civili facere, quidvè omittere debeant.

§. 2. Dicuntur autem leges civiles duplici potiſſimum reſpectu; vel *reſpectu autoritatis*, vel *originis*. Priori ſenſu leges civiles vocari poſſunt omnes leges, juxta quas in foro civili jus redditur, undecunq; demum illæ originem ſuam trahant. Poſteriori ſenſu leges civiles dicuntur, quæ primo à voluntate ſummi imperij civilis profectæ ſunt, atq; circa ea verſantur, quæ jure naturali ac divino definita non ſunt, ſed ad peculiarem utilitatem ſingularum civitatum faciunt.

§. 3. Cæterum uti legibus civilibus nihil eſt ſan-

ſanciendum, quod non *ad commodum reip.* referatur: ita cum vitæ civilis decori & tranquillitati maxime expediat, legem naturalem à civibus probe obſervari; hinc ſummis imperantibus incumbit, iſti vim atq; efficaciam legis civilis impertiri. Nam apud plurimos mortalium tanta deprehenditur malitia, ut neq; manifeſta legis naturalis utilitas, neq; metus divini Numinis ei reprimendæ ſufficiat. Quo igitur utcunq; vitæ civilis honeſtas ſervari queat, ſum̃um imperium efficere poteſt, legibus naturalibus vim legum civilium tribuendo.

§. 4. Conſiſtit autem *vis legum civilium* in hoc, ut præceptis de faciendo vel omittendo addatur *ſanctio pœnalis*; ſive ut definiatur, quæ pœna in foro civitatis ſit manſura eum, qui facienda omiſerit, aut fecerit omittenda. Qua ſanctione pœnali qvæ deſtituuntur leges naturales, in foro humano impune violantur, ſalva tamen vindicta tribunalis divini.

§. 5. Præterea quia vitæ civilis indoles non fert, ut quod quisq; ſibi deberi arbitratur, propriam per violentiam exigat: inde & in eo legi naturali ſubveniunt leges civiles, quod ad ea, quæ ex illa debentur, hæ *actionem* accommodant, cujus vi iſta in foro civili per ſubſidium magiſtratus exigi poſſunt. Quam vim quæ per leges civiles non acceperunt, ab invitis ex-

torqueri non poſſunt, ſed ſolo debentium pudore & conſcientia ſtant. Solent autem leges civiles illis potiſſimum obligationibus actioné accommodare, quæ per expreſſa pacta inter homines contractæ ſunt. Cæteris, quæ ex indefinito aliquo officio legis naturalis debentur, fere actionem denegarunt, ut eſſet materia, qua virtutem ſuam exercerent probiores mortalium; inſignemq́; pararent laudem, ſi citra coactionem recte feciſſe viderentur. Sæpe etiam tanti non fuit viſum negotium, ut ideo prætor fatigaretur.

§. 6. Cum etiam multa lege naturali indefinite præcipiantur, adplicatione in cujusvis arbitrio relicta: inde lex civilis ad decus & tranquillitatem civitatis ejusmodi *actionibus tempus, modum, locum, & perſonas* aſſignare, aliasq́; circumſtantias determinare, quandoq; & præmiis homines ad eas ſuſcipiendas allicere ſolet. Si quid etiam in lege naturali obſcuri ſit, legis civilis eſt *explicare*. Quam explicationem in agendo ſequi cives tenentur; utut fortaſſe privata ipſorum opinio in diverſum abeat.

§. 7. Cum etiam plurimæ actiones per legem naturalem cujusq́; judicio & arbitrio ſint relictæ, quas tamen in civitate uniformi modo temperari tranquillitatis & decoris publici intereſt: inde leges civiles ejusmodi actionibus

&

& negotiis *certam formam* ſolent aſſignare; uti contingit in ultimis voluntatibus, in contractibus, & multis aliis. Ob eandem cauſam etiam leges civiles exercitium eorum jurium, quæ naturaliter competũt, circũſcribere ſueverunt.

§. 8. Debent autem cives legibus civilibus, quatenus aperte juri divino non repugnant, *obtemperare* non velut ex nudo pœnæ metu, ſed ex intrinſeca obligatione, per ipſum jus naturale confirmata; quippe inter cujus præcepta quoq; eſt, legitimis imperantibus eſſe parendũ.

§. 9. Deniq; non minus *peculiaribus juſſis* ſummorum imperantium, quam legibus communibus cives obtemperare debent. Ubi tamen obſervandum eſt, utrum ſummus imperans civem quid jubeat facere tanquam *actionem civi propriam*; an vero mandet ſuſcipere nudam *exſecutionem actionis*, quæ propria imperantis eſſe debeat. Nam poſteriori caſu neceſſitate ab imperante adhibita citra proprium peccatum poteſt aliquid agere civis, quo patrato ipſe imperans peccat. Sed ut civis velut proprio nomine peccatum legi naturali & divinæ repugnans perpetret, fieri recte non poteſt. Inde eſt, quod ſi in bello etiam injuſto civis juſſu ſummi imperantis arma gerat, non peccet. Sed ſi ejusdem juſſu aliquis innocentem damnet, falſum teſtimonium dicat, ca-

lumniam alicui intentet, utiq; peccat. Nam civis militat nomine publico; ſed proprio nomine judicat, teſtatur, accuſat.

CAPUT XIII.
DE JURE VITÆ AC NECIS.

§. I.

SUmmo imperio civili in *vitam civium duplici modo jus* competit; *indirecte* vel *directe*; illud quidem *ad defenſionem civitatis*, hoc autem *ad compeſcenda delicta*.

§. 2. Cum enim ſæpe vis exterorum per vim ſit repellenda, aut jus noſtrum violenter ab ipſis vindicandum; licet utiq; ſummo imperio cives ad hoc negotij compellere; ubi de induſtria non id agitur, ut cives vitam amittant, ſed duntaxat periculo mortis eorum vita exponitur. Qualibus in periculis ut ſtrenue & dextre ſeſe cives gerere poſſint, ſummum imperium exercere eos & præparare debet. Nulli autem civi ejus periculi metu ad munia militaria ſeſe inutilem reddere licet. Et qui militiæ eſt adſcriptus, hautquaquam aſſignatam ſtationē ex formidine deſeret, ſed ad extremum potius ſpiritum pugnabit; niſi intelligat imperantis voluntatem eſſe, ut potius vitam, quam locum conſervet; aut locus iſte tanti non ſit civitati, quam vita iſtorum civium.

§. 3. Directe autem vitam civibus adimere

po-

poteſt ſummum imperium ob atrocia delicta, & per modum *pœnæ*; quæ tamen & in alia hominis bona cadit. Quo loco de natura pœnæ quædam in univerſum erunt exponenda.

§. 4. Eſt igitur *pœna* malum paſſionis, quod infligitur ob malum actionis; ſeu malum aliquod moleſtum, quod per modum coactionis & pro imperio intuitu antegreſſi delicti alicui imponitur. Licet enim ſæpe alicui pœnæ loco imperentur quædam actiones; in iis tamen ſpectatur id, quod laborioſæ, & facienti moleſtæ ſint, quodq́; agenti paſſio quædam per eas inferatur. Invitis autem pœna eſt infligenda, quia alias illa non obtineret finem ſuum, qui eſt, acerbitate ſua homines à peccatis deterrere. Quem effectum non habent, quæ quis lubens admittit. Deniq; pœnæ rationem non habent mala, quæ in bello pugnavè inter repugnandum inferuntur; quia non pro imperio: neq; quæ per injuriam quis patitur; quia non intuitu antegreſſi delicti inferuntur.

§. 5. Sicuti autem libertas naturalis hoc habet, ut qui in ea conſtitutus præter Deum neminem habet ſuperiorem, divinis tantum pœnis ſit obnoxius: ita cum introducto inter homines imperio hoc quoq; imperantibus ſalus ſocietatum attribuit, ut ipſi malo repræſentato malitiam ſubjectorum coërcere queant, quo

plures homines ſecure invicem poſſint vivere.

§. 6. Etſi autem in eo nihil videatur iniqui, ut malum patiatur, qui male egit: in pœnis tamen humanis non ſimpliciter reſpiciendum eſt, quodnam malum ſit perpetratum; ſed & quæ *utilitas ex pœna* poſſit provenire. Sicuti & nequaquam eo fine pœnæ exercendæ, ut læſus animum paſcat, & voluptatem capiat ex dolore & ſupplicio lædentis; quippe cum hæc voluptas plane ſit inhumana, & ſocialitati repugnans.

§. 7. *Genuinus pœnarum humanarum finis* eſt præcautio læſionum & injuriarum; quæ provenit, ſi vel in melium emendetur, qui peccavit, aut alij ejus exemplo, ne deinceps velint peccare, vel ſi ita coerceatur qui peccavit, ut non poſſit deinceps nocere. Id quod etiam ita poteſt exprimi; quod in pœnis reſpiciatur vel utilitas ejus, qui peccavit; vel ejus, cujus intererat non fuiſſe peccatum, quiq; adeo per peccatum læſus fuit; vel indiſtinctim quorumlibet.

§. 8. Primum igitur in ſumenda pœna reſpicitur *utilitas ejus, qui peccavit*, dum dolore pœnæ ipſius animus emendatur, & peccandi libido per eundem extinguitur. Quale genus pœnæ etiam in pleriſq; civitatibus in ſuos domeſticos exercere patribusfamilias relictum. Eo ſolo tamen fine ad mortem procedi poſſe

non

non videtur; cum qui mortuus eſt, emendari nequeat.

§. 9. Deinde in pœna verſatur *utilitas ejus, qui læſus fuit*, ne tale quid in poſterum ab eodẽ aut aliis patiatur. Quorum prius obtinetur, ſi vel tollatur, qui peccavit, vel vires nocendi, ſalva vita, ipſi adimantur; vel ſi malo ſuo dedoceatur delinquere. Poſterius autem obtinetur pœna aperta & conſpicua, cujusq́; adparatus ad terrorem aliis incutiendum aptus ſit.

§. 10. Deniq; in pœna *utilitas* quoq; *omnium* quæritur, dum nempe id agitur, ut ne, qui uni nocuit, aliis deinceps noceat, vel ut exemplo territi cœteri à ſimilibus patrandis abſtineant. Quod pari modo atq; prius obtinetur.

§. 11. Quod ſi porro tum fines pœnarum, tum conditionem generis humani conſideremus, adparet, *non omnia peccata eſſe ejusmodi indolis, ut in foro humano ea puniri* omnino conveniat. Inde pœnis humanis eximuntur *actus mere interni*, i. e. cogitatio delectabilis de peccato aliquo, cupiditas, deſiderium, deſtinatio citra effectum; etſi poſtea per ſubſequentem confeſſionem ad notitiam aliorum perveniant. Nam cum ejusmodi motu interno nemini noxa inferatur, nullius quoq; hominis intereſt, ut ob eundem quispiam puniatur.

§. 12. Durum quoq; nimis foret pœnis humanis ſubjicere *minutiſsimos lapſus*, quos in iſthac naturæ conditione non datur effugere, quantamcunq; attentionem quis adhibere inſtituat.

§. 13. Præter ea multos actus diſſimulant leges humanæ *ob tranquillitatem civitatis, aut alias ob rationes;* puta, ſi ſplendidior futurus ſit actus, ubi ex intuitu pœnæ non videatur ſuſcetus, aut ubi operæ pretium non ſit judices inquietari, aut ſi obſcuriſſimæ res ſit diſceptationis, aut ſi inolitum plane malum citra convulſionem civitatis tolli nequeat.

§. 14. Deniq; & à pœna humana eximi neceſſe eſt illa *vitia animi, ex corruptione mortalium communi reſultantia*, quæ ita frequentia reperiuntur, ut defuturi eſſent, quibus imperaretur, ſi ſeveris iſta pœnis plectere velis, quousq; in enormes actus non eruperunt: uti eſt ambitio, avaritia, inhumanitas, ingratus animus, hypocriſis, invidia, ſuperbia, iracundia, ſimultas, & ſimilia.

§. 15. Neq; tamen ſi quæ peccata ſint patrata pœnis humanis idonea, ſemper neceſſum eſt pœnam exigi. Quin aliquando contingit, ut delinquentibus recte peccati *venia* fieri poſſit. Id quod tamẽ citra graves cauſas fieri non debet. Inter quas ſunt, ſi fines pœnarum in cer-

to caſu non videantur neceſſarij, aut ſi venia majorem quam pœna producere utilitatem ſit idonea; aut ſi fines pœnarum alia via commodius obtineri poſſint. Item ſi qui deliquit alleget ſua aut ſibi conjunctorum eximia in rempubl. merita, peculiari præmio digna, aut ſi ab alia quapiam inſigni re commendetur, puta, à raro aliquo artificio; aut ſi ſpes ſit fore, ut peccatum illud egregiis factis eluatur: præſertim ubi aliqua ignorantia, licet non plane inculpabilis, intervenerit, aut ſi particularis ratio legis in aliquo facto ceſſaverit. Sæpe quoq; ob multitudinem peccantium venia eſt danda, ne ſuppliciis civitas exhauriatur.

§. 16. *Gravitas* autem *delictorum* æſtimatur ex objecto in quod peccatum fuit, prout illud nobile & pretioſum habetur: item ex effectu, prout multum aut parum damni in remp. inde redundat; & deniq; ex pravitate intentionis, quæ ex variis indiciis colligitur; puta, ſi facile potuit reſiſtere cauſis, quibus quis ad peccandū fuit impulſus; aut ſi præter communem rationem peculiaris quædam acceſſit, quæ à peccando debebat abſterrere; aut ubi circumſtantiæ ſingulares factum aggravant; aut ſi animum quis habuerit idoneum ad reſiſtendum peccatorum illecebris. Sed & conſiderari ſolet, primus quis an aliorum exemplo ſeductus,

ſe-

ſemel, an ſæpius, & poſt conſumtas fruſtra admonitiones quis peccaverit.

§. 17. Quod tamen *pœnæ genus* & *quantum* præciſe ſingulis peccatis ſit infligendum, penes ſum̃um imperium civile eſt definire: quod heic unice utilitatem reipubl. præ oculis habere debet. Unde fieri poteſt & ſolet, ut eadem pœna imponatur duobus delictis inæqualibus. Nam quæ æqualitas judicibus circa reos obſervenda præcipitur, illa intelligenda eſt de reis, qui idem ſpecie delictum commiſerunt, hactenus, ut quod in uno vindicatur delictum, alteri citra graviſſimam cauſam condonari non debeat. Etſi autem quantum fieri poteſt, homo in hominem lenior eſſe debeat: interdum tamen pœnas exaſperari ſalus civitatis, & ſecuritas civium jubet: puta, ſi contra gliſcentia vitia aſperiore medicina opus ſit; aut ubi delictũ aliquod reip. ſit pernicioſiſſimum. Id autem omnino obſervandum circa magnitudinem pœnarum, ut illæ tantæ ſint, quantæ ſufficiant ad reprimendam libidinem mortalium, qua feruntur in peccatum, in quod pœnæ conſtituuntur. Tum etiam, ne exigantur graviores pœnæ, quam legibus definitæ ſunt; niſi atrociores circumſtantiæ factum aggravent.

§. 18. Quia tamen eadem pœna non omnes æque afficit, adeoq; apud omnes non parem

effe-

effectum producit circa reprimendam peccandi libidinem; inde tam in generali pœnarum deſignatione, qvam earundem ad ſingulos adplicatione reſpicienda eſt *perſona ipſius delinquentis*, & in eadem illæ qualitates, quæ ſenſum pœnæ augere vel minuere poſſunt; puta, ætas, ſexus, ſtatus, opes, vires & ſimilia.

§. 19. Porro uti ob alienum delictum in foro humano pœna proprie dicta nemo poteſt affici: ita ſi *ab univerſitate aliqua delictum ſit admiſſum*, eo non tenebitur, qui in id non conſenſerit. Atq; inde iſti diſſentienti nihil poterit eripi, quod nomine & beneficio univerſitatis non obtinebat. Etſi ex occaſione punitæ univerſitatis & innocentes incommodum ſentire ſoleant. Expirant quoq; delicta univerſitatũ, quando nemo amplius ſupereſt eorum, queis conſentientibus & cooperantibus illud delictum fuit patratum.

§. 20. Id tamen frequenter contingit, ut *alienum delictum occaſionem præbeat*, ex qua in alios incommodum proveniat, aut bonum antea ſperatum intercipiatur. Sicuti bonis parentum ob delictum confiſcatis ad paupertatem rediguntur etiam innocentes liberi. Et reo aufugiente fidejuſſor exſolvere multam cogitur, non ex delicto, ſed quia in talem eventum ultro ſeſe obligavit.

CA-

CAPUT XIV.

DE EXISTIMATIONE.

§. 1.

Exiſtimatio in genere eſt valor perſonarum in vita communi, ſecundum quem aptæ ſunt aliis perſonis exæquari aut comparari, eisq́; vel antehaberi, vel poſtponi.

§. 2. Dividitur illa in *ſimplicem* & *intenſivam*. Utraq; conſideratur vel inter eos, qui *in naturali libertate*, vel qui in *ſtatu civili* invicẽ degunt.

§. 3. *Exiſtimatio ſimplex inter eos, qui in naturali libertate vivunt*, in hoc potiſſimum conſiſtit, ut quis talem ſe ferat, & pro tali habeatur, quicum agi queat tanquam cum viro bono, & qui cum aliis ad præſcriptum legis naturalis vivere ſit paratus.

§. 4 Atq; iſthæc *integra* tamdiu habetur, quoad quis nondum per malitioſum aut enorme facinus ſciens volensq́; dolo malo legem naturæ adverſus alios violavit. Inde & naturaliter quilibet pro bono viro habetur, donec contrarium probetur.

§. 5. Eadem exiſtimatio *diminuitur* per facinora enormia contra legem naturalem malitioſe patrata; quæ efficiunt, ut majore circumſpectione opus ſit, ſi quis cum tali agere velit. Ea tamen macula elui poteſt præſtita ul-

ultro damni dati reparatione, & edito ſeriæ pœnitentiæ documento.

§. 6. *Conſumit* eandem penitus vitæ genus & inſtitutum, directe ſpectans ad aliis promiſcue nocendum, & rem ex manifeſtis aliorum injuriis faciendam. Cujus farinæ homines quamdiu reſipiſcere volunt, tanquam communes hoſtes poſſunt tractari ab omnibus, quos ipſorum malitia ullo modo poteſt tangere. Reparare tamen hi exiſtimationem poſſunt, ubi præſtita refuſione damni, aut obtenta condonatione, honeſtum vitæ genus, vitioſo ejurato, ſubierint.

§. 7. *Exiſtimatio ſimplex intra civitates degentium* eſt, qua quis juxta leges & mores civitatis pro vitioſo ejusdem membro non fuit declaratus, & aliquo numero eſſe intelligitur.

§. 8. Iſthæc in civitati *deficit* vel *ex mero ſtatu*, vel *ex delicto*. Prius contingit *duplici* modo; vel ut ſtatus ille in ſe naturaliter nihil turpe habeat; vel ut cum vitio, aut ſaltem ejus opinione ſit conjunctus. Illud contingit in quibusdam civitatibus, ubi ſervi nullo numero ſunt. Hoc circa lenones, meretrices, & ſimiles obtinet; qui quamdiu publice tolerantur in civitate, communi quidem defenſione fruuntur, honeſtorum tamen hominum conſortio excludendi. Quod idem contingit quibusdam circa

ea fœda aut vilia, licet naturaliter non vitioſa, occupatis.

§. 9. Ex delicto autem eadem plane deficit, quando quis juxta leges civiles ob certum delictum *infamia* notatur; idq́; ut vel morte ſimul plectatur, & ſic memoria ejus notetur, vel ut civitate expellatur, vel ut in civitate retineatur tanquam infame & putridum membrum.

§. 10. Id autem manifeſtum eſt, exiſtimationem ſimplicem, ſeu *naturalem, honeſtatem non poſſe alicui eripi ex mero arbitrio* ſummorum imperantium. Cum id nullo modo ad utilitatem civitatis facere, adeoq; in ipſos nullo modo collatum intelligi poſſit. Sicuti nec vera infamia videtur contrahi poſſe, dum quis juſſa civitatis per modum nudi miniſtri exſequitur.

§. 11. *Exiſtimatio intenſiva* eſt, ſecundum quam perſonæ, alias quoad exiſtimationem ſimplicem æquales, ſibi invicem præferuntur, prout uni præ altero inſunt, queis aliorũ animi ad exhibendum honorem permoveri ſolent. Eſt autem *honor* proprie ſignificatio judicij noſtri de alterius præſtantia.

§. 12. Hæc exiſtimatio intenſiva conſiderari poteſt vel *inter eos, qui in naturali vivunt libertate*, vel *inter cives ejusdem reipublicæ*. Deinde expendenda ſunt ejusdem *fundamenta*, & quidem prout producunt vel *aptitudinem* duntaxat

taxat ad honorem ab aliis expectandum, vel *jus ſtricte dictum*, quo idem ab aliis tanquam debitus poſtulari queat.

§. 13. *Fundamenta intenſivæ exiſtimationis* in genere cenſentur omnia illa, quæ inſigem perfectionem & præſtantiam habent, aut eandem judicantur arguere, & quidem talem, cujus effectus cum fine legis naturalis aut civitatum congruit. Uti ſunt perſpicacia mentis, & capacitas varias ſcientias & artes addiſcendi, acre judicium in rebus gerendis, animus firmus & per externa inconcuſſus, illecebrisq́; ac terroribus ſuperior, eloquentia, forma & dexteritas corporis, bona fortunæ, & inprimis res egregie geſtæ.

§. 14. Hæc tamen omnia non producunt *niſi jus imperfectum* ſeu aptitudinem ad habendum ab aliis honorem & venerationem. Unde ſi quis eundem aliis etiam bene meritis denegaverit, non injuriam facit, ſed duntaxat ob inhumanitatem & velut incivilitatem male audit. Sed *jus perfectum* ad habendum ab altero honorem, aut ejus inſignia, provenit vel ex imperio, quod quis in iſtum obtinet, vel ex pacto cum eodem ea ſuper re inito, vel ex lege per communem dominum lata aut approbata.

§. 15. *Inter principes* autem & integros popules pro eminentia & *præcedentia* ſolet allegari

potiſſimum antiquitas regni & familiæ, amplitudo & opulentia ditionum, & potentia; qualitas poteſtatis, qua quis imperium in ſuo regno obtinet;& ſplendor tituli. Quæ tamen omnia per ſe non pariunt jus perfectũ ad præcedentiã adverſus alios reges populosvè, niſi pacto aut conceſſione horum iſtud quæſitũ fuerit.

§. 14. *Inter cives* autem *gradus dignitatis deſignare ſummi imperantis* eſt; qui tamen heic recte cujusq; præſtantiam, & ad conferenda in remp. merita aptitudinem reſpicit. Quem autem iſte civi dignitatis gradum aſſignaverit, eum recte hic contra concives ſuos tuetur: nec minus eodem ipſe adquieſcere debet.

CAPUT XV.

DE POTESTATE SUMMI IMPERIJ IN BONA CIVITATE CONTENTA.

§. 1.

Quemadmodum ubi bona abs ſummis imperantibus in cives profecta ſunt, in iſtorum arbitrio eſt, quid hi in ea juris obtineant: ita in ea bona, quæ cives propria ſibi induſtria, aut alio modo plene quæſiverunt, *triplex* potiſſimum *jus*, ex indole civitatum reſultans, & ad harum finem neceſſarium, ſummis imperantibus competit.

§ 2 Primum jus in eo conſiſtit, ut civibus iſti poſſint *leges præſcribere* circa uſum eorundem

dem ad utilitatem civitatis attemperandum, aut circa modum, qualitatemq́; poſſeſſionum, uti & rationem transferendorum in alios bonorum, & quæ ſunt ejus generis alia.

§. 3. Alterum jus in hoc conſiſtit, ut poſſit particulam aliquam de ipſorum bonis *tributi* aut *vectigalis* nomine decerpere. Cum enim civium vita & fortunæ per civitatem ſint defendendæ, oportet ut hi conferant, unde ſumtus ad eum finem neceſſarij tolerentur. Sic ut valde impudens ſit, qui defenſione quidem & commoditate civitatis frui vult, & tamen nihil operæ aut rei ad eandem ſervandam conferre. Etſi heic merito prudentes ſeſe rectores ad querulum vulgi ingenium attemperent, & ut quam minimo cum ſenſu iſta corrogari queant, laborent; inprimis æqualitatem obſervando, & modica potius, ac varia, quam grandia ac uniformia exigendo.

§. 2. Tertium jus eſt *dominium eminens*, quod in eo conſiſtit, ut urgente reip. neceſſitate bona ſubditi cujuspiam, quibus præſens tempus maxime opus habet, ad uſus publicos arripi & adplicari queant; licet iſta longe ſuperent ratam partem, quam is ad ſumtus reip. conferre tenebatur. Ob quam tamen rationem iſti civi, quod excedit, de publico, aut ex collatione cæterorum civium, quantum ejus fieri poteſt, refundi debet.

§. 5. Præter hæc tria jura in multis civitatibus dantur peculiaria *bona publica*, quæ patrimonium reip. aut regni ſolent appellari. Quod alicubi iterum diſtinguitur in *patrimonium principatus*, & *reipublicæ*, ſeu in fiſcum, & ærarium. Quorum prius deſtinatum eſt ad ſuſtentationem regis, ejusq́; familiæ: poſterius ad publicas utilitates regni. Circa prius rex habet uſum fructum, & de fructib⁹ inde provenientib⁹ pro ſuo arbitrio diſponere poteſt. Circa poſterius autem adminiſtratoris munus obit, idemq; uſibus, quibus deſtinatum eſt, adplicare debet. Neutrum niſi conſenſu populi alienare poteſt.

§. 6. Multo minus autem, qui regnum non habet in patrimonio, totum regnum, aut ejus partem *alienare* poteſt, niſi accedat conſenſus populi, & poſteriore caſu, etiam peculiariter conſenſus partis alienandæ. Sicuti nec vice verſa membrum aliquod à civitate invita ſeſe abrumpere poteſt, niſi per vim externorum hoſtium in eam ſit redactum conditionem, ut aliter nullo modo ſalvum eſſe queat.

CAPUT XVI.

DE BELLO ET PACE.

§. 1.

QUanquam id legi naturali maxime ſit conveniens, ut homines pacem invicem agitent, ultro ea præſtando, quæ debebant:

bant; imo pax ipſa ſit ſtatus homini quatenus à brutis diſtinguitur peculiaris: aliquando tamen ipſi quoq; homini bellum fit licitum, & quandoq; neceſſarium, quando nempe per alterius malitiam noſtra ſervare, aut jure noſtro potiri citra vim adhibitam nequimus. In quo ipſo tamen prudentia, & humanitas ſuadet, ut ne ad arma eamus, ubi ex injuriarum noſtrarum perſecutione plus mali in nos noſtrosq; quam boni ſit redundaturum.

§. 2. *Juſtæ cauſæ*, ob quas bellum ſuſcipi poſſit, huc redeunt, ut nos & noſtra ſervemus ac tueamur contra injuſtam aliorum invaſionem, aut ut, quæ nobis debita ab aliis exhiberi renuuntur, aſſeramus, aut injuriæ jam illatæ reparationem & cautionem in poſterum obtineamus. Ob priorem cauſam quod geritur *bellum defenſivum*: quod ob poſteriores *offenſivum* dicitur.

§. 3. Neq; tamen confeſtim, ubi quis ſeſe læſum arbitratur, ad arma eſt decurrendum, inprimis ubi adhuc dubij aliquid circa jus aut factum occurrit: ſed tentandum, num *amica via* res poſſit componi; puta, colloquio inter partes inſtituto, provocatione ad arbitros facta, aut re ſorti commiſſa. Præcipue autem hæc via tentanda illi, qui petit; quippe cum poſſeſſionem cum aliquo titulo favor utiq; comitetur.

§. 4. *Injuſtæ* porro bellorum *cauſæ* vel *aperte* tales ſunt vel *colorem* aliquem licet dilutum admittunt. Illæ ad duo potiſſimum capita referuntur, avaritiam & ambitionem, ſeu habendi, & dominandi libidinem. Hæ variæ ſunt; puta, metus ex opibus & potentia vicini, utilitas jure deſtituta, amor ſedes meliores parandi, denegatio eorum, quæ ex ſimplici aliqua virtute debebantur, ſtoliditas poſſeſſoris, cupido extinguendi jus alterius legitime quæſitum, quod nobis paulo moleſtius videtur: & ſimilia.

§. 5. Etſi autem *modus agendi in bello* maxime proprius ſit vis & terror: non minus tamen adverſus hoſtem fraude ac dolo uti licet, modo fides data non lædatur. Inde hoſtem licet decipere ſermone aſſertivo, ſeu per fictas narrationes: nequaquã autẽ per promiſſa aut pacta.

§. 6. Circa vim, quæ in bello adhibetur adverſus hoſtem ejusq́;res, diſtinguendum eſt inter id, *quod hoſtis ſine injuria pati poteſt*, & *quod ipſi ſalva humanitate nos inferre poſſumus*. Qui enim hoſtem ſeſe mihi declaravit, cum in hoc ipſo ſit profeſſio extrema mala mihi intentandi, eo ipſo quoq; quantum in ſe mihi indulget facultatem adverſus ſe in infinitum. Humanitas tamen jubet, ut quantum armorum impetus patitur, non plus mali hoſti inferamus, quã defenſio aut juris noſtri vindicatio, & in poſterum ſecuritas requirit.

§. 7.

§. 7. Solet bellum dividi in *ſolenne* & *minus ſolenne*. Ad illud requiritur, tum ut geratur autore utrinq; eo, qui ſummum habet imperium, tum ut præceſſerit indictio. Minus ſolenne eſt, quod denunciatum non eſt, aut quod in privatos geritur. Quo etiam pertinent bella civilia.

§. 8. *Jus bellum movendi* in civitate uti eſt penes eum, qui ſummum habet imperium: ita iſtud uſurpare citra delegatam ab illo facultatem ſupra menſuram magiſtratus eſt, etiam ubi hic conjicit, ſummæ poteſtati, ſi conſuleretur, placiturum heic & nunc bellum geri. Etſi omnibus, qui alicui provinciæ aut loco munito, cum copiis militaribus præficiuntur, ex fine muneris ſui id quoq; injunctum intelligatur, ingruentem hoſtem quovis modo à locis ſibi commiſſis repellere: ut tamen non temere bellum in ditionem hoſtilem transferant.

§. 9. Cæterum uti qui in naturali libertate vivit, ob injurias tantum abs ſe patratas bello poteſt peti: ita in civitate ſæpe bello *invaditur rector civitatis*, aut *tota civitas*, etſi iſte autor injuriæ non fuerit. Sed ut recte hoc fiat, neceſſum eſt, ut injuria iſta aliquo modo in illum tranſierit. Ac rectores quidem civitatum ex injuriis per antiquos cives, aut qui recens ad eos confugiunt, patratis participant, ſi *paſſi* fuerint eas patrari, aut ſi *receptum* præſtent, Ut pati-

entia ſit culpabilis, requiritur, ut quis & ſciat delinqui, & poſſit prohibere. Sciri autem à rectore civitatis præſumuntur, quæ à civibus aperte & frequenter fiunt. Facultas prohibendi ſemper præſumitur, niſi ejus defectus manifeſte probetur. Ut tamen, qui noxium ad ſe confugientem pœnæ duntaxat declinandæ cauſa recipit & protegit, bello peti poſſit, id magis ex peculiari pacto inter vicinos & ſocios, quam comuni aliqua obligatione provenit; niſi iſte profugus apud nos hoſtilia in eam civitatem, quam deſeruit, machinetur.

§. 10. Sed & illud inter gentes receptum, ut pro debito civitatis proprio, aut quod juſtitiam requiſitam non adminiſtrando in ſe derivavit, ſingulorum civium bona teneantur hactenus, ut extranei, quibus debetur, iſtis apud ſe deprehenſis manus injicere queant: ita tamen ut civibus, quibus hoc modo ſua eripiuntur, refuſio ſit procuranda ab illis, qui debitum contraxerunt. Quales exſecutiones ſolēt vocari *repreſſaliæ*, quæ frequēter ſunt bellorū præludia.

§. 11. Bellum gerere poteſt non ſolum *quilibet pro ſe*, ſed & unus *pro altero*. Quod tamen ut recte fiat, requiritur in eo, pro quo bellum geritur, juſta cauſa; in auxiliatore autem probabilis ratio, cujus intuitu pro iſto in alium hoſtilia exercere queat. Inter eos autem, pro qui-

bus

bus non ſolum poſſumus, ſed & debemus arma ſumere, primo loco ſunt ſubditi noſtri non univerſi ſolum, ſed & ſinguli; modo ex hocce civitas non evidenter majoribus malis ſit involvenda. Sequuntur ſocij, in quorum fœdere id comprehenſum eſt. Qui tamen non modo civibus noſtris cedunt, ubi ipſi eodem tempore auxilio opus habent; ſed & apud eosdem juſta belli cauſa; & aliqua prudentia in bello ſuſcipiendo præſupponitur. Hos excipiunt amici, etſi peculiariter id ipſis non ſit promiſſum. Deniq; ubi nulla alia ratio eſt, vel ſola communis cognatio ſufficere poteſt, ut injuſte oppreſſum, noſtra auxilia implorantem, quantum commode facere poſſumus, defenſum eamus.

§. 12. *Licentia in bello* eousq; ſe extendit, ut quamvis quis cædes patrando aut res vaſtando atq; eripiendo, ultra quam humanitas admiſerit, ſit graſſatus: gentium tamen opinione pro infami, & quem honeſti viri averſari debeant, non habeatur. Niſi quod cultiores gentes modos quosdam nocendi hoſtibus viles habent; puta, veneno uti, aut alterius cives militesq́; in dominorum cædem corrumpere.

§. 13. *Res* mobiles in bello tunc demum *captæ* intelliguntur, quando perſecutionem hoſtilem effugerunt; immobiles autem, quando

ita à nobis detinentur, ut hoſtem inde arcendi ſit facultas. Etſi ut prioris domini jus ad eas res recuperandas plane extinguatur, neceſſum ſit, ut per ſubſequens pactum omni prætenſioni renunciaverit. Alias enim vi partum vi licebit iterum eripere. Cæterum uti milites autoritate civitatis belligerant: ita quæ ipſi hoſtibus eripiunt, proprie civitati, non ſibi adquirunt. Etſi paſſim receptum, ut mobilia, præſertim quæ non ſunt magni pretij, militibus qui ceperunt relinquantur per conniventiam, aut præmij, vel quandoq; ſtipendij loco; aut ut alliciantur, qui citra neceſſitatem ſanguinem ſuum locare velint. Quando autem res captæ iterum hoſti eripiuntur, immobiles quidem ad antiquos dominos redeunt; nec minus mobiles debebant; etſi apud pleroſq; populos & hæ militibus in prædam concedantur.

§. 14. Solet deniq; *bello adquiri* etiam *imperium* tam in ſingulos, quam in integros populos victos. Quod tamen ut fiat legitimum, & conſcientias ſubjectorum ſtringat, neceſſum eſt, ut victi victoribus fidem dederint, & hi hoſtilem ſtatum, animumq́; adverſus illos exuerint.

§. 15. Suſpenduntur actus bellici per *induciaas*, quæ ſunt conventio, per quam ad tempus, manente belli ſtatu ac lite, ex qua bellum fuit ortum, bellicis actibus offenſivis eſt abſtinendum

dum; quibus elapſis, ni interea pax coiverit, citra novã indictionem ad hoſtilitatẽ reditur.

§. 16. Poſſunt autem *induciæ dividi* in eas, quæ ineuntur ſubſiſtentibus in expeditione exercitibus, retentoq; utrinq; bellico adparatu; quæ ad modicum fere tempus ſumuntur: & inter eas, quibus adparatus bellicus utrinq; diſſolvitur. Hæ in ſatis longum tempus iniri poſſunt & ſolent, & plenæ pacis faciem gerunt, ac aliquando etiam pacis vocabulo inſigniuntur cum adjectione certi temporis. Nam alias regulariter omnis pax æterna eſt, ſeu in perpetuum extinguit controverſias, ob quas bellum conflatum erat. Quæ autem ſolent vocari induciæ tacitæ, nullam continent obligationem; ſed partes ibi pro lubitu utrinq; quieſcunt, & ad actus bellicos, quandocunq; placitum fuerit, procurrere iterum poſſunt.

§. 17. Penitus autem tollitur bellum, ſancita per ſummos utrinq; imperantes *pace*; cujus leges & conditiones definire uti eſt penes paciſcentes; ita illæ fideliter & convento tempore exſecutioni dandæ & ſervandæ ſunt. In cujus rei firmitatem non modo jusjurandum ſolet interponi, & obſides dari; ſed & ſæpe alij, inprimis qui paci conciliandæ interveniunt, ejus obſervationem præſtandam recipiunt, auxilio promiſſo ei, qui contra leges pacis ab altero læſus fuerit.

CA-

CAPUT XVII.

DE FOEDERIBUS.

§. 1.

BElli juxta ac pacis temporibus inſerviunt *fœdera*, ſeu pacta inter ſummos utrinq; imperantes inita, Iſthæc *intuitu materiæ poſſunt dividi* in ea, quæ conſtituunt de aliquo officio invicem præſtando, quod jam antea lege naturali præcipiebatur; & quæ officiis legis naturalis aliquid ſuperaddunt, aut ſaltem eadē, ubi indefinita videntur, ad certi quid determinēt.

§. 2. Ad priorem claſſem referuntur fœdera, quibus de ſimplici duntaxat humanitate exercenda, aut noxa non inferenda convenitur. Quo pertinent & ea, quibus ſimplex duntaxat amicitia citra peculiarem præſtationē ſancitur. Aut quibus jus hoſpitij, aut commerciorum, quatenus id naturali lege debetur, ſtabilitur.

§. 3. Poſterioris claſſis fœdera ſunt vel *æqualia*, vel *inæqualia*. Illa ſunt, quæ utrinq; eodem ſe modo habent; ſeu quando non ſolum æqualia utrinq; promittuntur, ſimpliciter aut obſervata proportione virium; ſed & æquali modo, ita ut neutra pars præ altera ſit deterioris conditionis, aut alteri obnoxia.

§. 4. Inæqualia ſunt, quando vel inæquales præſtationes invicem exhibentur, vel altera pars eſt deterioris conditionis. Promittuntur autem inæqualia vel à fœderato digniore, vel à minus digno. Prius fit, ſi potentior auxilia promittat alteri, nec reſtipuletur, aut ſi majori proportione quam alter promittat. Poſterius contingit, ſi fœderatus inferior plura teneatur præſtare, quam ab altero recipit.

§. 5. Eorum, quæ à fœderato inferiore præſtantur, quæ-

quædam ſunt *conjuncta cum imminutione ſummi imperii;* puta, ſi conventum ſit, ne inferior ſocius partem aliquã ſummi imperij exerceat, niſi cum conſenſu ſuperioris. Quædam autem *ſummum imperium non diminuunt,* licet adjunctum habeant aliquod onus tranſitorium, ſeu quo ſimul & ſemel licet defungi; puta, ſi ex fœdere pacis alter teneatur ſtipendium ſolvere alterius militibus, belli ſumtus reſtituere, certam ſummam pecuniæ ſolvere, mœnia diruere, obſides dare, naves, arma tradere. &c. Imo nec quævis perpetua onera ſummum imperium diminuunt. Qualia ſunt; eosdem cum altero amicos & hoſtes habere, ſed non reciproce; ne liceat certis locis munitiones extruere, ne ad certa loca navigare. &c. Item ſi unus ſociorum alterius ſocij majeſtatem comiter teneatur colere, ſeu reverentiam quandam ipſi exhibere, & ſeſe ad ejusdẽ placitum modeſtè attẽperare.

§. 6. Cæterum fœdera tam æqualia quam inæqualia varias ob cauſa ſolent contrahi: inter quas arctiſſimam fœderum ſpeciem producunt, quæ ad conjunctionem aliquam perpetuã plurium civitatum ſpectant. Frequentiſſima autem ſunt, quæ ad auxilia in bello defenſivo aut offenſivo præſtanda, aut ad cõmercia regenda pertinent.

§. 7. Celebris quoq; eſt diviſio fœderum in *realia* & *perſonalia.* Quorum hæc ſunt, quæ cum rege intuitu perſonæ ipſius ineuntur, eoq; defuncto ſimul expirant. Illa vero ſunt, quæ non tam ipſius regis, populivè rectorum ut talium, quam reipubl. & regni intuitu contrahuntur, ac perdurant, iſtis licet mortuis, qui eorundem autores fuerant.

§. 8. Conjunctæ fœderibus ſunt *ſponſiones,* quæ proprie vocantur iſta pacta, quæ à miniſtro ſummæ poteſtatis circa negotia ad eandem ſpectantia ſine ipſius mandato ineuntur. Quibus uti ſummus imperans non

tenetur, niſi poſtquam eadem rata habuerit: ita ſi miniſter easdem abſolute contraxerit, & ratihabitio ſecuta non fuerit, ipſe viderit, quomodo ſatisfaciat illis, qui ejus fidem ſecuti inanibus pactis decepti ſunt.

CAPUT XVIII.

DE OFFICIIS CIVIUM.

OFficium civium eſt vel *generale* vel *ſpeciale*. Illud oritur ex communi obligatione, qua iſti imperio civili ſunt ſubjecti. Hoc vero ex peculiari munere & functione, quæ per ſummum imperium ſingulis eſt injuncta.

§. 2. Officium generale civium reſpicit vel *rectores civitatis*, vel *totam civitatem*, vel *concives*.

§. 3. *Rectoribus civitatis civis debet* reverentiam, fidelitatem, & obſequium. Cui conjunctum eſt, ut idem præſenti ſtatu adquieſcat, neq; ad res novandas animum adjiciat, neq; alteri cuivis adhæreat magis, eundemvè admiretur & veneretur; utq; bene ac honorifice de iisdem, & eorum actionibus ſentiat, atq; loquatur.

§. 4. *Erga totam civitatem officium boni civis* eſt, ut ejus ſalute & incolumitate nihil habeat carius; ut vitam, opes, fortunasq; ſuas ad eandem ſervandam libenter offerat: ut ad eandem illuſtrandam, ejusq; commoda promovenda omnes ingenij & induſtriæ nervos intendat.

§. 5. *Erga concives civis officium* eſt amice & pacifice cum illis vivere, commodum ſeſe ac facilem præbere; nec moroſitate aut pervicacia ſua turbas dare; cæterorum commodis non invidere, aut eadem intervertere.

§. 6. *Specialia officia* vel per univerſam ſeſe remp. velut diffundunt, vel circa certam duntaxat partem occupantur. Circa quæ omnia hoc generale præceptum habetur; ne quis ullum officium in rep. affectet aut ſuſcipiat, ad quod ſeſe ineptum deprehendit.

§. 7.

§. 7. Qui *conſilio* ſuo rectoribus civitatum adſiſtunt, in omnes reip. partes aciem mentis convertant; quæ ex uſu reip. videbuntur eſſe dextre, & fideliter citra affectus ac pravos reſpectus exponant; ſalutem reip. in omnibus conſiliis pro ſcopo habeant, non proprias opes, aut potentiam; pravis affectibus principum adulando non velificentur; factionibus & coitionibus illicitis abſtineant: nihil quod dici oportet diſſimulent, nihil quod taceri oportet eliminent: exterorum corruptionibus impenetrabiles ſeſe præbeant; privatis ſuis negotiis aut voluptatibus publica negotia non poſthabeant.

§. 8. Qui publice conſtituti ſunt ad *ſacra obeunda*, in iisdem gravitatem & attentionem adhibeant, vera de cultu Numinis dogmata proponant eorum quæ ipſi docent populo ſeſe conſpicuum exemplar exhibeant, nec pravitate morum muneri ſuo dignationem, doctrinæ pondus detrahant.

§. 9. Queis publice injunctum variarum *ſcientia* rerum animos civiū imbuere, nihil falſi aut pernicioſi doceant: vera autem ita tradant, ut auditores iis aſſentiantur non tam adſuetudine audiendi, quam quia ſolidas eorundem rationes perſpexerunt: omnia dogmata ad ſocietatem civilem turbandam directa fugiant; omnem ſcientiam humanam inanem habeant, ex qua nulla in vitam humanam & civilem utilitas redundat.

§. 10 Qui *juri dicundo* præficiuntur, quibusvis facilem acceſſum præbeant, plebem ab oppreſſionibus potentiorū protegant; jus æque pauperi & humili, quā potenti & gratioſo dicant; lites ultra neceſſitatē non extrahant; à corruptelis abſtineant; in cognoſcendis cauſis diligentiam adhibeant, omnesq; affectus ſinceritatē judicij corrūpentes ſeponāt; recte faciēdo neminē timeant.

§. 11. Quibus *armorum* cura commiſſa, militem

diligenter & tempeſtive exerceant, & ad tolerandos militiæ labores firment; diſciplinam militarem ſartam tectamq; habeant; milites hoſti jugulandos temere non objiciant, annonam & ſtipendium quantum in ſe prompte procurent, nec de eo quidquam intervertant; milites ſemper ut reip. faveant curent, nec unquam eos ſibi adverſus rempubl. concilient.

§. 12. *Milites* contra ſtipendiis ſuis contenti ſint; ab expilandis & vexandis paganis abſtineant; labores pro tuenda rep. libenter & ſtrenue obeant; pericula per temeritatem non arceſſant, per ignaviam non defugiant; fortitudinem in hoſtem, non in commilitones, oſtentent; ſtationem aſſignatam maſcule defendant; honeſtam mortem turpi fugæ & vitæ præferant.

§. 13. *Quorum opera civitas apud exteros utitur*, cauti ſint & circumſpecti, inania à ſolidis, vera à fabuloſis diſcernere callidi, ſecretorum tenaciſſimi, pro utilitate ſuæ civitatis adverſus quaslibet corruptiones obſtinati.

§. 14. Qui *opibus civitatis colligendis* aut diſpenſandis præſunt; caveant ab omni non neceſſaria acerbitate, nec ob proprium quæſtum, aut per petulantiam vel malignitatem animi oneris quid adjiciant; publici nihil intervertant; quibus de publico quid ſolvendum, illis citra moras non neceſſarias ſatisfaciant.

§. 15. *Durat* autem civium ſpeciale officium, quamdiu in ea functione, ex qua illud profluit, ſunt conſtituti: qua ubi abeunt, & illud expirat. Generale itidem durat, quamdiu cives ſunt. *Cives* autem *eſſe deſinunt*, vel ſi conſenſu expreſſo aut tacito civitatis diſcedant, & alibi ſedem fortunarum figant: vel ſi ob delictum in exilium ejiciantur, & jure civitatis priventur; vel ſi hoſtica vi oppreſſi in victoris ditionem concedere adigantur.

FINIS.

SOLI DEO GLORIA.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE